

Tartalom

SZŐKE Anna: Bevezető	3
----------------------------	---

I. VALLÁSOS MEGNYILVÁNULÁSOK, SZAKRÁLIS ÉPÍTMÉNYEK

KÓNYA Sándor: Szent János áldása	4
BESZÉDES Valéria: A szerbiai Mária Rádió imacsoportjai.	17
SILLING István: Szent Flórián tisztelete és szabadtéri emlékművei Nyugat-Bácskában	28
KLAMÁR Zoltán: Térpanelek Magyarokizsa Nagytemetőjében. . .	40
TÓTH GLEMBÁ Klára: A szóránymagyarok vallási identitása a néphagyomány függvényében (Szabadtéri keresztek Muzslyán) . .	70

II. REGIONALITÁS ÉS LOKALITÁS A TÁPLÁLKOZÁSBAN

PAPP Árpád: Előzetes megjegyzések a <i>Táplálkozási szokások változása a II. világháború után egy észak-bácskai, zömében magyarok lakta településen, Kispiac</i> című projektum kapcsán	85
SILLING Léda: A kupuszinai rétes és a mákos édességek	104

III. A VÁLASZTÁS SZABADSÁGA

RAFFAI Judit: Napjaink magyar mesemondói	115
SZŐKE Anna: Bábaasszonyok Kishegyesen.	127
GLÄSSER Norbert: Vértesi Károly beszédeinek margójára (Polgári szellemiség és szimbolikus politika lehorgonyozottságai egy zombori beszédgyűjteményben)	151

A fedőlapon A. R. Penck Weltbild (I), 1961 (részlet)

A Híd honlapja: www.hid.rs

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat /
Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz.
(1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2013. október. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra kedden 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2013-ra belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken.
– YU ISSN 0350-9079

Bevezető

Az itt közreadott tanulmányok általános összefüggéseit próbálom megfogalmazni, azt, hogy hogyan alakult ki a beilleszkedés, ami esetenként felszínes jelenségnek tűnik, hiszen a tanulmányok szereplői nemcsak tárgyak vagy lenyomatok, hanem a környezetből kilépő kulturális jelrendszerek, a társadalom mikrostruktúrái, amelyek túlmutatnak a történelmi tények felsorolásán.

Szerzőiket mindenképp összefűzi az, hogy sok éven keresztül a Kiss Lajos Néprajzi Társaság révén vehettek részt tudományos kutatásokban, s ezáltal szakmai igényességet, módszerességet, forráskritikai és szemléleti rálátásokat oszthattak meg egymás között.

Az, hogy a választott témák a szerzők változatos érdeklődésén túl elsősorban a népi vallásosság területéről kerültek ki, nem tudatos szerkesztői szándék. A kutatók elsősorban a közösség hovatartozását, a térben és időben való szorosabb összefüggését, a műveltségi javaknak az átadását tartják fontosnak.

A tárgyi kultúra emlékeinek ápolása és őrzése magában hordozza az elkülönülést és a távoltartást. A másság az identitás ösztönös őrzője. Ezt fejezik ki az út menti keresztek, a temetőinkről és a szentjeinkről szóló tanulmányok. A néprajztudományban nem csupán az etnikai hovatartozás térképezése a fontos, hanem a mindennapi élet jelenségeinek ábrázolása is. Éppen ezért társadalomvizsgáló etnográfusi tapasztalat egészíti ki a vallási fejezetet.

A táplálkozási szempontú néprajzi gyűjtések területi elkülönülésük ellenére sem mellőzik a művelődéstörténeti kérdések megválaszolását. A kulturális antropológia egyik legalapvetőbb sajátossága a megfigyelésen alapuló terepmunka, az adott közösség életében való aktív részvétel, hiszen a kutató aktív jelenléte adhat igazán lehetőséget a téma hiteles interpretálására. Ennek köszönhetően – a fehér foltnak tekinthető lokális (táji) – táplálkozási szokásokkal kapcsolatban részkérdésekre is választ kaphatunk.

A saját népi kulturális örökségünk feltárását erősíti a *Választás szabadsága* című fejezet. Az egyik kutatási vonal célja az íratlan források, a szájhagyomány által megőrzött és életben tartott visszaemlékezések leírása. A vizsgálatok másik ágát – a népi kultúra szóbeli forrásai mellett – az írott és a terepen megfigyelhető adatokra hangsúlyt helyező néprajzi leírás képviseli.

S végezetül fontos kiemelni azt a társadalomtörténeti gondolatokat ébresztő tanulmányt, amely szociográfiai részletességű horizontot nyit meg előttünk.

Szent János áldása

János apostol és evangélista a vallásos néphagyomány egyik legihletőbb hatású alakja, áldások és imádságok szószólója, templomok és oltármesterségek patrónusa. A középkor végére Európa-szerte kiteljesedett tisztelete szinte napjainkig fennmaradt. A tisztelet sokrétű, gondoljunk csak a borral való köszöntés, áldomás szokására, a jánosköszöntőkre, a János-napi szentelményekre (bor, kalács, alma), az oltalmazó erejében való bizalomra (bővebben lásd: BÁLINT 1977; I. 88–109).

Az alábbiakban bemutatásra kerülő énekeket vidékünkön házi ajtatosságok, kilencedek végeztével éneklik a hívek, egymástól *Szent János áldásával* búcsúznak (a szokást Szegeden, Tápén és Jászládányon jegyzi BÁLINT 1977; I. 97). Az énekek változatossága arra utal, hogy ez a szokás mélyen gyökerezik hagyományainkban. A változatok több csoportba sorolhatók.

A háromsoros ének (1–3. sz.)

Háromsoros strófa ritkán fordul elő népeink, népdalaink között. Ennek ellenére az itt bemutatott háromsoros 1. sz. ének a Vajdaságban rendkívül népszerű. Csókán a Szállást keres a Szent Család kilenced záróéneke, de a Lourdes-i kilenced és a Szent Anna-kilenced végén is éneklik. Közeli variánsát (2. sz.) két emberöltővel ezelőtt gyűjtötte Kiss Lajos a délbánáti Hertelendyfalván (KISS–BODOR 1984; 346. sz.). Az oromhegyesi változat (3. sz.) hosszú, nyolcstrófásra bővült szövegében a 4., 5. és 7. strófa az előző változatok szövegét képviseli. Szép, kedves vonás az énekben a vendégek és háziak közötti párbeszéd.

A páros ének (4–5. sz.)

A vidékünkön közkedvelt *Kánai menyegző* (lásd például SILLING 1989; 42/a sz., KÓNYA 2004; 66. sz.) egy-két strófája talán a háromsoros változat „hiányzó” negyedik sora miatt párosult, kapcsolódott az énekhez. A *Kánai menyegző* dallamának első lejegyzése a Kájoni-kódexben található, de való-

színű, hogy dallama régebbi (DOBSZAY-SZENDREI 1988; III(F)/143. sz., SEPRÓDI 1974; 235–238., SZABOLCSI 1979; 149). A dallam Szent Péterhez fűződő, búcsúzó szöveggel, önállóan is előfordul (KÓNYA 2004; 205. sz.). Az énekes adatközlők egy éneknek érzik, tudják a „páros” változatot, melynek itt két, egymástól időben távol eső lejegyzését közöljük.

A táncdallamos ének (6–8. sz.)

A *Hitélet* katolikus folyóiratunk 1972. februári számában jelent meg a 6. sz. ének. A későbbi gyűjtések során ismertté váltak az ének teljesebb szövegű változatai is, a 7. és 8. sz. (lásd még: KÓNYA 2004; 171. sz.). A dallam, kanásztáncdallam, a *Bárcsak régen fölébredtem volna* kezdetű karácsonyi ének dallamával rokon (lásd például: VOLLY 1982; karácsonyi 148. sz.).

A közölt dallamváltozatok szépen példázzák a „hasonló, de mégsem ugyanaz” jelenségét.

A tíz szótagos ének (9. sz.)

Énekünk szövege a mondanivalót tekintve teljesen egyezik az előző változat(ok) szövegével. A szótagszámban azonban jelentős különbség van: az előző változat szótagszáma 10, 10, 14, 14, a 9. sz. éneké pedig 10, 10, 10, 10. Az ének dallama is teljesen más, lehetséges, hogy kontaminált dallam; második fele alapján a *Lourdes-i himnusz* dallamával rokonítható (lásd: KÓNYA 2010; 128–130).

1.

Vendégek

♩ = 70

1. Szent Já - nos ál - dá - sa száll-jon e - zen ház - ra,

Min-den ro - kon - tok - ra,
a - tya - fi - ság - tok - ra,

Szom-széd - ja - i - tok és jó - ba - rá - ti - tok - ra.

1. Szent János áldása szálljon ezen házra,
Minden rokontokra, atyafiságtokra,
Szomszédjaitok és jóbarátokra.
2. Köszönjük, jó gazdánk, szíves gazdasszonyunk,
Hogy befogadtatok, gyertyát gyújtottatok,
Ezért a Jóisten áldjon mindnyájatok.

Háziak

3. Köszönjük hát mi is, kedves, jó testvérek,
Hogy megtiszteltetek, meg nem vetettetek,
Ezért a Jóisten áldjon benneteket!

Csóka, asszonyok csoportja – 2008. VII. 23.

2.

 = 108–114

1. Szent Já - nos ál - dá - sa Száll-jon e - zén ház - ra,

Gaz - da - asz - szo - nyá - ra,
Min-dén csa - lád - já - ra,

Min-dén ro - ko - ná - ra, És a - tyá - fi - á - ra.

3. vsz.

a Jó - is - ten

1. Szent János áldása / Szálljon ezén házra,
Gazdaasszonyára, / Minden családjára,
Minden rokonára, / És atyafiára!
2. Köszönjük, jó gazda, / Szíves gazdasszonya,
Hogy befogadtatok, / Gyertyát gyújtottatok,
Mijér a Jóisten / Áldást adjon rátok!
3. Én is, házigazda, / Köszönöm jóságtok,
Amért eljöttetek, / Még nem vetettetek,
Fizesse még a Jóisten / Minden lépéstököt!

Hertelendyfalva (Vojlovica), Kovács Júlia (80) – Kiss Lajos 1966. IX. 22.

3.

Vendégek

♩ = 60

1. Is - ten jó - vol - tá - ból a - kik i - de - jöt - tünk,
Hogy itt i -mád - koz - zunk,
a mi buz - gó - sá - gunk
Ve - gyé a Jó - is - ten a mi ál - do - za - tunk.

1. Isten jóvoltából, akik idejöttünk,
Hogy itt imádkozzunk, a mi buzgóságunk
Vegye a Jóisten a mi áldozatunk.
2. Már e házinépet Istennek ajánljuk,
Istennek áldását, kegyelem forrását,
Szűzanyánk oltalmát reájuk óhajtjuk.

3. Szeplőtelen Szent Szűz, kegyelmes jó anyánk,
Tekints kegyes szemmel és irgalmas szívvel
E házi családra és e társulatra.
4. Köszönjük, jó gazdánk, szíves gazdasszonyunk,
Hogy befogadtatok, gyertyát gyújtottatok,
Isten fizesse meg jó akaratotok.

Háziak

5. Köszönjük hát mi is, kedves, jó testvérek,
Hogy idejöttetek, meg nem vetettetek,
Isten fizesse meg minden lépéteket.

Mindnyájan:

6. Végre, ó Mária, esedezz érettünk,
A te Szent Fiadnál, kegyes Megváltónknál,
Légy a mi szószólónk Úr Jézus Krisztusnál.
7. Szent János áldása szálljon mindnyájunkra,
Minden rokonokra, atyafiságtokra,
Szomszédaitokra, jó barátotokra!
8. Ezen társulatunk mindig virágozzon,
Hogy itt az életben téged dicsérhessünk,
Végre az egekben veled örvendhessünk.

Orombegyes (Trešnjevac), énekesek Tóth Mihályné Csordás Katalin (67)
vezetésével – 2008. III. 13.

4.

$\text{♩} = 80$

Szent Já-nos ál - dá - sa száll-jon e - zen ház - ra,
 Min-den ro - kon - tok - ra,
 a - tyá - fi - ság - tok - ra,
 Szom-széd-ja - i - tok és jó - ba - rá - ti - tok - ra.
 El-ment a Kis - jé - zus már ha - za,
 Ez le-gyen az é - ne - künk vé - ge,
 Má - ri - a is el-ment u - tá - na.
 Di - csér - tes - sék a Jé - zus ne - ve.
 Gye-rünk mi is hát u - tá - na, ott vi - gad-junk menny-or-szág - ban,
 Szűz Má - ri - a az e - gek-ben, vé - le ör-ven-dez-zünk menny-ben,
 Ö - rök bol-dog - ság - ban.
 Ö - rök di - cső - ség - ben.

Szent János áldása szálljon ezen házra,
 Minden rokontokra, atyafiságtokra,
 Szomszédjaitok és jóbarátitokra.

Elment a Kisjézus már haza,
 Mária is elment utána.
 Gyerünk mi is hát utána, ott vigadjunk mennyországban,
 Örök boldogságban.

Ez legyen az énekünk vége,
 Dicsértessék a Jézus neve.
 Szűz Mária az egekben, véle örvendezzünk mennyben,
 Örök dicsőségben.

Tiszaszentmiklós (Ostojićevo), Lázár Sándorné Sütő Irén (78) – 2008. XII.

5.

Szent János ál - dá - sa száll-jon e - zen ház - ra,
 Min-den ro - kon - tok - ra,
 a - tyá - fi - ság - tok - ra,
 Szom-széd-ja - i - tok és jó - ba - rá - ti - tok - ra.
 Ez le-gyen a szent szó - nak vé - ge,
 Di - csér - tes - sék a Jé - zus ne - ve.
 Szűz Má - ri - a az e - gek-ben, vé - le ör-ven-dez-zünk menny-ben,
 Ö - rök di - cső - ség - ben.

Szent János áldása szálljon ezen házra,
 Minden rokontokra, atyafiságtokra,
 Szomszédjaitok és jóbarátitokra.

Ez legyen a szent szónak vége,
 Dicsértessék a Jézus neve.
 Szűz Mária az egekben, véle örvendezzünk mennyben,
 Örök dicsőségben.

Csóka, Banka Lajosné Vrábel Mária (94) – 1975

6.

HORGOS KÖRNYÉKI

HÁZI ÁLDÁS

Úr Jézusnak drága szent keresztje
 Legyen ezen háznak a teteje
 És három nagy vas szöge a teteje
 Hogy a Sátán kígyóként ne mehessen bele.

Úr Jézusnak töviskoronája
 Legyen ezen háznak a závarja
 És a négy evangélista álljon négy sarkára
 Ezen háznak az őrzője legyen Szűz Mária.

7.

$\text{♩} = 50$

1. Szent Já - nos - nak szép, ke - gyes ál - dá - sa
 Száll-jon er - re a ke - resz-tény ház - ra.

Mint ré - gen - te Úr Jé - zu - sé szállt a - pos-to - lok - ra,

Szent Já - no - sé is úgy száll-jon re-ánk, mind-nyá-junk-ra.

1. Szent Jánosnak szép, kegyes áldása
 Szálljon erre a keresztény házra.
 Mint régebben Úr Jézusé szállt apostolokra,
 Szent Jánosé is úgy szálljon reánk, mindnyájunkra.

2. Jézus Krisztus drága szent keresztje
Legyen ezen háznak a teteje,
És a három nagy vasszege ajtaja kilincse,
Hogy a sátán kígyóképpen meg ne kísérthesse.

3. Jézus Krisztus töviskoronája
Legyen e ház ajtaja závarja,
És a négy evangélista álljon négy sarkába,
Őrzője legyen e háznak a szép Szűz Mária.

4. Áldd meg, Jézus, e háznak családját,
Egészséggel gazdáját, asszonyát.
Amíg élnek hadd éljenek erő-egészségben,
Holtuk után vezesd őket örök dicsőségbe.

5. E szent szónak legyen már most vége,
Dicsértessék az Úr Jézus neve.
Boldogságos Szűz Mária örök boldogságban,
Engedd, Jézus, hogy úgy legyen mindörökké. Ámen.

Oromhegyes, énekesek Tóth Mihályné Csordás Katalin (67) vezetésével
– 2008. III. 13.

8.

$\text{♩} = 50$

1. Szent Já - nos - nak szép, ke - gyes ál - dá - sa
Száll-jon mos - tan é - des mind-nyá - junk - ra.

A-mint egy-kor Úr Jé - zu - sé az a - pos - to - lok - ra,

Úgy száll-jon rá szent ál - dá - sa é - des mind-nyá-junk-ra.

*Szent János
evangélista.
Zenta, Jézus Szíve
templom,
2012*

1. Szent Jánosnak szép, kegyes áldása
Szálljon mostan édes mindnyájunkra.
Aminth egykor Úr Jézusé az apostolokra,
Úgy szálljon rá szent áldása édes mindnyájunkra.
2. Szent János Jézust nagyon szerette,
Két karját a vállaira tette,
A Jordán tiszta vizében meg is keresztelte¹,
Az utolsó végvacsorát véle megszentelte.
3. Jézus Krisztus töviskoronája
Legyen ezen háznak ajtózára,
És a három nagy vasszegje az ajtókilincse,
Hogy a sátán kígyóképe meg ne kísérthesse.

¹ Az utalás Keresztelő Szent Jánosra vonatkozik, keveredik a két Szent János személye.

4. Jézus Krisztus drága szent keresztje
 Legyen ezen háznak a teteje,
 És a négy evangélista álljon négy sarkára,
 Az őrzője ezen háznak a szép Szűz Mária.

5. Áldd meg, Uram, e háznak családját,
 Gazdájával együtt gazdasszonyát.
 Amíg élnek, hogy éljenek erő-egészségben,
 Holtuk után eljussanak örök üdvösségbe.

Kisorosz (Rusko Selo), Kiss Erzsébet (61) – 2010. II. 19.

9.

$\text{♩} = 64$

1. Szent Já - nos - nak szép, ke - gyes ál - dá - sa
 Száll-jon mos-tan é - des mind-nyá - jonk- ra.

Mint ré - gen - te az a - pos - to - lok - ra,

Úgy száll-jon le re-ánk, mind-nyá-jonk-ra!

2. 4. vsz.

vi - zé - be meg-
 -van- gé - lis - ta

1. Szent Jánosnak szép, kegyes áldása
Szálljon mostan édes mindnyájunkra.
Mint régente az apostolokra,
Úgy szálljon le reánk, mindnyájonkra!
2. Szent János Jézust nagyon szerette,
A két kezét vállaira tette,
Jordán vizébe megkeresztelte,
Végvacsorát véle megszerezte.
3. Jézus Krisztus drága, szent keresztje
Legyen ezen háznak a teteje,
Három vasszeg ajtaja kilincse,
Hogy a sátán meg ne kísérthesse.
4. Jézus Krisztus töviskoronája
Legyen ezen háznak ajtózára,
Négy evangélista és Mária
Legyen e ház védője, oltalma.
5. Áldd meg, Jézus, e háznak gazdáját,
Gazdájával együtt gazdasszonyát,
Élhessenek erő-egészségben,
Holtuk után juthassanak mennybe.

Torda, Sándor Ferencné Dávid Ilona (73) – 2008. X. 17.

Irodalom

- BÁLINT Sándor (1977): *Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából I–II.* Budapest, Szent István Társulat
- DOBSZAY László–SZENDREI Janka (1988): *A magyar népdaltípusok katalógusa I/A, B.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémiai Zenetudományi Intézet
- KISS Lajos–BODOR Anikó (1984): *Az aldunai székek nép dalai.* A jugoszláviai magyar népzene tára. 2. Újvidék, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete
- KÓNYA Sándor (2004): *Harmatozzatok, egek! Népünk vallásos énekei Észak-Bánságban.* Zenta, Thurzó Lajos Közművelődési Központ
- KÓNYA Sándor (2010): A lourdes-i himnusz vajdasági rokon dallamai. *Létünk* 1., 124–134.
- SEPRŐDI János (1974): *Válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése.* A kötet Benkő András gondozásában jelent meg. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó
- SILLING István (1989): *Ismeretlen anyám.* Kupuszinai népballadák és balládák. A dallamokat lejegyezte és a zenei mutatót készítette Kónya Sándor. Újvidék, Forum Könyvkiadó
- SZABOLCSI Bence (1979): *A magyar zenetörténet kézikönyve.* Budapest, Zene-műkiadó
- VOLLY István (1982): *Karácsonyi és Mária-énekek.* Budapest, Szent István Társulat

*Szent János evangélista.
Törökbecse, 2012
(Mellár József felvétele)*

A szerbiai Mária Rádió imacsoportjai

1978-ban volt olvasható az *Ethnographiában* Voigt Vilmos vitairata a magyar folklór akulturalizálódásának kérdéseiről, melyben történelmi kontextusban vizsgálta a népi kultúra alakulását. Kitért a folklorizmusra is, annak nemzetközi megítélésére, párhuzamot vont a magyar és más népek újkori népi és populáris kultúrája között. A több mint harminc évvel ezelőtt készült vitában külön fejezetben foglalkozott a tömegkommunikáció, a rádió és a televízió hatásával (VOIGT 1978; 614–615). A *Magyar Néprajz* VIII. kötete a tömegkommunikáció szerepével *Az Idő, szabadidő* fejezetben foglalkozik, arra mutat rá, hogy az ötvenes években a falusi közösségekben egész napos volt a rádióhallgatás, a nyolcvanas években vidéken is a háttérrádiózásnak lehettünk a tanúi (SZABÓ 2002). A tömegkommunikáció, a média szerepe sok szempontból vizsgálható a folklór, az antropológia szempontjából, csak éppen a fogalmakat kell pontosítanunk. Erre Povedák István hívta fel a figyelmünket, miközben arra is kitért, hogy a folklóralkotások forrása lehet maga a rádió, a televízió. „Felmerülhet azonban a kérdés, hogy mindaz, ami a médiából kerül be a hétköznapi világba és megjelenik mindennapjainkban, a gondolkodásban vagy akár a divatban, nevezhető-e egyáltalán folklórnak? Úgy gondolom, hogy amennyiben ott elfogadottá, beágyazottá válik, majd hagyományozódik, mindenképpen a folklór fogalmához kell, hogy tartozzék. Ezek a jelenségek, történetek, sztorik ugyanis már eltérnek az eredeti, hivatalos verziótól, már variálódnak, variánsokban élnek tovább, immár a szóbeliség keretei között. A médiában olvasott, látott, hallott hír: tehát az első változat – gyakran ennek sincs egyetlen, hivatalos változata – ami folklorizálódhat, azaz a média maga is része a populáris kultúra folklórájának” (POVEDÁK 2004; 87).

Ezt a megállapítást szeretnénk igazolni a szerbiai Mária Rádió imacsoportjainak példáján.

A vajdasági rádiózás

A magyar nyelvű rádióhallgatás a Vajdaságban korán megkezdődött, az első rádiós szaklap 1936-ban jelent meg *Rádió Alföld* címen. Az ismeretterjesztő írások mellett közölte valamennyi európai rádióállomás műsortervét. Hat évvel korábban a szabadkai *Napló*nak is külön melléklete volt a *Rádió Napló*, melyben elsősorban a Budapesti Rádió I. műsorainak idejéről értesülhetett a vajdasági magyar hallgató (KOLOZSI 1979; 386–387).

A rádió tömegesebb elterjedése a második világháborúhoz köthető. Ebben az időben viszonylag olcsón hozzá lehetett jutni a jó hangminőségű Standard készülékhez, melynek telepes változata is volt. Akkumulátorral működött, nem volt szükség az elektromos áramra. Meggyőződésem viszont, hogy a rádiózás elterjedése szorosan összefüggött az elektromos áram bevezetésével egy-egy településen. Ez a mi vidékünkön más-más időszakban következett be. Csantavéren például már a húszas években működött a Varga-Horgosi-féle villanytelep. A két világháború közötti időszakban nagyobb városokban, Szabadkán, Zentán, Zomborban, Újvidéken, Nagyikikindán, Nagybecskerekben, Versecen már működtek helyi áramtermelők. Falvakban ez másképp volt, Bajsára például csak 1960-ban érkezett meg a villany, ezért ez napjainkban is jeles napnak számít faluban, ezen a napon van a falunap. Az ötvenes évek elején faluhelyen még nem volt általánosan elterjedt a rádiózás, a politikai elit viszont felismerte fontosságát, ezért a Népbizottság épületében, melyet mifelénk többnyire Odbornak neveztek, volt rádió, a legfontosabb adásokat kihangosították, hogy a politikai határozatokról értesüljön a lakosság.¹ A *Vajdasági magyar néprajzi atlasz* kutatópontjainak alapján megállapíthatjuk, hogy a rádió az ötvenes években lett része az itteni lakosság mindennapjainak (BESZÉDES 2003).

Ha volt a családnak készüléke, akkor az már a kezdetektől a háttérben szólt, éppen ezért ott tartották, ahol leginkább tartózkodott a család, a lakószobában vagy a konyhában.

Az ötvenes években, falvainkban sok helyen még szabadkéményes volt a konyha, ezért ott nem tartózkodhattak. A melegkonyhák megjelenésével történik meg a funkcióváltás, a család a szobából átköltözik a takaréktűzhellyel fűthető meleg konyhába, itt kerestek helyet a rádióknak is. Arról nem találtunk adatokat, hogy egymáshoz mentek rádiót hallgatni.

Az új hatalom már 1944-ben fölismerte a nemzetiségi közmédia fontosságát. 1944 karácsonyán megjelent a *Szabad Vajdaság*, a *Magyar Szó*

elődje, 1945-ben a Belgrádi Rádió elkezdte sugározni magyar adását, 1949-ben létrehozták az Újvidéki Rádiót, megalakították a magyar szerkesztőséget. A hatvanas évek végén jelentek meg a helyi és regionális rádiók országszerte, Vajdaság-szerte, a lakosság nemzetiségi összetétele határozta meg, hogy azok milyen nyelvű adásokat sugároztak. A nyolcvanas években viszonylag fejlett volt már a telefonhálózat, a hallgatók könnyen betelefonálhattak a stúdióba, a lokális adóknál közkedveltek lettek az interaktív adások. A hallgatók betelefonálhattak az élő adásba, véleményyt mondhattak, tanácsokat adhattak. Napjaink leghallgatottabb adásába, a Muzsikaszó – jókívánságba a bátrabbak maguk olvassák be a dal mellé üzeneteiket. A rendszerváltás után – az új évezredben – a közszolgálati rádiók mellett rendezték a kereskedelmi adók helyzetét is. A zavaros délszláv háborús válság idején a frekvenciák birtoklása is nehezen volt követhető.

A szocialista Jugoszláviában a rádióban, az írott sajtóban legfeljebb bíráltni lehetett az egyházat, egyik felekezetnek sem volt műsora. A kilencvenes években ezen a téren is fordulat történt. Ez az idő ugyan egybeesett a délszláv háborúkkal, a miloševići rezsim bűnös világában rendszerváltás is történt, mégis ezekben a háborúval terhelt időkben a közszolgálati adóban, az Újvidéki Rádió-Televízióban egyházi adásokat is kezdtek sugározni; azóta közvetítik karácsonykor az éjféli, húsvétkor a föltámadási szentmisét. Megszólalnak a képernyőn az egyházi méltóságok, az új évezredben a szabadkai rádióban hallható lett a Szent Teréz-templom déli harangszója. A legutolsó iskolareformkor az általános és középiskolákban választható tantárgy lett a hittan. A szülők a hitoktatás vagy pedig a polgári és erkölcsi nevelés között választhatnak. Kisebb településeken a gyerekek jelentős többsége a hittant választja. Ilyen előzmények után 2003-ban kezdi meg adását a szerbiai Mária Rádió.

A Mária Rádió Világcsaládja

A Mária Rádió 1983-ban az olaszországi Como tartományban, a milánói püspökségben, az Arcellasco d'Erba-plébánia rádiójaként kezdte meg adásait. Az adások azzal váltak ismertté, hogy naponta elmondták a rózsafüzért, és közvetítették a plébániáról a szentmisét. Az adásokat azokkal az antennákkal továbbították, amelyeket a helyi templomtoronyra szereltek. 1987-ben alakul meg a Mária Rádió Civil Szervezet azzal a céllal, hogy függetlenné váljon a plébániáktól, és hirdethessék a Boldog II. János Pál pápa által meghirdetett új evangelizációt. Előbb Olaszországban, majd a világ más országaiban is létrejöttek a szerkesztőségek. A kilencvenes években egyházi és médiaszakemberek alakították ki a műsor szerkezetét, melynek természetesen az alapvető feladata az evangélium terjesztése volt. Az

olaszországi Mária Rádió 1990-ben kezdte meg adásait és a misszionárius szellem jegyében világszerte a Mária Rádió hálózatának kialakítását. 1998 óta működik a Mária Rádió Világcsalád civil nonprofit szervezetként. Fő célja, hogy gondot viseljen a világban alakuló Mária Rádiókról adminisztratív, technikai, anyagi és logisztikai szempontból. A legfontosabb szerepe az, amit a WFRM magára vállalt, hogy figyelemmel kísérje a misszió és evangelizáció lelkületét, hogy az egységes karizma összekösse a világ minden Mária Rádióját. Ily módon a WFRM elfogadta a Szűzanya felszólítását, aki azt szeretné, hogy hangja a világ minden pontjára eljusson a Mária Rádiók hullámhosszán. Napjainkban ezt hatvannégy országban teszi.²

A szerbiai Mária Rádió

Még a délszláv polgárháború árnyékában, 2000-ben kezdődtek meg az előkészületek a szerbiai Mária Rádió megszervezésére. Négyévi egyeztetés után az első adásra 2003. november 13-án került sor. A rögtönzött stúdió az újvidéki Kapisztrán Szent János ferences kolostor padlásterében volt, az első adást valamennyi Szerbiában szolgáló katolikus egyházi méltóság megtisztelte jelenlétével. Hamarosan elkészül Újvidéken a rádió központi stúdiója, majd két évvel később, 2006-ban Szabadkán a körzeti stúdió is megkezdte működését, emellett a belgrádi érsekségről is sugároznak időnként adásokat. A Mária Rádiónak hat frekvenciája van: Újvidéken, Szabadkán, Zomborban, Zichyfalván, Leskovacon és Nišben. A huszonnégy órás adásidőbe két nyelven sugároznak műsort felváltva: horvátul, illetve magyarul. Egyik nap délelőtt van a magyar, délután a horvát adás, s fordítva. Szabadkán a Radio Slavoslovljával, Zomborban pedig a Radio Blagovesnik szerb ortodox rádiókkal osztják meg az adásidőt. A frekvenciahálózat nem fedi le egész Vajdaságot, ezért a műsorokat néhány kábeltelevízió-rendszeren, a Digi TV szatelitadásain, illetve az interneten keresztül lehet hallgatni. Az a furcsa helyzet alakult ki, hogy a legmagyarabb településeken, Bácskában a Tisza mentén és Bánátban nehezen hallhatják az érdeklődők a Mária Rádió műsorait. Az viszont jó, hogy a bácskai magyar szórványtelepüléseken jól fogható, mint azt az imacsoportok ismertetésekor látni fogjuk, s igen népszerűek ezek az adások. Vannak települések, ahol magyar nyelven csak a Mária Rádió hallható. A Šumadijába szakadt magyar honfitársainknak Niš környékén legalább fél napig anyanyelvükön nyújt lelki vigaszt, a Tisza mentén viszont csak az interneten vagy kábelközvetítők segítségével fogható az adások.³

² www.radiomarija.rs

³ Uo.

Az imacsoportok

A szerbiai Mária Rádió műsora – mint ahogy az a rádió honlapján olvasható – a Mária Rádió Világcsaládjának modelljén alapszik, és három fő részből áll. Egyharmada liturgikus jellegű, egyharmadának lelki-vallási tartalma van, egyharmada viszont tanító jellegű, ezt nevezik a szerkesztőségben emberi promóciónak. Ebben az időben tudományos és kulturális adásokat sugároznak, a megmaradt műsoridőt zenével töltik ki. A rádió műsorrendje tehát a világcsalád modelljéhez igazodik, természetesen alkalmazkodik a helyi lehetőségekhez, a hallgatók igényeihez is, de az alapvető célkitűzésén nem változtathat. A szerbiai Mária Rádió célja, ahogyan mottója is mondja: „Keresztény hangot minden otthonba! Rádiónk Isten szavát akarja az emberekhez eljuttatni, közvetíteni a Jézus Krisztussal való találkozást, és ápolni a közösség és megbékélés lelkületét az emberek között.”

A szerbiai Mária Rádió a helyi egyház szolgálatában is áll. Műsoraival követi az egyházközségek munkáját, így segíti, hogy az időszerű eseményekről tudomást szerezzenek a hívek. Ennek megvalósítása a mindenkori műsorigazgató, főszerkesztő feladata. A Mária Rádió első igazgatója dr. Tadej Vojnović ferences atya volt haláláig. Ő választotta ki a szerkesztőség munkatársait, ő határozta meg a feladataikat, többek között azt is, hogy a napi rózsafüzér mondásának a legcélszerűbb formája, ha a Mária Rádió szerkesztősége a hallgatók köréből megszervezi az imacsoportokat, akik élő adásban mondják a rózsafüzért, belefoglalva az örömdalokat, a fájdalmas, illetve dicsőséges titkokat, a világosság titkait, felajánlva azt a hallgatók imaszándékaira. A magyar imacsoportok megszervezését Petri Erika szerkesztőre bízta. A szerbiai Mária Rádióban naponta négy alkalommal hallható a rózsafüzér: éjjel két órakor felvételtől, reggel hat óra húsz perckor, délután egy órakor, illetve fél hatkor a délutáni szentmise előtt. Ebből a beosztásból az következik, hogy amikor délutánonként van a hétköznapi magyar adás, akkor két csoport jelentkezését várják az újvidéki stúdióba. A rádió indulásakor az újvidéki plébániák jámbor asszonyai és néhány Újvidéken tanuló magyar egyetemi hallgató vállalta ezt a kegyes feladatot. A műsor beosztása szerint kora reggel vagy a délutáni adás idején bementek a stúdióba, elimádkozták a rózsafüzért. Viszonylag rövid idő alatt sikerült a szerkesztőségnek megszerveznie a környező településeken az imacsoportokat: Tiszakálmánfalván, Újvidéken, Temerinben, Szenttamáson.

A csoportok gyors megalakulása és működése összefüggésbe hozható az Élő Rózsafüzér Társulatokkal, ezek napjainkban is működnek Vaj-

daság katolikus településein.⁴ A Mária Rádió imacsoportjának tagjai is rendszeresen részt vesznek a titokcserében, otthon mondják el a rózsafüzér rájuk eső részét, sokan közülük koszorúfők, ebből következik, hogy nem az összeszokott koszorúból állt össze a rádió kegyes társulata. Napjainkra az Élő Rózsafüzér Társulatoknak korábbi közösségformáló ereje jócskán megcsappant (BARNA 2012; 212–316, BESZÉDES 2001; 17–27).

A titokcserét jobb esetben minden negyedik vasárnapon megbeszélik, de leginkább sorban mondják a titkokat. Zentán a Szent István-templom hirdetőabláján olvasható, hogy a koszorú tagjának melyik titkot kell mondania az adott hónapban. A koszorúfő csak a tagsági díjat szedi össze, ebből fizetik a szentmisét a társulat elhunyt és élő tagjaiért, esetleg megkérdezi cédulaváltáskor, hogy a koszorútag betartja-e vállalt feladatát. Kisebb településeken, ha meghal valaki a társulattól, többé-kevésbé megtartják a temetési szokásokat, temetési menetben viszik a társulat lobogóját, egyéb kelléket, az elhunyt emlékére elénekelnék egy-két rózsafüzérrel kapcsolatos éneket. A nagyobb városokban, Újvidéken, Szabadkán és Zentán ezek az apró, de lényeges szokáselemek már megszűntek. A modernizáció csúcsa a jámbor társulat működésében, hogy Vajdaságban szabadkai központtal működik a virtuális rózsafüzér csoport, a társulat tagjai két évre előre megkapták, hogy a napi imaórájukba éppen melyik titkot kell belefoglalniuk.

Olvasótársulat – imacsoport

Petri Erikának az imacsoportokat egy alaposan átalakult világban kellett megszerveznie. A vajdasági magyarság ebben az időben kezdett kilábalni a legutóbbi délszláv háború utáni válságból. A szerkesztőnek szembeülnie kellett azzal a veszteséggel, melyet a fiatalok és a középgeneráció kivándorlása okozott: részben a katonai behívók elöl, részben a kilátástalan gazdasági helyzet miatt mentek el az emberek, s alaposan csökkent a magyar lakosság száma⁵, főleg az idősebbek maradtak itthon. A tízéves háborús válság következtében elszegényedtek az emberek. A megváltozott körülmények között, de a régi hagyományokra alapozva alakította ki a szerkesztő a Mária Rádió imaóra-hálózatát, elsősorban azokon a településeken, ahol jól hallhatóak az adások, de olyan helyeken is bekapcsolódtak ebbe a jámbor ájtatosságba, ahol csak utólag hallgathatják meg, mert a műsorséma szerint éppen a pravoszláv egyház műsora hallható. Ezek

⁴ Szondon, Nyugat-Bácskában harminckét társulat működik, ez azt jelenti, hogy a 3000 fős sokác településen 640-en imádkozzák a Rózsafüzér titkait.

⁵ A 2012. évi adatok szerint a magyarok száma Szerbiában az utolsó népszámlálás óta 40 000-rel csökkent.

a havonkénti összejövetelek – a horgosi példa alapján megállapítható, az egyik imaórán én magam is jelen voltam – az olvasótársulat korábbi titokcseréjére emlékeztetnek. A kisebb településeken leginkább az imacsoport vezetőjének lakásán jönnek össze, csak néhány helyen a templomban.

A vezető

A csoport vezetőjét koszorúfőnek is szokták nevezni, hasonlóan, mint az olvasótársulatok esetében. Maguk közül választják ki a csoport tagjai: közismerten jó előimádkozó, szépen énekel, ismeri az imákat, jártas az elmélkedések kiválogatásában, tekintélye van a csoportban. Nem az a vezető, akinek telefonja van, az sem szempont, hogy gond nélkül összejöhessenek a lakásán. A magyar néprajzban annyszor emlegetett egyéniségnek meghatározó szerepe van. Ő tartja össze a csoportot, vele tartja a szerkesztőség a kapcsolatot. Leginkább ő határozza meg, hogy a rózsafüzér mellett milyen egyházi népéneket, időnként a karizmatikus dalok közül mit énekelnek, mi legyen az alkalomhoz illő elmélkedés. Javaslatot tesz, milyen szándéokra mondják el az imákat, minden esetben meghallgatják a hallgatók szándékát, melyet egyenes adásban közvetít a rádió a délutáni imaóra előtt. Az imaszándék elmondásába élő adásba kapcsolódnak be a rádió hallgatói, SMS küldhető a szerkesztőségnek. A szándékok egyszerű emberi kérések: a Szűzanya közbenjárását kérik, betegségben, az anyagi gondokkal küszködő családért, azért, hogy az iskolába induló gyerekek legyenek szorgalmasak, legyen béke a családban, de esőért, szép időért is felajánlják a könyörgésüket. Folyamatosan imát mondanak a papokért, ritkábban a szerzetes nővérekért is. Néha egy-egy rövidebb, előre megfogalmazott elmélkedésben mondják el imaszándékukat, esetleg tanulságtételt mondanak el a hallgatóknak.

Az imacsoport vezetőjének kellő empátiával kell rendelkeznie, hogy a csoport tagjai egy-egy alkalommal egyénileg is megnyilvánulhassanak, mert nagy a rádió hatalma, szeretik visszahallani szűkebb közösségükben, hogy hallották őket az adásban.

A csoportok vezetőin belül is kialakult egy kisebb hierarchia. Mint már korábban utaltunk rá, az első imacsoportok az újvidéki plébániák rózsafüzér tagságából alakultak ki, az ottani belvárosi Mária neve, Szent Erzsébet-, valamint a Szent Rókus-templom előimádkozóiból. Két személynek meghatározó szerepe volt és van, ők már tíz éve együtt mondják a rózsafüzért: Szlimák Rózsa és Hornyák Ludmilla. Szlimák Rózsa Temerinből költözött Újvidékre, munkásasszony volt, férje hirtelen meghalt, amióta megözvegyült, több ideje van a kegyes áhítatokra. A Mária Rádión kívül

házi imacsoportha is van, több rózsafüzér társulatnak is a vezetője. Hornyák Ludmilla Felvidékről érkezett Újvidékre görög katolikus pap férjével, az újvidéki Szent Rókus-templom híveinek lelki gondozását végzik. Ők ketten vállalkoztak arra, hogy imakönyvekkel, szöveggyűjteményekkel segítik a csoportok munkáját. Az újvidéki Daniel print nyomdában *Ima és énekfűzet* címen egy könyvet is kiadtak, hogy megkönnyítsék a csoportok munkáját az imaóra összeállításában. A másik nagy vállalkozásuk viszont az volt, hogy a már működő imacsoportoktól kértek imákat, tanulságtételeket, énekeket, ezekből fénymásolatban két szöveggyűjteményt is összeállítottak: *Ima, imaversek, igaztörténetek*, illetve *Kétszáz válogatott ima, vers, ének, mely közelebb visz az Úrhoz* címen. Ezekből a kiadványokból és más imakönyvekből áll össze egy-egy délutáni imaóra. A felépítése a következő: az imaszándék ismertetése, bevezető imádság, az éppen esedékes szentolvasó, Mária-ének, alkalmi imádság, esetleg elmélkedés. Értelemszerűen gyakran elhangzik a Mária Rádió felajánlása a Szent Szűznek. A legnépszerűbb imádság a *Most segíts meg, Mária* kezdetű, a népének közül viszont a *Nyújtsd ki mennyből, ó szent anyánk* kezdetű.

A tagság

A csoportba nem kell beiratkozni, nincs tagsági díj. Azt viszont kötelességüknek érzik, hogy gyűjtsenek a Mária Rádió perselyébe. A rózsafüzér-koszorú korábban tizenöt, amióta Boldog II. János Pál pápa kihirdette a Világosság olvasó titkait, húsztagú. A rádió imacsoportjának munkájában többnyire nyolcan-tizen vesznek részt, öt-hat személy az állandó tag, akire folyamatosan lehet számítani. Legtöbb imacsoport Újvidéken és környékén működik: a városban mind a három plébánián van egy-egy csoport, Temerinben három, Szenttamáson kettő, Topolyán három. Emellett Tiszakálmánfalván, Nagyfényen, Bácsföldváron kettő, Csantavéren, Horgoson, Gomboson, Zentagunarason, Adorjánon, Padén, Óbecsén, Kupuszinán, Nemesmiliticsen, Kishegyesen, Magyarkanizsán, Szilágyin, Tornyoson, Tóthfaluban, Zomborban, Apatinban, Őrszálláson. Az utóbbi két településen viszonylag kevés magyar él. Apatinban nincs magyar nyelven szentmise, Őrszálláson nincs helyben lakó plébános, a Mária Rádió adásai is nehezen hallhatók, mégis havi egy alkalommal évek óta vállalják az imaóra megszervezését. Sajnos nem volt csoport ott, ahol a legnagyobb katolikus közösség él, Szabadkán és környékén, ahol tizenkét plébánián végzik a hívek lelki gondozását, és a rádió stúdiója is van.⁶ Zentán az

⁶ Az adatgyűjtés után Szabadkán ismét megalakultak az imacsoportok 2012 decemberében a Szent György-plébánia Rózsafüzér Társulatából, ezt követően 2013-ban ifjúsági és férfi imacsoport is alakult.

öt plébánia közül egyben sem sikerült megszervezni a csoportot. Nem valószínű, hogy kizárólag a rossz vételi lehetőséggel magyarázhatjuk ezt.

A tagság többnyire idősebb asszonyokból áll, nyugdíjasok, házasasszonyok, korábban munkásnők voltak, többnyire özvegyek.⁷ Újvidéken két-három értelmiségi is csatlakozott Szlimák Rózsa csoportjához. Néhány közösség védőszentet is választott magának. Az utóbbi néhány évben errefelé is megkezdte tevékenységét a Szent Mónika Közösség, különösen nagy bázisa van Szenttamáson és Temerinben. Férfiak helyel-közzel vállalkoznak erre a kegyes megnyilatkozásra. Topolyán viszont évek óta havonta egyszer a második hétfőn a Sárlos Boldogasszony templomból férficsoporthoz köszönti a Szűzanyát. Temerinből a Csorba család a hónap második péntekén, reggelként hallható. Alkalmanként a temerini és a kanizsai asszonyok unokáikkal imádkoznak együtt. Gomboson időnként a hittanos gyerekek is mondják az imádságot.

A bevezetőben utaltam rá, hogy az otthonról közvetített imaóra engem a Rózsafüzér Társulat cédulahúzási ceremóniájára emlékeztetett Horgoson Rózsa Rozáliánál. A csoport tagjai dél-fél egy körül érkeztek meg a társulat vezetőjének a lakására. A nagyszobában ülték körül az asztalt. Dicsértessékkal köszöntek, mindenki hozta magával az imakönyvét, a rózsafüzért. Az asztal közepén a telefon mellett volt a feszület, mielőtt megszólalt a telefon, gyertyát gyújtottak. Kéznel volt a víz, a szőlőcukor, ha netán valakinek elmenne hangja. Mivel a csoport már évek óta együtt imádkozik, nemcsak a rádió hullámhosszán, hanem a templomban is, nem tartottak olvasópróbát. A felvétel után néhány percig beszélgettek, kommentálták az imaszándékot, a faluban történt eseményeket, pletykálkodni viszont nem szoktak, nem lenne illő az ájtatosság után. Dicsértessékkal távoztak.

Újvidéken a stúdióban jön össze már lassan egy évtizede a csoport. Ők voltak azok, akik kialakították az imaórák felépítését, hozzájuk igazodtak a többiek. A hattagú társulattól már csak egy van munkaviszonyban, a belvárosi Márai neve templom plébániájához tartoznak. Az asszonyok hoznak valamilyen rágcáslivalót. Ünneplőbe, templomba járó ruhába öltöznek. Ők is, akár a horgosiak, dicsértessékkal köszönnek a stúdióban, és gyertyát gyújtottak, ahogy a csoport vezetője megfogalmazta, azért van-

⁷ Petri Erika szerkesztő és Kovács Csaba promóciós vezető Rózsa Rozália segítségével 2013 májusában összeírta a Mária Rádió imacsoportjának tagságát, az ő kimutatásuk szerint a csoport aktív tagsága négyszáz fő, az életkoruk a következőképpen alakul: 5%-uk 8–15 éves, 10%-uk 15–30 éves, 10%-uk 30–50 éves, 15%-uk 50–60 éves, 40%-uk 60–70 éves, 15%-uk 70–80 éves, 5%-uk pedig 80–90 éves.

nak együtt, mert erősebb az ima, ha többen mondják. Sokszor az is előfordul, hogy mély megrendülésükben a könny is kicsordul a szemükből.

A társulat tagságának fontos, hogy kérésüket időnként meghallgatja a Szűzanya. A kishegyiesiek büszkék arra, hogy imájukkal hozzájárultak ahhoz, hogy az utóbbi időben három fiatal is a papi hivatást választotta. A horgosiak arról meséltek, hogy kitartó fohászuikkal sikerült rendbe hozni egy házaspár kapcsolatát. Az újvidékiek viszont azt mesélték megilletődve, hogy egyik védencükért hiába imádkoztak, a gyermek meghalt fehérvérűségben, csupán az volt a vigaszuk, hogy segítettek a családnak, hogy a kórházban mindent megkapjon a kis beteg, és a szülőknek próbáltak segíteni nehéz óráikban.

A csoportok bázisát az olvasótársulatok adják. Tagjai folyamatosan segítenek a templom takarításában, ők díszítik az oltárokat. A litániák, a szentségimádás, a hétköznapi misék látogatói, az úrnap i oltárok díszítői. A Mária rádiós önkéntesség külön kegyes elfoglaltság. Jó működésük a szerkesztő kitartó munkájának eredménye, sikerült neki hiteles személyiségeket találni a csoportok élére. Tíz év alatt kisebb közösséggé formálódtak, szívesen megvásárolják azokat a CD-eket, melyeken egy-egy jobban sikerült imaóra hallható. A csütörtök esti kívánságműsorokban zeneszámokat küldenek egymásnak.

A napjainkban is működő olvasótársulatoknak megkerülhetetlen szerepük volt abban, hogy viszonylag gyorsan sikerült megszervezni a csoportokat, s hosszú ideig együtt maradtak. Nincs versengés a csoportok között, hogy kik kerüljenek a leghallgatottabb műsoridőben adásba. Szívesen eleget tesznek kegyes fogadalmuknak: ha rájuk kerül a sor, télen, nyáron, esőben, hóban elmennek a templomba vagy a csoportvezetőhöz, hogy ha megszólal a telefon, megkezdhesék áhítatukat. A csoportok egymással ritkán találkoznak. Ha módjuk van, rá a csoport tagjai eljárnak a Mária Rádió által szervezett közös imaórákra májusban Szabadkára a Szentkútra, szeptemberben viszont a doroszlói kegyhelyre. Május óta a szabadkai stúdió kápolnáját is felszentelték, ahol minden első pénteken szentségimádás van. Erre szívesen eljárnak a csoport tagjai, mert egy-egy ilyen alkalomkor a stúdióban végzik a Rózsafüzért. Más kérdés az, hogy tekintettel az imacsoport tagjainak korára és anyagi lehetőségére, ezen viszonylag kevesen vehetnek részt.

A Mária Rádió imacsoportjaira termékenyítően hatottak az új lelkiiségi mozgalmak, ennek hatására hallhatjuk nap mint nap az imaszándékokat, időnként a karizmatikusok modernebb hangszerelésű dalait, tanulmánytetteket. Meggyőződésem, hogy a közösen összeállított szöveggyűjtemények megjelenésében is felfedezhetjük az új mozgalmak hatását.

A hagyományhoz való ragaszkodás és az új technikai eszközök felhasználása jellemzi az imacsoportok munkáját: a virtuális rózsafüzér, az SMS, a CD, a számítógépes honlapok világában. Közösen mondják az imát, mert ha többen mondják, nagyobb az ereje. Közösen takarítják a templomot, mert ezt tanulták a szüleiktől, a gyerekeket is bekapcsolják az imába, ezt látták a nagyanyáiktól. A közös fohászkodás az elmúlt években kialakította bennük a közösségi tudatot, joggal tartják magukról, hogy ők a Mária Rádió nagy családjának tagjai.

Irodalom

- BARNA Gábor (2012): *Az Élő Rózsafüzér Társulata*. Imádság és imaközösség a 19–20. századi vallási kultúrában. Budapest, Szent István Társulat
- BESZÉDES Valéria (2001): A rózsafüzér társulatokról = *Ünnep ez minékünk*. Szabadka, Életjel Könyvek, 17–27.
- BESZÉDES Valéria (2003): A házbelső = Papp Árpád–Raffai Judit–Terbócs Attila (szerk.): *A vajdasági magyarok néprajzi atlaszának kommentárkötetete*. Szabadka, Kiss Lajos Néprajzi Társaság
- KOLOZSI Tibor (1979): *Szabadkai sajtó (1919–1945)*. Újvidék, Forum
- POVEDÁK István (2004): Népi kultúra vagy populáris kultúra. *Tiszatáj* 84–87. LVIII. évf., augusztus
- SZABÓ Piroska (2002): Idő, szabadidő = Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII*. Társadalom.
- VOIGT Vilmos (1978): Szempontok a magyar folklór akulturációjának vizsgálatához. *Ethnographia*. LXXXIX. évf., 604–631.

Szent Flórián tisztelete és szabadtéri emlékművei Nyugat-Bácskában

Szent Flórián rangos helyet foglal el vidékünkön a nagy tiszteletnek örvendő védőszentek sorában. Talán még azt is megkockáztatnám, hogy a legismertebb védőszent volt, hiszen Nyugat-Bácskában alig akad/akadt település, ahol ne állítottak volna neki emlékművet. Kultusza jócskán kötődik a Duna mentéhez, s így a Duna menti, római katolikus lakosságú települések szinte mindegyikén még ma is megtaláljuk Szent Flóriánnak, a tűzvésztlől óvó védőszentnek a köztéri szobrát. Ahol pedig hiányzik, ott is volt korábban, amíg a vallási emlékműveket leromboló toleranciahiánynak áldozatává nem estek a kultúra ezen emlékhelyei. Ellentétben Észak-Bácskával, ahol Csúszó Dezső összeírása alapján, csak Szabadkán van szobra és Bajmokon volt egy szoborfülkéje. Meg kell jegyeznünk, hogy Szent Flórián az árvíztől védő égi közbenjáró is – keresztény volta miatt Diocletianus római császár uralkodása alatti üldözések során nyakára malomkövet kötöttek, s úgy dobták testét az Enns folyóba, ahol megfulladt. Teste később mégis a víz felszínére emelkedett – ebben hasonlít Nepomuki Szent János legendája az övéhez. Kultuszának itteni elterjedésében bizonyára fontos szerepet játszott a Bácskába telepített németység, amely meghatározó jelentőséggel bírt Nyugat-Bácska társadalmi életében a XVIII. század elejétől egészen az 1940-es évek végéig. A szinte csak általuk lakott települések mindegyikén volt szobra Szent Flóriánnak (Apatin, Prigrevica-Szentiván, Kerény), a falvakban pedig, ahol kevés, vagy csak elenyésző számban élt a németység, ott a kontaktushatásnak köszönhetően a környék szentkultuszát követve, s a szent hathatós közbenjárásában bízva emeltek szobrot Flóriánnak. A XX. században, az I. világháború után, ahol még nem volt Flórián-émlékmű, ott az egyre-másra alakuló tűzoltó testületek érezték kötelességüknek köztéri szoborral megtisztelni védőszentjüket.

A németek kultúrájának fejlettsége, illetve gazdagsága jó példaként elterjedt, áthagyományozódott a velük együtt élő más nemzetiségekre is. Természetesen ebben erőteljesen jelen volt az egykori uralkodóház, a Habsburgok által tisztelt szentek kultuszát terjesztő tendenciája is. Így vált vidékünkön is roppant népszerű szentté Nepomuki Szent János, Szent Flórián és Szent Vendel. Az első kettőnek szabadtéri emlékművei szinte mindenütt megvoltak, többnyire meg is vannak, míg a harmadiknak csak a hajdan németek lakta falvakban van kápolnája, szabadtéri emlékműve pedig csak Kupuszinán, másutt pedig a templomban – ha még áll – találjuk meg a szobrát.

Imre Mária megfigyelte, hogy Szent Flórián szobrát a barokk korban gyakran helyezték el akár a Szentháromság-émlék mű közelében, avagy a pestisszentek társaságában (IMRE 1997; 240). Nyugat-Bácskában ez a szép bezdáni Szentháromság-émlék műn mutatkozik meg leginkább, ahol is a magasban a Szentháromság trónol, míg az oszlop alja körül, de ugyancsak elég magasban áll a pestistől oltalmazó Szent Sebestyén szobra, a Szeplőtelen Fogantatás Mária-szobor és Szent István király szobra. A csoportban nem szokatlan az Immaculata ábrázolás, és jóval gyakoribb a Maria Hilfnél, ugyanis ez másutt is látható a Bácskában (pl. Bajmokon, Szabadkán, Baján), s bár az itteni Szent István király ábrázolás eléggé ritka mifelénk, ezt

mégsem mondhatjuk általánosnak, ugyanis az országát Mária oltalmába ajánló szent királyt szívesen ábrázolják az ország patrónája mellett. Téves az az állítás, hogy Szent Flórián a Tizennégy Segítőszent egyike.¹

Egyedül csak Szent Flórián tiszteletét éltetik még napjainkban is közösségi ünnepként. Minden hagyományőrző magyar településen, ahol van szobra is a szentnek, az Önkéntes Tűzoltó Testület a szent névnapján (május 4.) ünnepi felvonulással, tűzoltózenekarral tiszteli meg a szentet, a székházból a szobrához vonul a testület, azt megkoszorúzza, majd emlékmisést tartanak a templomban. Ünnepükre a nyugat-bácskai tűzoltók a kör-

¹ Erről lásd KÖLNEI-BALÁZS é. n.: *In omni Hora*. A Tizennégy Segítőszent kultusza Magyarországon.

nyékbeli egyesületek képviselőit is meghívják. Egyenruhában, kibontott tűzoltózászlóval vonulnak be a templomba s állják félkörbe az oltárt. Az ünnepet Kupuszinán kivételesen nem a szent névnapján tartják. Ugyanis ebben a faluban él még az 1890. év október 2-ai falutűz emléke, s ez lett a helyi tűzoltók fogadalmi napja.

A tűzoltózászlók is jellegzetes elemei a Flórián-tiszteletnek. A nagyobb méretű, díszes selyem- vagy bársonyzászlót az egyesület készítette, vagy valakinek a kegyes ajándéka volt (pl. Kupuszinán Kiss István szabómes-ter és neje, Istvándity Katalin ajándékozta a tűzoltóknak. A zászlót ez a házaspár őrizte a saját házában, s minden felvonulás előtt ünnepélyesen hozták el, illetve utána vitték vissza a zászlóapához, majd az ő halála után a zászlóanyához. A család elhunytá után még a síremlékükön is megemlítik tisztes funkciójukat). A zászlón szentábrázolás, szentkép is lehetett, leginkább Szent Flóriáné.

A vegyes lakosságú Zomborban is a német közösség állíttatta szép szobrát az azóta róla elnevezett Flórián utca elejének egy kiszélesedő térén. A magunkét megbecsülő, jó szándékú ragaszkodás eredményezte a korábban darabjaira tört, deszakralizált zombori Szent Flórián-szobor nemrégii újraállítását, és a talapzat négy oldalát az itteni katolikus népesség három nyelvén: német, magyar, horvát és a liturgiák egykori nyelvén, latin nyelven jelölték meg, s hirdetik Szent Flóriánnak, a tűzvészről oltalmazó szentnek a tiszteletét:

*Despiceres viles ut
Christicis citius miles
Haec statua est erigata
Anno Domini
MCMXIX*

*A végtelen imádandó
Isten nagyobb
dicsőségére s szent
Flórián tiszteletére
emelte Zombor város
áldozatkész közönsége
1919*

*Gewidmet zu Ehren
des hl. Florian von
den dankbaren und*

*miswilligen Gläubigen
der Stadt Zombor
1919*

*Zdravo sveti Florijane
slavni Kristov mučeniče.
Od požara nas obrani
I gromove ti odstrani.*

Maga a szabadtéri szentábrázolás a megjelölt időben – 1919-ben – már nem a tér szakralizálását, sem krisztianizálását szolgálta. Inkább a Flórián-kultusz továbbélését igazolja. Megjegyezzük, hogy a városban már állt egy Szent Flórián-szobor, melyet a város német lakossága emeltetett 1781. március 4-én, mint ahogy erről szoltam is már a *Zombor katolikus vallási életének megújódása a XVIII. században* című tanulmányomban (SILLING 1994; 20). Ez volt tehát az első Flórián-szobor Nyugat-Bácskában. És másutt is volt már látható a városban egy kisebb Szent Flórián-ábrázolás, melynek stílusjegyei ugyancsak korábbi keletkezést valószínűsítene. Ha a most felújított szobor dedikációszövegeinek nyelvét tekintjük, azaz a szakrális kommunikációt, akkor identitást jelölő konnotációját is jócskán észlelhetjük. A térfoglalás, mint mondtuk, nem volt lényeges, s a szoborfelújítás éve, az 1919. esztendő politikailag egy még meg nem húzott, meg nem erősített határú, bizonytalan kimenetelű vízvázlatzó év volt. Zomborba már bevonult ugyan a szerb hadsereg 1918 őszén, de amint látjuk, a közállapot még nem tiltotta a nagyszámú katolikus lakosság szakrális kultúrájának hagyományos tiszteletét, annak jól látható hirdetését. Különben is az adakozás erre a szoborújításra már korábban megkezdődött. Az emlékmű körüli ájtatosságok egészen a II. világháborúig megtartottak. Csak a német lakosság zömének elűldözése és a helyükbe érkező, más vallású, de jobbára vallás nélküli új lakosok és az uralkodóvá válni akaró ateista világnézet évei alatt történt a Flórián-szobor deszakralizálása. Ennek nyomait tüntette most el a hatékony kulturális emlékezet és a külső nyomásra változó általános társadalmi légkör.

Az egykoron németek lakta prigrrevica-szentiváni templomban is

felállították Szent Flórián és Szent Donát szobrát, mindketten a tűztől, illetve tüzet okozó villámcsapástól oltalmazó szentek. Ezek a szobrok ma a kupuszinai-bácskerteszi templomban láthatóak. Ezt a prigrevica-szentiváni templombeli Szent Flórián-szobrot a krónikák 1837-ben már említik. A szabadtérít 1831-ben emelték.

Bezdan „mezőváros 1814-ben a városházával szemben Nepomuki Szent János-kőszobrot, míg a templom és a plébánia közti területen Szent Flórián-kőszobrot állíttatott [...] 1949. november 22-e éjjelén egy [...] felelőtlen, garázda fiatalokból álló csoport ledöntötte Szent Flórián, a tűzoltók védőszentjének és a tűzkártól óvó szobrát. A szobordarabok nyomtalanul eltűntek. A szobor a szent alakját ábrázolta, amint vizet önt az égő házra. A múltban, az egyház szervezésében Nepomuki Szent János és Szent Flórián ünnepnapján [...] a hívők a szentmise után körmenetben vonultak a szentek szobrahoz. Ott szentbeszéd hangzott el. Ezt követően nyolc napon át este litániát tartottak” (BALLA–BALLA 2010; 252–253.). A bezdániaknak azonban van egy másik, ma is álló Szent Flórián-szobruk, méghozzá az 1829-ben emelt Szentháromság-emlékmű magas talapzatán. Hogy a szent tisztelete milyen erőteljes lehetett, arról vall ez a kétszeres szoborállítás is.

Prigrevica-Szentivánban 1831. május 4-én állíttatta Johan Äigler, Jacob Mischels, Ignatz Hack és Georg Gräber a Szent Flórián-szobrot. Ez volt a falu első szabadtéri szobra, a Doroszló felé vezető úton állt. De ezt már csak a falu német nyelvű monográfiája őrzi, ugyanis az emlékművet a II. világháború után lerombolták, eltüntették.

Jó ötven év telt el, míg Apatinban 1885-ben állíttatta a városközponti ligetben, a hajdani vásártér helyén, az Élő Rózsafüzér Társulat az Ignatz Hensch apatini származású budapesti szobrászművésztől rendelt szobrot:

*Gestiftet von
dem Apatiner
Lebendigen
Rosenkrantz Verein
1885*

Tehát egy vallási asszociáció érezte szükségét annak, hogy Apatin városában legyen emlékműve annak a szentnek, akit ugyan elterjedten a tűzvészt távoltartónak tudunk, azonban illik megemlíteni, hogy Szent Flórián az árvíztől oltalmazó szent is. S ez Apatinban igen csak lényeges szempont lehetett, ugyanis a város jó részét a Duna egy korábbi áradása teljesen elmosta. Nepomuki Szent János is nagy tiszteletnek örvendő szent volt Apatinban. Ma a megsérült Flórián-szobor a Felső temető előtti fák között áll, feje pedig egy magánházban várja, hogy visszahelyezzék a torzóra. Az I. világháborút megelőző korszak utolsó emlékműve a kupuszinai-bácskerteszi Szent Flórián-szobor, amely egyéni vállalású és még a monarchiabeli időkből való datálású:

*Isten dicsőségére emeltette
JANOVICS VERONA
1911.*

A szoborállítás kései időszaka a 20. századi, bár a század első harmadában még jó néhány nyugat-bácskai Flórián-szobor kerül ebben az időben köztérre.

A doroszlói szobor az 1929. évet jelöli az emlékműállítás éveként. S itt meg kell jegyeznünk, hogy ebben a korban, az 1920-as években kezdték alapítani Bácska-szerte az Önkéntes Tűzoltó Testületeket, amelyek azután kötelességüknek érezték, hogy védőszentjük emlékművet is kapjon a faluban. Bár az állíttatás nem mindig közösségi, mint például a doroszlói is, családi fogantatású.

*Szent Flórián
könyörögj éretünk*

*Ezt az emléket emeltette
RESCH JÓZSEF
ÉS NEJE
BECKER TERÉZ
1929*

*PELT JÓZSEF
ÉS NEJE
RESCH MAGDOLNA*

PELT FERENC

A doroszlói Szent Flórián-szobor a II. világháború utánig eredeti helyén, a Fő utca nagy kanyarában állt. A kommunista idők kezdetén az emlékművet elrejtették, s csupán a talapzatát övező kerítés maradt meg régi helyén. Az idő múltával ismét elővették, és a templomkertben emelték fel a régi dedikációs tábla felhasználásával, de új talapzatra. Az új talapzaton már az újraállítók neve is szerepel. A szobrot övező kerítés a régi maradt.

A monostorszegi (Bački Monoštor) szobor története eléggé szövevényes, mint maga az ábrázolás is. 1932-ben Martin Ufholcz állíttatta nejével és gyermekeivel, tehát a monostori németység még lélekszámban is, vagyoni állapotban is, hitbuzgalomban is számottevő volt még akkor ebben a Duna menti sokác faluban. A szobor átvészelte a világháborút, s jóval később esett egy közlekedési szabálytalanság áldozatául. Bár nem az egész szobor, csak annak a feje sérült meg. Ezt a hibát 1978-ban kijavították. Azonban a valóban erősen vallásos hívőközösség jóváhagyására egyik tagjuk később, 2002-ben átalakíttatta a szobor talapzatát, s egy újfajta téglából emelt alá emelvényt zárható szoborfülkével, amelybe Jézus feszületét, egy Jézus Szíve és egy Mária Szíve gipszszobrocskát helyezett, s ezt virágozza, többnyire műanyag virágokkal, ünnepükön pedig gyertyát gyújt. Így vált a Szent Flórián-szobor többfunkciós szakrális emlékművé, s nemcsak a szent ünnepén látogatják. A fülke ajtaja ugyan zárható, de csak csukva van: bárki megnézheti.

*ZDRAVO SVETI FLORIANU
SLAVNI KRISTOV MUČENIČE
OD POŽARA NAS ODBRANI
I GROMOVE TI OTSTRANI*

GOTT ZU EHREN
DIESEN HLG. FLORIAN
GEWIDMET
ZU GUNSTEN.. FREIWILLIGEN
FEUERWEHREVEREINES
MARTIN UFHOLCZ
WEIB UND KINDER
IM JAHRE 1932.
PONA VLJEN 1978.
OBNVILA
EVA FORGIĆ
28. 09. 2002.

A másik sokác településünkön, Szond-Szonta községben 1933-ban emeltek szobrot Szent Flóriánnak, de ezt, amint a horvát nyelvű dedikáció is jelzi, az Önkéntes Tűzoltó Testület állíttatta a falu népének közadakozása jóvoltából, s ez az első az 1920-as évektől alakuló tűzoltó testületek által emelt Flórián-szobor:

PODIGLO JE IZ
DOBROVOLJNO
VATROGASKO DRUŠTVO
IZ
MILODARA SAKUPLJENO
OD GRADJANSTVA
OPĆINE SONTE
1933

A Szilágyi faluban álló szép Flórián-szobrot közadakozásból állította az ÖTT 1935-ben. Az eredeti dedikációs tábla eltűnt, s helyébe újat helyeztek, amelyre csak az új tábla elhelyezésének éve került: 2010, valamint az ÖTT rövidítés, mint az állíttató önkéntes tűzoltó testület monogramja.

*SZENT FLÓRIÁN
A TŰZOLTÓK
VÉDŐSZENTJE
2010 Ö.T.T.
SZILÁGYI*

Régiókban utoljára Gombos (Bogojevo) faluban tisztelték meg Szent Flóriánt köztéri szoborral, amely ma a templomkertben áll, s felújított dedikációs táblája immár kétnyelvű: szerb és magyar nyelven hirdeti az Önkéntes Tűzoltó Testület adománygyűjtő buzgólkodását 1937-ben.

*PODIGLA JE DOBROVOLJNA
VATROGASNA ČETA OD
DOBROVOLJNIH PRILOGA
1937
BOGOJEVO
JÓTÉKONY
ADOMÁNYOKBÓL EMELTE
AZ ÖNKÉNTES
TŰZOLTÓ TESTÜLET*

A templomokba menekített köztéri Flórián-szobrok közül a Csonoplya faluban állót láthatjuk a bejárattól balra, de talapzat nélkül. Ez a szobor is a helybéli német lakosság által emeltetett a templom és a parókia közötti utcáriszen 1936-ban, a németek betelepítésének 150. évfordulójára rendezett ünnepségre, több más szoborral együtt.

Mindezeket 1946 tavaszán – a településeket deszakralizáló, parancsokat végrehajtó, avagy ezeken buzgólkodó szobordöntögető helybéli felelőtlenek és felelősségre máig sem vont kulturális emlékrombolók – ledöntötték, az állítatókat pedig, mint tudjuk, elhurcolták. Ezek után menekítették a földről a szobrot a templomba talapzata nélkül.

„Tűzvész ellen a barokk időkben Flórián-szobrot szoktak a házak homlokzatára [...] helyezni” – írja Bálint Sándor (BÁLINT 1998; 374). Ilyen emléket láthattunk a 20. század utolsó harmadának elejéig a zombori Szentháromság téren álló Lalošević-ház Gimnázium utcai homlokzati nagy fülkéjében. A szép, fából faragott barokk emlékművet azután bevitték a zombori Városi Múzeumba, ahol restaurálták, konzerválták, s most biztos helyen nézhető meg. Egy nem nyugat-bácskai, de említésre érdemes homlokzati Flórián-domborművet, a ház falára illesztett szobrocskát, csak éppen nem barokk korit láthatunk a közép-bácskai Bácskossuthfalva-Ómoravica falu Szent István utcájának egyik házán, amelyben a falu hajdani tűzoltóparancsnoka lakott. Az állíttató hivatásának megbecsülését jelzi ez az emlék.

Emlékezzünk meg arról is, hogy Szent Flórián, a keresztény hitéért vértanúhalált halt katona nemcsak a tűzoltók, hanem „a tűzzel bánók: tűzoltók, kovácsok, fazekasok, sörfőzők, pékek, kéményseprők patrónusa” is (IMRE 1990: 186).

A nyugat-bácskai régió településeit vizsgálva elmondhatom, hogy kilenc helyen még áll a Szent Flórián-szobor, és amiről tudomásunk van, az csak a prigrzevica-szentiváni tűnt el, valamint a korábbi bezdáni. A szobrot különböző helyeken lehetett felállítani. Vizsgált területünkön a település központjában, a Fő utcán, a templom közelében van Bezdánban a Szentháromság-emlékmű mellékszobraként, a templomkertben Szilágyin, Szondon, Doroszlón és Gomboson van, Csonoplyán a templomhoz közel

az utcán állt, a városi ligetben állt Apatinban, ma pedig a temető bejáratánál, Kupuszinán eredeti helyén, az állítató Fő utcai háza előtt áll, Monostorszezen a faluba vezető út nagy kanyarulatában található, akárcsak állt Doroszlón is, míg új helyére nem került. Zomborban sincs messze a Szentháromság-templomtól, de nem annak közvetlen szakrális terében. Ez utóbbi városban a szobor annyira meghatározó jelentőségű volt az általa megjelölt téren, hogy róla kapta (ma már népi) nevét az utca is, ahol áll: Flórián utca. Érdekességgént jegyzem meg, hogy Kupuszinán az állítató asszonyt idős korában Flórián babónak nevezte a falu (babó=öregasszony).

A szent ábrázolása, ikonográfiája igencsak hasonló, s megegyezik a *Szentelek kislexikona* által említett kelet-európai ábrázolásmóddal: római katonának öltözött férfialak, fején sisak, vállán-mellén legtöbbször köpeny, jobb kezével dézsából vizet önt a lábánál lángokban álló házra/házakra, míg a bal kezében vörös színű zászlót tart; a monostorszezi, gombosi és csonoplyai zászló közepén kis fehér kereszt domborodik ki (WHITE 1999; 78). Varró Ágnes székesfehérvári néprajzkutató megjegyzi: „A vörös színű zászló is a tűzjelzés egyik eszköze volt, nappal fellobbant tüzeset irányát mutatták vele a tűztornyokból” (VARRÓ 2010; 98). Csonoplyán kivételesen fehér a zászló. Kivételt képez a kupuszinai-bácskerteszi figura is, amely bal

kezében tartja a dézsát, úgy önti a vizet az égő házra, míg jobb kezében az övénel a talapzatig érő kardot markol, azaz ezzel Flóriánra, a katonaszentre is utal. A katonaszobor mindenütt a talapzat felső részén áll, csupán Kupuszinán emelkedik ki az alacsony dedikációs talapzataból egy kerek oszlop, s annak csúcsán áll Szent Flórián. A monostorszezi és az apatini szobor régi talapzata megsemmisült, így új talapzatot építettek. A szobor leginkább festett, s helyi önkéntes szobafestők, buzgó hívők festik a maguk színhasználatának megfelelően. A köpenyt pirosra, barnára, a zászlót pirosra. Nem festett a zombori, az apatini és a bezdáni szobor.

A Nyugat-Bácskában s a hozzá közel eső területeken gyűjtött adatok is még inkább árnyalják szülőföldem arculatát, a róla készített tájképet, s ezzel is egy valóságos, s bár heterogén etnikumot és különböző felekezeteket éltető, ám mégis egy önálló bácskai kistájt engednek körvonalazni.

Irodalom

- BÁLINT Sándor (1998): *Ünnepi kalendárium II.* Mandala Kiadó, Szeged
- BALLA Ferenc–BALLA István (2010): Az idő viszontagságaival és a változó világgal dacoló megszentelt jeleink = Dévavári Beszédes Valéria–Silling Léda szerkesztette (2010): *Szenvedély és szolgálat.* Tanulmányok a hatvanesztendő Silling István tiszteletére. Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság, Szabadka, 248–263.
- GASSMANN, Hans–JÄGER, Ernst (1985): *Unser schönes Batschsentivian.* Regensburg
- IMRE Mária (1990) A katolikus németiség népi hitélete a pécsi egyházmegyében = *Baranya.* IV. évf., 1–2. sz. 175–188.
- IMRE Mária (1997): Védőszentek kultusza a pécsi egyházmegyében = S. Lackovits Emőke szerk.: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében II.* Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatóság Laczkó Dezső Múzeuma, Veszprém–Debrecen
- KÖLNEI Livia–BALÁZS Erzsébet é. n. [2002]: *In omni Hora.* A Tizennégy Segítőszent kultusza Magyarországon. Kairosz Kiadó, h. n.
- SILLING István (1994): Zombor katolikus vallási életének megújítása a XVIII. században = S. I.: *Templomok, szentek, imádságok.* Tanulmányok a vajdasági népi vallásosság tárgyköréből. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság–Logos, Újvidék–Tóthfalu
- SILLING István (2010): *Ünnepek és hétköznapiak.* Írások a vajdaságiak hajdani és mai népeletéről. Életjel, Szabadegyetem, Szabadka
- VARRÓ Ágnes (2010): Szent Flórián tiszteletének emlékei Fejér megyében = Demeter Zsófia szerk.: *Alba Regia.* Annales Musei Stephani Regis 39. Székesfehérvár, 97–104.
- WHITE, Kristin E. (1999): *Szentek kislexikona.* Maecenas Könyvkiadó, Budapest

Térpanelek Magyarokanizsa Nagytemetőjében

„Kegyes és Irgalmas Isten, életünk, és halálunk Ura, ki bizonyos határt vetettél az ember életének, és meg számláltad az ő napjait, melyek hamar elmúlnak mint az árnyék, vagy a vékony füst, és hamar meg szárad a mi testünk, mint a leszakasztott virág. A te szerelmes szent fiadnak keserves haláláért kérlek, adj oly lelki világosságot az én szívembe, hogy meg esmérve záránkságomat, szüntelen eszembe forgassam az én kimúlásom napját, és neked igazán szolgálván, úgy készüljek halálomhoz, hogy, minden órába készen, és vígan várjam elválásomat, és e nyavalyás tömlőből való szabadulásomat: Ne találjon engem az én óráim véletlenül, és álomba, hanem készen, és vigyázva.”
(Pázmány Péter: Az Istenes halálért)

Bevezető

Valljuk be, korunk embere, ha bízik is a kegyes és irgalmas Istenben, mégsem várja oly nagyon szabadulását a test tömlőcéből. Bizonyosan elcsodálkozna az egykori esztergomi érsek, ha látná, hogy mit meg nem tesz a gyarló ember, csak hogy meghosszabbítsa maradását ebben az árnyékvilágban. Mindazonáltal a halálnak és a temetésnek, végtisztességnak a társadalmak többségében kultusza van. A közösségek életét át- meg átszövik az általuk kialakított, normákká merevedett szokásformák, melyek segítettek/segítenek az egyének igazodni az elvárásokhoz, illetve a mintakövetés sablonjai közérthetővé tették/teszik mindenki számára az emberélet nagy fordulójának fontos eseményeit. Az egyik legfontosabb szocializációs kérdés – napjainkra egyre nagyobb hangsúlyt kap –, hogy hogyan viszonyul egy közösség a halálhoz és az azt követő kirekesztő-elbocsátó rítushoz.

Csak utalunk arra, hogy a 20. század közepéig a halál a földi élet végét és egy földöntúli lét kezdetét jelentette az emberek többsége számára. A társadalmi struktúrák változása, a fokozatos elvilágiasodás és a kommunizmus azonban ebből a hagyományból sokakat kirekesztett. A kényszerű „felvilágosodás” nagy kísérlete Közép-Kelet-Európában és a Balkánon az ezredforduló utolsó évtizedében megbukott. Addigra viszont már

széttöredezett a hagyományokba való belenevelődés intézménye. Pedig a hagyományba való beletanulás, belenövés segítette a halál okozta trauma feldolgozásában is. Ebben a folyamatban közösségi kultúrája volt az egyéni fájdalom megélésének, és fontos támaszként ott állt a hozzátartozó mellett a rokonság és a közösség. Sőt, az idősek bizonyos kor után készültek is a halálra, a közösségből való kilépésre, amit a környezetükben élők tudomásul vettek.

Az „Úr adta, az Úr elvette”, illetve az „Aki született, annak meg is kell halni”, vagy a „Magához szólította az Úr” szólások mutatják, hogy a hit fontos igazodási, traumafeldolgozási lehetőséget nyújtott a hagyományban élőknek. A ravatalozás, a siratás, az utolsó úton történő elkísérés nemcsak az egyén, de a közösség kötelessége is volt (NAGY ABONYI 2003; 91–92). A „Temetésre nem hívogatunk”, szólás jól mutatja, hogy a gyász, a végtisztesség megadása kötelező rítusként volt jelen a falusi-városi társadalmakban.

Ennek a rítusnak fontos tere a temető. Különösen az 1970-es évektől kezdve, hiszen a háztól való temetés állami tiltása következtében (vö.: NAGY ABONYI 2003; 91) a kirekesztő-elbocsátó rítus egyetlen valós tere. Ide tevődött át a ravatalozás, a virrasztás – melynek ideje lerövidült, éjszakára nem maradhattak az elhunyt mellett – búcsúztatás, vagyis a temetés szertartása teljességében benne zajlik, és az elhunyt sírja, síremléke is ott található.

Ez utóbbi teret vizsgáljuk tanulmányunkban, méghozzá egy parasztpolgári hagyományokkal bíró kisváros, Magyarkanizsa példáján. Kutatásunk másfél évtizedre tekint vissza¹, és valójában ma sem tekintjük lezártnak, hiszen egy élő közösség temetője állandóan változik, így ennek tudatában a mostanra összegyűlt részeredményeinket mutatjuk be a Nagytemetőben lévő térobjektumokkal, térpanelekkal és a hozzájuk kapcsolódó egyéni és közösségi rítusokkal (vö.: KLAMÁR 2004). Térobjektumok alatt a temető építményeit értjük a sírokkal együtt, míg térpanelnek az ideiglenes térhasználatot tartjuk, mint amilyen a temetés és a temetői megemlékezés, legyen az egyéni vagy közösségi.

A temetőben a katolikus magyarság sírjai mellett néhány szintén katolikus horvát sír is található, de van példa két zsidó és egy felekezeten kívüli temetkezésre is. Mindez már azt mutatja, hogy 1945 után köztemetőként városi

¹ A kutatás a Veszendő értékeink nyomában elnevezésű nyelvjárási és néprajzi táborban/táborokban kezdődött és zajlott 1997-től, majd e táborok megszűnte után egyéni kutatóprogram keretében változást vizsgálóként folyt a 2013-as esztendő tavaszáig.

kezelésbe, fenntartásba került a sírkert. Hogy mégsem foglalkozunk ezekkel, az azért van, mert vizsgálódásunk szempontjából irreleváns kivételek.

A folyamatos változás egyik legszembetűnőbb eredménye, hogy összefüggő régi temetőrész napjainkra nem maradt. Foltokban, mintegy utalás-szerűen találhatók régi sírcsoportok. A 19. századból megmaradt sírkövek és a 19–20. század fordulójáról tanúskodó fakeresztek mellett mára egy döntően urbánus temetőkép fogadja a látogatót.

A város és a temető rövid története

Magyarkanizsa több mint kilencszáz éves történetéből csak a 18. századi újranevesedéstől számított bő kétszázhatvan év az, ami vizsgálódásunk tárgya szempontjából releváns, így csupán annak momentumait villantjuk fel vázlatosan.

A török után, a tiszai határőrvidéken szerb milícia létesült, és a kanizsai sáncban száz gyalogos és száz lovas katona teljesített szolgálatot (KOROKNAY 1995; 233). A magyar lakosság a katonai sánc polgárosításáig ugyan folyamatosan szivárgott vissza a településre, de szervezett telepítésre csak 1751 után kerülhetett sor, miután a katonáskodó szerbek java része elhagyta a vidéket, mert nem vállalta a privilégiumainak elvesztésével járó hátrányos helyzetet. Így az új lakosok már az 1751-ben létrejött Tiszán-inneni kiváltságos kamarai kerületbe költöztek, de rájuk csak 1774-től vonatkoztak a kiváltságok (HEGEDŰS 1995; 331). Az ekkor már mezőváros rangjára emelt Ókanizsa rév- és vásártartási joggal rendelkezett (HEGEDŰS 1995; 335), és a kor Magyarországnak túlnépesedett északi területeiről érkezett az újtelepes lakosság többsége, de jelentős kibocsátóhely volt a Jászság és a szomszédos Szeged és vonzáskörzete is. Ez utóbbi megállapítást támasztja alá a városban még napjainkban is meglévő ő-ző nyelvjárás.

Az 1788-as népszámlálás 251 telkes gazdát, 278 házas zsellért, 194 házatlan zsellért talált lakosként a településen.

A város településszerkezete valójában azt mutatta, hogy a hódoltság megszűntével milyen sorrendben érkeztek lakói. A tizedekre tagolódó mezővárosban volt Rácz-tized, közvetlenül a Tisza közelében – ez tulajdonképpen a városháza és a szerb templom környéke –, Magyar-tized, a katolikus templom és a Körös-part területe, ahol Körös-tized is volt. A Pánbog pedig a Körös-tized mellett a város határáig húzódó rész, ahol zömmel szlovákok laktak (vö.: PAPP 1982; 77). A nemzetiségi és vallási alapú szegregáció a temetkezésekkor is kifejezésre jutott, így már valószínűleg a 18. században két temetője volt a városnak. Erre a levéltári források alapján lehet következtetni, melyekből az olvasható ki, hogy a szabadság-

harc utáni években a meglévő temetőket bővítik, vagy esetenként teljesen újat is létesítenek.

A katolikus lakosság régi temetője – ma a Pánbog városrész végén utcánév őrzi az emlékét – a 19. század közepére megtelt, és helyén faiskolát létesítettek.² A Nagytemető új fundusát a városon kívül az Epreskertben jelölték ki 1859-ben (lásd PAPP 1982; 102), melyben a következő évben csőszházat és halotti kamrát³ építettek. A régi, bezárt temetőből néhány táblás kőkereszt átkerült az új sírkertbe. Egyik feliratának soraiban rejtezik a temetés éve: E sIr köVet / Mint / áLDott hItVesnek / feLejthetLen szüLőnek / a jó éLetű atyafInak / ajánLották / kanIsán / bús örökösseI. A szövegbe rejtett római számokat összeadva tudhatjuk meg a temetés évét, ami 1815 (vö.: KLAMÁR 1996; 173).

A másik régi kő felirata szerint Wagner Jánosnak / Elfelejtethetlen Atyának / kinek hamvai nyugszanak itt / Tették ez emlék követ / Bús örökösei / 1822ik Esztendőben St Jakab haván / 11ik Napja tett határt 75 éveket / élt érdemes életének – állít emléket. Mindkét kő rózsaszín márványból készült, az 1815-ös szív alakú.

Új temető nyitását csak akkor kezdeményezték, ha a betelt régi már a város belső területén volt, és körülötte megfelelő üres telket nem lehetett bővítésre kijelölni. Ezt a gyakorlatot mutatja a zsidó és a szerb temető példája.⁴ A katolikusok másik sírkertje, az úJVárosi főutca mellett minden bizonnyal a területileg jelentős városrész számára létesült, az 1880-as években. Erről tanúskodik Losoncz Ferencz és neje által állíttatott rózsaszín márvány kereszt 1887-es évszáma.

Magyararkanizsa lakossága egyre gyarapodott a dualizmus korszakában, de őrizte kialakult térbeli szerkezetét, melyben elkülönült a szerb, a zsidó

² Wagner Tóbiás kerületi esperes 1859-ben az alábbiakat indítványozta: „...a község a dézsma kert mellett kijelölt földdarab helyett alkalmasabb helyiséget rendeljen a felsőbb helyről annyira sürgetett faiskola számára és pedig a városban bent fekvő régi temetőben s hogy azt kellően használni lehessen békeríttesse”. ZTL F004. 151/1859 Magyararkanizsa r.t. város tanácsülési jegyzőkönyvek 1856–1860.

³ „Előadatott mikép a temetőben újonnan készült Csősz ház és halotti kamra melyen még hiányzik a kapu, mi múlhatatlan kellék lévén elkészíttetni indítványoztatott, és egy e célra [...] helybéli mester által készített 54 forintra menő költség elő mutatott.” ZTL F004. 250/1860 Magyararkanizsa r.t. város tanácsülési jegyzőkönyvek 1856–1860.

⁴ „...a város nyugati részén a Körös parton az Izraeliták Ó temetője mellett, ugyan ahhoz hozzá csatolva, kijelöltett 16 öl hosszú és 8 öl szélességű, s így összesen 128 négyszögölnyi tér, melyhez hozzá adván az Izraeliták által temetőnek már használt térből 168 négyszögöllet, az egész tér mely az izraeliták ó temetője mellett új temetőnek kijelöltetett térszen Kétszáz kilentzven hat négyszögöllet.” ZTL F004. 250/1860 Magyararkanizsa r.t. város tanácsülési jegyzőkönyvek 1853–1856.

és a magyar városrész, igaz, utóbbi a 19–20. század fordulójára túlnőtte magát, hiszen új településrészek létesültek, a Tisza és a Körös határolta ármentes teraszon. A Körös bal partján, az egykori szőlők helyén a Falu, a Zentai út mellett az Újváros és a rét felől a Tópart épült be. A belterületben és lakosságban megnövekedett városnak jelentős tanyavilága volt. Ezekkel a tartozékokkal együtt 1900-ban 16 532 lelket számoltak, amiből 16 057 magyar, 398 szerb, 67 német és 10 egyéb került összeírásra.⁵ A 2011-es népszámláláskor 9871 lakost írtak össze, melynek 86,51%-a vallotta magát magyarnak.⁶

A fenti adatok jól mutatják, hogy a magyarok etnikai aránya ma is meghatározó. Mivel ennek a népességnek döntő többsége római katolikus, így az általunk vizsgált Nagytemető térobjektumainak kialakítása is az említett népcsoport temetőkultúráját reprezentálja.

A temetői térhasználat változása

Nagy valószínűséggel – erre ma is határozott maradványrészek utalnak – a temető megnyitása után sokáig megvolt az elkülönülő terek használatának gyakorlata. Az egyház tudatos tájszervező és tájépítő szerepe jutott kifejezésre akkor, amikor külön temetőrésze volt korán elhunyt gyermekeknek, az öngyilkosoknak, a cigányoknak és a módosabb polgároknak. Mint ahogyan a temető bekerítése, árkolása segítségével teremtdőött meg a holtak mikrovilága, az élő falu, holt falu kettőssége is (JUNG 1978; 160, KUNT 1983; 17, LISZKA 2000; 151, SILLING 1996; 346–347). Ez a fajta térhasználat tovább bővült az első világháború idején kialakított katonatemetővel. A város szélén, a Körös által északról határolt magas parton fekvő temető patak felé eső szélén volt az öngyilkosok és cigányok temetőrésze. A bonház és a mai ravatalozó közötti térségben, a temető keleti felében ma is különálló sírcsoportot képez a gyermektemető.

A módos polgár és parasztpolgár síremlékek a temető fő útjai mellett, a lélekharang és a középkeresztek, illetve a kápolnák közelében állnak. Ide hozták át azokat a régi köveket is, melyek a felszámolt pánbogi sírkertben állottak.

A középkeresztek és a kápolnák mellett a nemrég felújított harangláb és keresztút stációi jelentik a temető szakrális tereit. A sírkert főkapujától az út egyenesen a középkeresztekhez vezet. A szakralitásra utaló térközpontban álló Krisztus-keresztek a Megváltó szenvedésére és magára a megváltásra emlékeztetnek, amivel a földi élet utáni öröklésre hívják fel a

⁵ www.vajdasag.rs letöltés: 2013. május 22.

44 ⁶ www.kanizsa.lap.hu letöltés: 2013. május 22.

figyelmet a térpanel objektumai. Mindez azt sugallja, hogy akit ezen az úton kísérnek a földi lét utolsó állomása, sírja felé, az valójában az öröklét felé tart, a Krisztussal való találkozáshoz közeledik. Az így közvetített tartalom spirituális természetű, tárgyi valósága pedig maga a Krisztus-kereszt. Mégsem a térpanel és objektumai szentek, hanem csupán az, amire utalnak (vö.: MEGGYESI 2013; 322).

Ennek a térnek a valamikori növényzetéről csak az adatközlői emlékezet alapján tudunk elnagyolt képet alkotni. Azt határozottan állítják, hogy gyümölcsfák voltak a temetőben, főként szilvák, és a temető útjait kaszálták. Mindkettő kiegészítő jövedelemforrássul szolgált a temetőcsősznek, aki családjával a csőszházban lakott. A sírhantok oldala fűvel nőtt be, és rajtuk az évszakoknak megfelelő virágok nyíltak tavasztól ősziig. Ma a főutak mentén gesztenyefák és tuják állnak, sok síron örökzöld bokrok vannak. Rózsafák és krizantémok, árvácskák nyílnak, ám a sírok nagy részét teljesen lefedték.

A mintaadó polgárságot követve a falusi temető már csak apró foltokban mutatkozik meg a szemlélődő előtt. A fakeresztek, melyek egykor uralták a temetőképet, mára az ideiglenességet jelentik csupán. A sírokat egy év után megcsináltatják, márvány vagy műkö síremlékeket emeltetnek, ki-ki ízlésének és pénztárcájának megfelelően (vö.: NAGY ABONYI 2003; 93).

A 20. század végén megváltozott a közösségi térhasználat a temetőben. Az ideiglenes térpanelek megsokszorozódtak, és a korábban egyeduralgó temetési tömegek mellett az emlékezés tömegei is elfoglalnak temetőrészeket alkalmanként.

Az újrafogalmazott közösségi identitás elemeként, a temetőben nyugvó jeles személyek sírjai köré közösségi ünnepekké koreografált megemlékezéseket kreált a helyi politika. Ezeken az eseményeken a politikai pártok mellett a civil szervezetek, művelődési egyesületek is ott vannak. Mára presztízskérdéssé vált, hogy ki legyen a megemlékezés vezérszónoka, és milyen sorrendben koszorúzzanak. Az eseményen az egyház is képviselteti magát, a pap szenteli meg a sírt vagy az emléktáblát, és a cserkészek adják a koszorúzás díszőrségét. Mondhatjuk tehát, hogy az ünnepeknek korábbi hagyományokban keresendő a gyökerük. Mindez tudatos alakítása a közösségi identitásnak, mely a Kárpát-medencei magyarság nemzeti összetartozását erősíti. Ennek fontos eleme a média jelenléte. A lokális és regionális média írott és elektronikus formában is tudósít, és esetenként a világ magyarsága is tudomást szerezhet a történetekről.

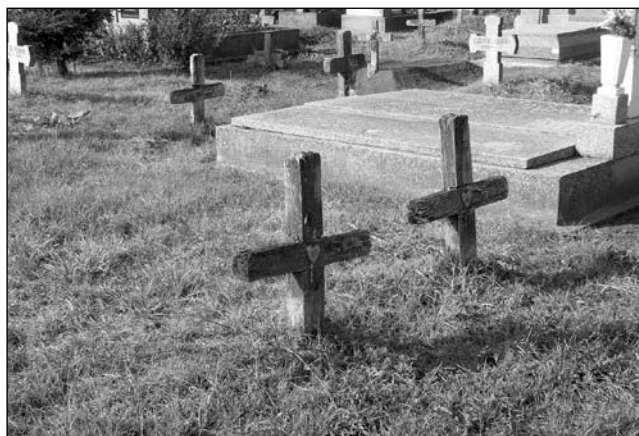
Ilyenkor a temető bizonyos tereit birtokba veszi az adott alkalomra összesereglett tömeg, és az új térpanel létrehozásával időben eltolódnak

néhány órára a temetői terek súlypontjai. A közösségi térhasználat tehát megváltozik ekkor, és az adott ünnepség idejére alkalmi központi terek jönnek létre. Ilyen a nagykápolna oldala, ami önmagában szűk, sírokkal sűrűn borított rész. A tömeg számára elfoglalható hely csak az a széles gyalogjárda, mely a kaputól a ravatalozó irányába vezet.

Az emléktábla elhelyezése előtt az 1848-as honvédek sírjainál voltak rendszeres megemlékezések. Mindössze két résztvevő megjelölt sírja található a temetőben, egyikük pap: E hantok fedik / NAGYSÁGOS / ÉS FŐTISZTELENDŐ / MÉSZÁROS IGNÁCZ ÚR / Cz: jóthi prépost / érdemült alesperes / Ó-KANIZSAI PLÉBÁNOS / 1848-9iki honvéd-százados / porait. / szül 1820. meghalt 1889. / nyugodjék békében.

A másik honvédtiszt, az egykori postamester síremlékén az alábbi szöveg olvasható: ITT / NYUGSZIK / KAFGA GYULA / 1830 – 1912 / 1848-49 es / SZABADSÁGHARC / HONVÉD SZÁZADOSA / BÉKE / PORAIRA / EMELTETTE A HÁLÁS / UTÓKOR 1997-BEN!

Az 1998-ban a temetői kápolna falán elhelyezett emléktábla szövegében a forradalomra utal, és felsorolja a résztvevők neveit, akik a sírkertben nyugszanak ismert vagy ismeretlen sírokban: AZ / 1848-49. ÉVI / SZABADSÁGHARC / KANIZSAI / RÉSZTVEVŐI / id. APRÓ MÓZES / BÁLINT MÓZES / DOBÓ PÁL / KAFGA GYULA / KÁVAI FERENC / MÉSZÁROS IGNÁC / NINCICH TÓBIÁS – OZORAY ÁRPÁD / REMETE LUKÁCS / TÓTH MIKLÓS / és a többiek / NAGY EMBEREK, NAGY FÉRFIAK, / NE KÜZD-JETEK A HÍR MIATT: / HÍRETEK EGYÜTT ÉL VELÜNK, / MINDENIKTEKET TISZTELÜNK; / DE LEGNAGYOBBNAK FÖLÉTEK / EMELJÜK A KÖZHONVÉDET! / JÓKAI / A SZABADSÁGHARC 150. ÉVFORDULÓJÁNAK TISZTELETÉRE /

*A falusi temető
maradékai:
fakeresztek
(Nagytemető,
2008.
Fotó: K. Z.)*

ÁLLÍTTATTÁK KANIZSA KÖZSÉG POLGÁRAI / ÉS ÖNKORMÁNYZATA 1998-BAN.

Ugyancsak közösségként emlékeznek meg 1914–1918 hősi halottairól is. Az elkülönülő temetőrész felújításában a magyar állam is szerepet vállalt. A régi, korhadó fakeresztek helyére új, pléh vízvetős, egyforma méretű és táblájú keresztek állítottak.

Ötven évvel a véres események után, 1994-ben létesítették azt az emlékhelyet, mely a megtorlás helyi áldozatainak – nyughelye helyett – jelképes sírhelye csupán. Mégis fontos, hangsúlyos pontjává lett a temetőnek, hiszen az addig verbális helyi emlékezet esetlegessége mellett, a maga tárgyi valóságában is bizonyosságul, mementóul szolgál, a lokális múlt egy tragikus eseménysorában életüket vesztett áldozatok emlékhelyeként. A fehér márvány obeliszk a szerény felirat tanulságként hordozza az állítatók üzenetét: 1944 / TACE, / SED MEMENTO! / HALLGASS, / DE EMLÉKEZZ! / 1994. NOVEMBER 2. A latin–magyar szövegű üzenet azt sugallja, hogy az akkor történtek soha nem merülhetnek feledésbe, noha kifejezetten tiltja azok kibeszélését.

A lokális identitásnak újfent fontos elemeivé váltak tehát a múlt és közelmúlt szereplői, elszenvedői. A város temetőiben a 19. században már a sorbatemetés rendje szerint történtek az elhantolások. A temetés után hat hétre lehordják a sírról a koszorúkat, a szalagokat viszont, melyeken az utolsó üzenetek vannak, a keresztekre kötik. Ekkor misét mondatnak a halott emlékére, amire összegyűlik a rokonság, a barátok és ismerősök. Hat hónappal később ismét misét mondatnak, és mise után kimennek az

Az 1944-es emlékmű és az új harangláb (Nagytemető, 2013. Fotó: K. Z.)

Húsvéti barka a sírokon (Nagytemető, 2012. Fotó: K. Z.)

48 *Karácsonyi fenyőág gömbökkel, szaloncukorral (Nagytemető, 2013. Fotó: K. Z.)*

elhunyt sírjához. Majd mindez megismétlődik az első évfordulón (vö.: NAGY ABONYI 2003; 91). A folyamatosan változó temetőkultúra nemcsak a közösség, hanem az egyén számára is új szokásokkal bővül. Az utóbbi időben tapasztalható, hogy a közösségből eltávozott szeretteik emlékét nemcsak őrzik az élő hozzátartozók, hanem a temetőben nyugvókat valamilyen módon újra beemelik az emberi lét mindennapjaiba.

A halálozás évfordulója, a születés és névnapról való megemlékezések mellett a nagy ünnepek részeseivé is avatják a temetőben nyugvókat. Magyarkanizsa Nagytemetője évente több alkalommal virágdíszbe borul. Húsvétkor barkát és festett tojást helyeznek a sírokra, hogy az elhunytak is részesei legyenek az ünnepnek. Karácsonykor fenyőágak, kis karácsonyfák és díszes ikebanák kerülnek a sírokra, hogy a szeretet ünnepének díszeiben is részesüljenek a sírkertben nyugvók. A nagy ünnepek idején az elhunytak hozzátartozói igyekeznek családotul kilátogatni a sírokhoz. Ez a bevett gyakorlat halottak napján is. Ekkor azonban árusok is felbukkannak a temetőben, virágot, édességet, sült gesztenyét kínálnak a látogatóknak.

Az emlékezetbe emelő és emlékezetben tartó alkalmak bővülését mutatja, hogy a nagy családi események előtt is kimennek elhunyt szeretteikhez a magyarkanizsai katolikusok. Ilyen alkalom az esküvő, mikor az elhunytak számára is készíttetnek kitűző virágot, amit lakodalom előtti napon visznek ki a temetőbe és kötnek a síremlékre.

Nincs tehát az a fajta elidegenedés és elhatárolódás a város katolikus lakosságának körében, mint ami a nem hívőket jellemzi.

*Lakodalmi virág kitűzése az elhunyt hozzátartozók sírjára
(Nagytemető, 2004. Fotó: K. Z.)*

Sírjelek, anyagok, technikák, ikonográfia

A város Nagytemetőjének alap sírjele a kereszt (lásd HOPPÁL 1980; 195), illetve a síremlékek egyik legfontosabb díszítő motívuma, ami természetes, hiszen katolikus közösség temetőjéről beszélünk. A még megmaradt néhány régi, fából készült darab igen vaskos – időtálló. A kereszt-szárba bevészték az elhunyt nevét és esetleg a születési és elhalálozási évét. A szárak összeillesztését kovácsolt, díszes, általában szív- vagy gombfőjű vasszeg tartja egyben. Előbbi igen kedvelt forma, több szomszédos település, így Martonos, Adorján és Tóthfalu temetőjében is megtalálható. A keresztek színére már csak következtetni lehet a rajtuk lévő, megfakult festékfoltok alapján. Az idősebb adatközlők elmondták, hogy a középkorú felnőttek barna színű, az idősek fekete, míg a házasodás előtt álló fiataloknak és a gyermekeknek fehér színűre festett keresztet állítottak a sírjukra. Manapság a színek eltűntek a temetőből, és kizárólag barnára festett fakereszteket lehet látni, melyekre az elhunyt nevét műanyag vagy pléh betűkből írják fel. Akad néhány kovácsoltvas kereszt is, de napjainkra éppoly ritkák, mint a régi, fából készűtek.

Az urbánus hatások igen korán megjelentek a sírkertben, költséges példaként a közösség számára. Terjedésüknek csak az anyagi lehetőségek szabtak határt, ennek okán az első kőből készült táblás sírkeresztek a gazdag földbirtokosok és a tehetős polgárok elhunyt hozzátartozóinak sírjára

kerültek. Nemcsak külalakjukban, hanem szövegükben is példaadóak voltak. Kezdő és záróformulájuk, utalásuk az elhunyt családi állapotára, a gyászolókra, valamint a mind gyakrabban feltűnő sírversek beszédesebbé tették az emléket.

Ezek a lassan szaporodó kövek fokozatosan kezdték uralni a temetői teret, ám az urbánus sírkert kialakulásához a döntő lökést a műkö megjelenése adta. Olcsósága és tartóssága révén folyamatosan sokasodott azoknak a síroknak a száma, melyeket ebből az anyagból „csináltattak fel”.

*Műkö síremlék, márvány betéttel
(Nagytemető, 2013. Fotó: K. Z.)*

Az 1960-as évektől gyakorlattá vált, hogy a halottnak a sírját az első évfordulóra már tartós anyagokból csináltatták meg, így a korábbi fake-reszt csak ideiglenes funkciójú sírjellé lett az utóbbi évtizedekben.

A fakeresztek fokozatos visszaszorulásával egyre inkább teret hódított a beszélő színek helyett az írott információknak a mind terjedősebb megjelenése a síremlékeken.

A sírokat keretbe foglalták, ami készülhetett téglából, kőből, és erre az alapra illesztették a kovácsoltvas, díszes kerítést. A későbbiekben, főként az 1940-es évektől, már ezek az oldalfalak is műkőből készültek. Sok síron a mesterek, a készítőműhelyek helyét is feltüntették, így kirajzolódik a kapcsolatháló és az esetleges mintakövetés is. Az első világháború előtt Auer Szeged, Fischer Szeged, Stark Szeged és Márványipar R.T. Szabadkán jelölésekkel találkozunk, ami jól mutatja, hogy a két közeli nagyváros kőfaragói komoly megrendeléseket teljesítettek Magyarokizsa lakosai számára. Később, a két világháború között és alatt több síremléken az Ovári J. Senta, illetve az Ovári J. Zenta készítőműhely szignója látható.

A nagytömegben készült/készülő műkő síremlékek már helyi műhelyekből, illetve a szomszédos települések műhelyeiből kerültek/kerülnek ki, többnyire szignó nélkül.

A 19. századi sírkövek, kevés kivétellel, táblásak, és tetejükön ívesen karéjos szélű kereszt áll. Nincs rajtuk korpusz, de a keresztszárak központi felületén sok esetben a szomorúfűz motívum látható. A plasztikus díszítés a 20. század első évtizedében jelenik meg a síremlékeken. Ekkortól a keresztekre felkerül a korpusz vagy a Krisztus-fej és néhány példa erejéig találkozhatunk kőbe vésett korpuszsal is. A síremlékek díszítése mutat begyűrűző divathullámokat. Viszonylag kevés mellékalakos díszű síremlék van. Rajtuk többnyire angyalok láthatók, de előfordul galambpár

Porcelán fotóport-rék és gravírozással készült Krisztus-ábrázolás (Nagytemető, 2008. Fotó: K. Z.)

*Fekete márvány
síremlék graví-
rozott Krisz-
tus-ábrázolással
(Nagytemető,
2008.
Fotó: K. Z.)*

is. Néhány kövön pálmaág és virágfüzér van, ám ezek kivételeknek tekinthetők. Ahogyan az a néhány síremlék is, melyen szecessziós díszítőelemek vannak.

Az elhunytak fotográfiái viszonylag későn, az 1950-es évek közepén jelennek meg a temetői térben, de az ezredforduló utáni években is sok síremlékre felkerültek. A finoman kőbe csiszolt portrék gravírozással készülnek, és az 1990-es években jelentek meg, napjainkra mind nagyobb népszerűségnek örvendenek (JUHÁSZ L., 2011; 131–132). Ez a technika azonban megkívánja a tükörsima felületet, így a legtöbb ábrázolás fekete márvány vagy gránit lapra készült. Az elhunytak portréi mellett ennek a technikának a segítségével díszítik a köveket. Többnyire Jézus-ábrázolásokkal találkozhatunk: Jézus a jó pásztor, Jézus az olajfák hegyén, Jézus a kereszttel, emellett számos Mária-ábrázolás is van, melyek a győzelmes, dicsfényt csillagok övezte, földlapon vagy felhőn álló szent szűz alakját jelenítik meg, lába alatt a holdsarlóval (SZILÁRDFY 2003; 20).

Feliratok, sírversek – a közösségi jelrendszer írott emlékei

A fakereszteket váltó táblás sírkövek szinte kínálták a lehetőséget a hosszabb és részletesebb feliratok szerkesztésére. Az elhunyt neve, születési és halálozási éve mellett lehetőség kínálkozott más információk írásba foglalására. A kezdő és záróformulák mellett, az elhalálozás körülményeiről és a hozzátartozókról is alkalom nyílt kőbe vésni fontosnak vélt dolgokat: Mészáros János / élt 55 évet / meghalt 1873 augusztus 9-én / nyugodjál. / Elfelejtethetlen kedves férjem / Gyászba borult nő / Mészáros / szül. Takács Veronika / hamvaidat fent őrzi / s emlékedet magával sírba viendi.

Az egyre terjengősebb szövegekben a város közönségét és a temetőbe látogató idegent többek között az elhunytaknak korábban, a társadalomban betöltött szerepükre is utaltak, amikor feltüntették azok foglalkozását. A látogató megtudhatta/megtudhatja, hogy az ott porladó érseki tanácsos, plébános, táblabíró, orvos, ügyvéd, gyógyszerész, újságíró, festőművész, állatorvos, honvédtiszt, tűzoltó, nyugalmazott polgári iskolai tanár, tanító, tisztviselő, cukrász, ácsmester, pékmester, kovácsmester, műegyetemi hallgató, VIII. „gimnáziumi” tanuló vagy éppen földbirtokos volt földi életében.

A síremlékek nagy hányadán az információkat tovább bővítik és versek szedett sorokban mondják el az elvesztett családtaghoz kapcsolódó érzelmi kötődésüket, illetve sokszor magának a tragikus eseménynek kiváltó okát. Olyan versek is szép számmal vannak, melyekben a tragikumot tanulságként tárják a temetőbe látogatók elé. Ezeknek az alkotásoknak népművészeti értékéről, költőiségéről meglehetősen visszafogottsággal szólnak a kutatók (pl. BALASSA 1989; 146 és GERGELY 2000; 90). Az alkotások egy része minden bizonnyal a helyi kántoroktól való, sőt az is valószínűsíthető, hogy a kőfaragó műhelyekben is léteztek/léteznek kéziratos versgyűjtemények, melyek mintául szolgálhattak/szolgálhatnak a megrendelők számára (vö.: NOVÁK 1978; 264 és BALASSA 1989; 146).

A sírversek, feliratok néha szóról szóra ismétlődnek, vagy csak kis eltérést mutatnak az aktualizált szövegek. Néhány példa a fentiekre: Kinek apját anyját / nem fedi sírhalom, / az nem is tudja mi a szív fájdalom.; Kinek szüleit nem fedi / sírhalom nem is tudja mi az a / szív fájdalom.; Kinek férjét nem fedi sírhalom / az nem is tudja, hogy mi az igazi fájdalom.; Kinek feleségét, édesanyját nem fedi / sírhalom az nem is tudja / mi a szív fájdalom.; Kinek férjét édesapját nem fedi / sírhalom az nem is tudja / mi a szív fájdalom.

A fűz és az akác a sírversek kedvelt motívuma: Szomorú fűz hervadt lombja, / ráhajlik e sírhalomra. / Édes lesz itt megpihenni, / idelelni már nem fáj semmi.; Gyermekünk gyertek az akácok mögé / tegyetek egy szál virágot a szívünk fölé.

Gyakran égitesthez hasonlítják az elhunytat: Hideg csillag vagy, / de a lényed fénye ott ragyog szívünkben.; Leszállott egy szép csillag / az égről, eltávozott egy / jó férj apa e földről / elragadt tőlünk a halál / de lelkünk odafönn újra / egymásra talál.; Mint hulló csillag / fényt derít az égre / örömet hoztam én / szüleim szívébe / mint a szikra villan / úgy lobbant el életem / fájdalmat hagytam / szüleim szívében.

A sírversek egy nagy hányada az élő hozzátartozók érzelmi állapotát fejezi ki: Nem hisszük, hogy nem vagy többé / hisz úgy szerettél élni...; Ha majd kiszárad egykor / érted síró szemünk...; Ami volt, az egy tűnő

álom, / ami maradt, örök fájdalom...; Szíved nem fáj soha többé, / enyém
vérzik mindörökké...; Ami nekik béke és nyugalom, / az nekünk örök
fájdalom.; Minden amit szerettünk, veled / ide tettünk.

Mindössze néhány horvát síremlék található a Nagytemetőben.
Mintakövetőek ugyan, de nincs kezdő és záróformula a sírköveken, egyik-
nek a felirata kétnyelvű, ami vegyes házasságra utal: Ovu sliku gledajte
mene se sećajte / ovo je senka mog mladanskog veka. / Két marékval szór-
tad rám a tavaszt.

Igen jelentős számban található vallásos érülettől áthatott sírvers is:
Egy volt közös szent vigaszunk / a lélek él találkozzunk.; Jézus szíve erősítsd
/ itt a földön hitünket / hogy az égben megláthassuk / drága szüleinket.;
Ne hozzatok a síromra / virágot, inkább mondjatok / el egy miatyánkot.;
Virrasszon felettünk Istenünk áldása / és bús szereteteink forró imádsága.;
Minden imánk szálljon az ég felé. / Drága jó szüleink lelkéért. / Oh Isten
erősítsd hitünket. / Hogy egykor megláthassuk szüleinket.

Vannak költőktől kölcsönzött versrészletek, így Petőfi Sándor *Elkészt
cipruslomb Etelke sírjára*, *Lenke sírján* és *Szeptember végén* – utóbbi pontat-
lan idézet –, című alkotásainak néhány sora, azután Ady Endre *Élni, míg
élünk* versének részlete is olvasható. Van egy másik Adynak tulajdonított
idézet is, ami valójában Kosztolányi Dezső *Halotti beszéd* című versének
pár rosszul idézett sora. Kiss József *Tűzek* és József Attila *Tájvers* töredé-
kének is részlete olvasható temetői síremlékeken.

Egy idézet pedig C. H. Surgeon angol baptista prédikátortól származik.

Kezdő és záróformulák rövidebb és hosszabb változata egyaránt előfor-
dul, bevezeti és lezárja a feliratokat: Itt nyugszik – Nyugodjon békében; Itt
nyugszik Istenben boldogult – Áldás és béke lengjen porai felett. Vannak
rendhagyó záróformulák: Jézus szent szíve örködjön hamvaik felett; Jézus
szent szíve adjon örök nyugodalmat; Uram irgalmaz nekik; Az Úr Jézus
szent szíve / örködjön hamvaik felett; Bennünket is halálunk után a szen-
tek sorá / ba felvenni méltóztassál a mi urunk Jézus / érdemei által; Bol-
dogok, akik az úrban / halnak meg; Nyugodjanak békében / Jézus Mária
szent nevében; Föltámadunk / föltámadott.

Ezek a formulák azt mutatják, hogy a vallásos lelkiületű hozzátartozók
hisznek a megváltás jézusi művében, és ezt a város közösségének a tudtára
is adják.

Általában a záróformula után következik az állítatókról történő
megemlékezés. A legtöbb síremlék feliratához szervesen hozzátartozik
a hosszabb-rövidebb közlemény, melyben arról tájékoztatják a temetőbe
látogatót, hogy a hozzátartozók közül kik vállaltak anyagi áldozatot a
méltó síremlék felállításának okán. Az erről tájékoztató mondatnak is van
kezdő formulája és utána történik a konkrét utalás: Emeltette a Balog

és Kis család; Emeltették három lánya / Mária Erzsi és Ilona; Férjed, 2 kislányod, szüleid és testvéreid; Emeltette öcséd Öcsi.

A társadalmi normákhoz igazodó, megfelelő síremlék állításáról való gondoskodás korábban elfogadott szokások átalakulását eredményezte. A néprajzi irodalomból és a helyi szájhagyományból tudjuk, az idős emberek nemritkán előre megvásárolták maguknak a koporsót. Ez az előrelátó gondoskodás napjainkban némileg megváltozott, és mostanság a temetői sírhely előre történő megváltása, illetve a síremlék elkészíttetése formájában él tovább (KUNT 1976; 266 és NOVÁK 1978; 242). Így nem ritka, hogy a záróformula után, az emeltetőkre vonatkozóan az alábbi szöveggel találkozunk a temetőben járó: Emeltették életükben. Az ily módon gondoskodók közül sokan heti rendszerességgel járnak ki a sírhelyet és környékét rendszerben tartani.

Összegzés

A másfél évtizede tartó temetővizsgálat eredményeként egy dolgot jelenthet ki a kutató teljes bizonyossággal: ahogyan a népi kultúra, úgy a temetőkultúra is folyamatos változásokon megy keresztül. A levéltári források alapján vázlatosan megrajzolhattuk a kutatott sírkert történetét. Mivel a hagyomány többszörösen átstrukturálódott, így a korábbi falusi temetők helyét az urbánus sírkert vette át. A régi sírkövek alapján azt kell gondolnunk, hogy Magyarkanizsa temetőiben nagyon korán megjelentek az urbánus elemek. Abban sem lehetünk teljesen biztosak, hogy a város legújabb kori történetében létezett-e egyáltalán csak „falusi temető”. Hiszen bizonyítani tudjuk, hogy a szerbek és a zsidók temetőjében is igen korán megjelentek sírkövek! Úgy véljük, nem állunk messze az igazságtól, ha a falusi és urbánus temetőkultúra folyamatos és egyidejű jelenlétét valószínűsítjük. A változások legújabb eredménye ebben a hagyományban az urnatemetői tér megjelenése, de minden bizonnyal nem kell sok időnek eltelnie ahhoz, hogy ténylegesen használatba vegye a város lakossága a ma még üres urnafal fülkéit.

A ravatalozó több évtizedes fennállása strukturálta át először jelentősen és állandó jelleggel a Nagytemető térhasználatát. Az addigi szokásrendből átmenet nélkül kapcsolta ki a háznál történt ravatalozást és virrasztást. Sőt, a halotti tor helyszíne is megváltozott az eltelt évtizedek során. Jóval szerényebb lett a vendéglátás és a ravatalozó erre a célra fenntartott termében került/kerül megrendezésre már hosszú évek óta.

A rendszeres terepbejárások során alkalmunk adódott megfigyelni a társadalmi változások visszahatását a temetői térpanelekre. Az újrafogalmazott és -teremtett ünnepek messze kerültek a belváros nyilvánosságától.

Temetői térbe helyezésük az ott megjelent tömeg szegregációját eredményezte, így annak nagyságáról és összetételéről a város nyilvánossága csak késve szerezhetett/szereshet tudomást. Mindenképpen új és fontos eleme a temetői térhasználatnak a koreografált közösségi jelenléttel járó ideiglenesen központivá avatott terek megjelenése.

A temetői tér rendezésekor a szakralitásra utaló térobjektumok is megújultak. A keresztút stációi csakúgy, mint a középkeresztek és a harangláb. Ez utóbbi mindenképpen azt mutatja, hogy a temetőt fenntartók egységes térben gondolkodnak, és fontosnak tartják, hovatovább a temetőkultúra alapkövetelményének vélik a rendezett és ápolt környezet folyamatos fenntartását.

A temető rendjéhez nagyban hozzájárul az elhunytak hozzátartozóinak rendszeres sírgondozása. A kutatás éve alatt számtalanszor láthattuk, hogy évszakoktól függetlenül, állandóan voltak kint sírokat gondozó emberek. A paraszt-polgári hagyományokat ápoló város néha faluként működik: „Mit mond a lányom, ha megjön, hogy még meg se’ kapá’tam a sírt?“, „Ne mondják, hogy csak az örökség köllött!“, „Ne szó’jjon meg senki. Leccsiná’tattam, mer’ má’ nem győzőm kapá’ni.“ – mondták adatközlőink. A megszólás, a közösség véleménye még a 21. században is fontos szabályozóként működik, befolyásolja a temetőkultúrát.

Adattár

A magyarkanizsai Nagytemető sírverseit, feliratait, kezdő és záróformuláit az eredeti írásmódot követve közöljük. Helytakarékosági szempontok miatt a külalakot nem tartottuk meg, hanem a sortöréseket ferde vonallal / jelöltük. A közölt sírversek, feliratok után zárójelben megadjuk az elhunyt/elhunytak halálozási évét, amennyiben a síremléken feltünteték azt.

Sírversek, feliratok

- 1) MEGÁLLTAK A SZÍVEK, MELYEK ÉLNI VÁGYTAK PIHENNEK A KEZEK, MELYEK / DOLGOZNI IMÁDTAK. MUNKA ÉS KÜZDELEM VOLT ÉLETÜK LEGYEN NYUGODT / ÉS BÉKÉS A PIHENÉSÜK. PÖSZINEK (nő+1964, férfi+1978)
- 2) LESZÁLLTOT EGY SZÉP CSILLAG / AZ ÉGRŐL, ELTÁVOZOTT EGY / JÓ FÉRJ APA E FÖLDRŐL / ELRAGADOTT TŐLÜNK A HALÁL / DE LELKÜNK ODAFÖN UJRA / EGYMÁSRA TALÁL. KINEK / FÉRJÉT ÉDESAP-

- JÁT NEM FEDI / SIRHALOM AZ NEMIS TUDJA / MI A SZIV FÁJDALOM / EMLÉKED ÖRÖKKÉ ŐRZIK / KIKET ITTHAGYTÁL ÁRVÁN / FELESÉGED ÉS GYEREKEID (férfi+1965, nő+1997)
- 3) BÚCSÚZOM, / EZ A FÖLD MÁR NEM AZ OTTHONOM, / DE A SZÍVEMET ÖRÖKRE / NÁLATOK HAGYOM (férfi+2007)
 - 4) KINEK APJÁT ANYJÁT / NEM FEDI SÍRHALOM, / AZ NEM IS TUDJA / MI A SZIV FÁJDALOM. (férfi+, nő+1974)
 - 5) NEM HISSZÜK, HOGY NEM VAGY TÖBBÉ / HISZ ÚGY SZERETTÉL ÉLNI. / MUNKA VOLT AZ ÉLET NEKED / ÉS AZ IS LETT A VÉGZET. (férfi+1971, nő+1996)
 - 6) „IGEN: ÉLNI, MÍG ÉLÜNK, / IGEN, EZ A SZABÁLY. / DE MIT CSINÁLUNK AZ ÉLETÜNKKEL, / HA FÁJ?” (ADY) (férfi+1971, nő+1973)
 - 7) SZOMORÚ FŰZ HERVADT LOMBJA, / RÁHAJLIK E SIRHALOMRA. / ÉDES LESZ ITT MEGPIHENNI, / IDELENN MÁR NEM FÁJ SEMMI. (nő+1973) (férfi+1989, nő+1992)
 - 8) KINEK SZÜLEIT NEMFEDI SIR- / HALOM NEMIS TUDJA MI AZ A / SZIV FÁJDALOM (férfi+1934, nő+1955)
 - 9) HA MAJD KISZÁRAD EGYKOR / ÉRTED SÍRÓ SZEMÜNK / HOZZÁD JÖVÜNK JÓ ANYÁNK S / MELLETTED PIHENÜNK / ÖRÖK MEGEMLÉKEZÉS JELÉÜL (nő+1971)
 - 10) ÉLETED OLYAN VOLT MINT EGY ÁLOM / VÁRATLANUL KELLETT SIRBA SZÁLLNOD. / FÁJ, HOGY TŐLÜNK ÖRÖKRE ELMENTÉL / DE EMLÉKED SZIVÜNKBE ÖRÖKKÉ ÉL. (férfi+1970, nő+2007) (férfi+1984, nő+)
 - 11) CSODÁT MŰVELNE A SZERETET / HA A KÖNYNYEK HOLTAKAT ÉBRESZTENÉNEK. / NEM PIHENNE ITT HŰ TETEMED / MERT KÖNNYEINK FELÉBRESZTENÉNEK. (férfi+1970, nő+)
 - 12) SZERETTELEK MÍG ÉLTÉL, / SIRATLAK MÍG ÉLEK. (nő+1906, férfi+1935)
 - 13) KINEK FÉRJÉT NEM FEDI SIRHALOM / AZ NEM IS TUDJA, HOGY MI AZ IGAZI FÁJDALOM. / CSAK A SIR VONZOTT ÖRÖK PIHENŐRE, CSAK ITT VÁRT SZÁMODRA NYUGALOM ÉS BÉKE. / VIRASSZON FELETTED ISTENÜNK ÁLDÁSA, BÚS SZERETTEID FORRÓ IMÁDSÁGA. (férfi+1981, nő+1991)

- 14) EGY VOLT KÖZÖS SZENT VIGASZUNK / A LÉLEK ÉL TALÁLKOZUNK... (férfi+1990, nő+)
- 15) NAGYON SIETTÉL ÉS / TRAGIKUS ÁLDOZAT LETTÉL. (férfi+1996, nő+)
- 16) ELHERVAD A VIRÁG / ELIRAMLIK AZ ÉLET. (férfi+1997, nő+) (Petőfi pontatlanul idézett sora – K. Z.)
- 17) AMI VOLT, AZ EGY TŰNŐ ÁLOM, / AMI MARADT, ÖRÖK FÁJDALOM / ÉS EGY NÉMA SÍRHALOM. / SZERETTÜNK, MÉG ÉLTÉL, / NEM FELEDÜNK, MÉG ÉLÜNK. (nő+1989)
- 18) NEM VOLT Ő NAGY, SE KIVÁLLÓ, / CSAK A SZIVE SZIVÜNKHÖZ VALÓ / - ADY – (férfi+1996) (valójában Kosztolányi – K. Z.)
- 19) A MÉLYSÉGEKBŐL KIÁLTUNK / URAM HOZZÁD / URAM HALGAZSD MEG A MI / SZÓNKAT
- 20) HOSSZÚ AZ ÉLET NÉLKÜLED, / MÉG ELSIRAT SZERETŐ HITVESED (férfi+1964, nő+)
- 21) HOSSZÚ AZ ÉLET ÉLNI / NÉLKÜLED RÖVID AZ ÉLET / SIRATNI TÉGEDET / EMLÉKED ŐRZIK FELESÉ / GED ÉS KIS FIAID / KARCSIKA ÉS TIBIKE! (férfi+, nő+2008)
- 22) ÁRVÁN FOGUNK E SIRBAN PIHENNI / NEM FOG RÁ VIRÁGOT SZÓRNI SENKI / CSAK A MADÁR ÉNEKE LESZ A MI ALTATÓNK / CSAK AZ ÉG PERMETJE LESZ A MI SIRATONK. (férfi+1959, nő+2001)
- 23) SZIVED NEM FÁJ SOHA TÖBBÉ, / ENYÉM VÉRZIK MINDÖRÖKKÉ. / AMIG ÉLTÉL, SZIVEMBEN RAGYOGTÁL / ÉS MOST BÉKÉBEN NYUGODJÁL. (férfi+1987, nő+)
- 24) NEM EZT AKARTAM, NEM IGY AKARTAM / SZERETTEM VOLNA MÉG ÉLNI. / GYERMEKEIM BOLDOGSÁGÁT MEGÉRNI. / DE A HALÁL KÖNYÖRTELEN VOLT, ÉS / BÚCSÚSZÓ NÉLKÜL KELLETT ELMENNI.
- 25) MEGÁLLT EGY SZIV MELY ÉLNI VÁGYOTT / PIHEN A KÉT KÉZ MELY DOLGOZNI IMÁDOTT / MUNKA ÉS KÜZDELEM VOLT AZ ÉLETE / LEGYEN NYUGODT ÉS BÉKÉS A PIHENÉSE. / VILINEK (férfi+1997)
- 26) JÉZUS SZIVE ERŐSITS D / ITT A FÖLDÖN HITÜNKET / HOGY AZ ÉGBEN MEGLÁTHASSUK / DRÁGA SZÜLEINKET / GYÁSZOLJÁK SZERETTEIK (férfi+1897, nő+1927)
- 27) Életünk csejje, öröme / s reménye Te valál, / s a te elhunytoddal mindentől / megfosztott a halál. / Nélküled részünkre nincs / már varázsa a világnak, / és elárvult bús szüleid / melléd pihenni vágnak.

- 28) A nagyvilágot bejártam, / de békét csak itt találtam (férfi+1982)
- 29) GYERMEKEINK HA ERRE JÁRTOK / HOZZATOK RÁNK
EGY SZÁL VIRÁGOT (férfi+1946, nő+1976)
- 30) AMI NEKIK BÉKE ÉS NYUGALOM, / AZ NEKÜNK ÖRÖK
FÁJDALOM.
- 31) NEM FOG ZAJT ÜTNI ÉRKEZÉSEM SIRHALMODHOZ
LASSAN LÉPEK / CSAK CSOKROMAT TESZEM FEJFÁD-
RA AZT IS LEMOSSA KÖNNYEIM ÁRJA (nő+1981, férfi+)
- 32) BÚCSÚ SZÓ NÉLKÜL RAGADOTT / EL A TRAGIKUS
HALÁL KÖZÜLÜNK / MI SZÜLEID FELEDNI NEM TU-
DUNK / MÍG ÉLÜNK GYÁSZOLUNK. (férfi+1974)
- 33) EGY PILLANAT – ÉS TOVA TÚNTÉL: / MI EGYEDÜL
MARADTUNK! / ÁLOMMÁ LETT A SZÉP VALÓSÁG. /
S MI CSAK ZOKOGHATUNK! (nő+1968)
- 34) Gyermekeink gyertek az akácok mögé / tegyetek egy szál virágot a
szívünk fölé (férfi+2001)
- 35) AMI NEKI / BÉKE ÉS NYUGALOM, / AZ NEKÜNK /
ÖRÖK FÁJDALOM. (nő+1981)
- 36) NE HOZZATOK A SIROMRA / VIRÁGOT, INKÁBB
MONDJETOK / EL EGY MIATYÁNKOT.
- 37) MINDENT AMIT SZERETTÜNK, VELED / IDE TEMET-
TÜNK. (férfi+1986)
- 38) RAGYOGJ ELŐTTÜNK / OH SZÉP CSILLAG! / HOGY
RÁNK VIRRADJON / AZ ÖRÖK NAP.
- 39) GYERMEKEIM GYERTEK AZ AKÁCOK MÖGÉ / HOZ-
ZATOK EGY SZÁL VIRÁGOT A SZIVÜNK FÖLÉ. (fér-
fi+1981, nő+2011)
- 40) KINEK SZÜLEIT NEM FEDI SIRHALOM / AZ NEM IS
TUDJA MI A FÁJDALOM (nő+1982, férfi+1984)
- 41) MÉG ÉLTÉL SZERETTÜNK / MÉG ÉLÜNK EL NEM
FEKEDÜNK.
- 42) ELMENT TŐLÜNK, KIT NAGYON / SZERETTÜNK. HI-
ÁNYÁT ÉLETÜNKBEN / ÖRÖKKÉ ÉREZZÜK. FELEDNI
ŐT SOHA / NEM TUDJUK. A FÁJDALOM SZIVÜNKBEN
/ ÖRÖKKÉ ÉL. HISZ SZERETETÉT, JÓSÁGÁT / PÓTOL-
NI SENKI NEM TUDJA. / A MI FELEDHETETLEN DRÁ-
GA / JÓ ÉDESANYÁNKAT. (nő+1986)
- 43) VIRASSZON FELETTÜNK ISTENÜNK ÁLDÁSA / ÉS BÚS
SZERETTEINK FORRÓ IMÁDSÁGA. (nő+1974, férfi+1986)

- 44) FEHÉR VIRÁGY HAJLIK A KERESZTEN / TÁN HOGY
VÉLE HALKAN BESZÉLGESSEN. / ENNYI CSAK AZ
EMBERÉLET / TITKA KERESZTFÁRA IGY / HAJOLUNK
VISSZA. (nő+1968)
- 45) NEM AZ HALT MEG AKIT ELTEMETTEK / HANEM
AZ KIT ELFELEDTEK (nő+1963, férfi+2006)
- 46) A TE SZÍVED NEM FÁJ TÖBBÉ / CSAK A MIÉNK MIND-
ÖRÖKKÉ / MUNKA ÉS KÜZDELEM VOLT AZ ÉLETE /
ÖRÖK BÉKE ÉS NYUGALOM LEGYEN A PIHENÉSE (fér-
fi+1994, nő+)
- 47) ÉLETÜNK REMÉNYE TE VOLTÁL / SELHUNYTODDAL
MINDENTŐL / MEGFOSZTOTT A HALÁL (férfi+1970,
nő+1996)
- 48) ÁLMODOZTUNK A JÖVŐRÖL / SOK-SOK SZÉPET / DE
A KEGYETLEN HALÁL / MINDENT ÖSSZETÉPETT
(férfi+1985)
- 49) HISSZÜK HOGY MEGHALTÁL / SZIVÜNKBEN ÖRÖK-
KÉ ÉLNI FOGSZ / EMLÉKED ŐRZI: / NEJED ÉS GYER-
MEKEID
- 50) MINDEN IMÁNK SZÁLLJON AZ ÉG FELÉ. / DRÁGA JÓ
SZÜLEINK LELKÉÉRT. / OH ISTEN ERŐSÍTSD HITÜN-
KET. / HOGY EGYKOR MEGLÁTHASSUK SZÜLEINKET.
(férfi+1965, nő+)
- 51) SZERETTEIM! VIGASZTALODJATOK / JÉZUS
LEGYÖZTE A HALÁLT! / CSAK A TESTEM VAN ITT!
(férfi+1968, nő+2005)
- 52) JÓ BARÁTOK, HA ERRE JÁRTOK / TEGYETEK SÍROM-
RA EGY SZÁL VIRÁGOT! (férfi+1994)
- 53) MÍG ÉLTÉL SZERETTÜNK / MÍG ÉLÜNK NEM FELE-
DÜNK. / (nő+2003)
- 54) A HALÁLNAK SIRÁLMÁT ALUSZOM / ÉN, NEM HAL-
TAM MEG, ÉLEK / A MÁS VILÁGON, ELJÖVÖK ÉRTED,
/ EGY CSENDES ÉJSZAKÁN. (férfi+, nő+2006)
- 55) SZOMORÚFÚZ HERVADT LOMBJA / RÁHAJOL A SÍR-
HALOMRA, / ÉDES ITT MÁR MEGPIHENNI, / ODA-
LENT MÁR NEM FÁJ SEMMI. (nő+1984, férfi+1992) (fér-
fi+1918)
- 56) AZ ÉLET VIHAROS TENGER, / AMELYEN DOLGOZIK
AZ EMBER / AMIKOR CÉLBA TALÁLT / CSÓNAKJÁT
FELBORITJA A HALÁL. (férfi+1998)

- 57) Testvérek, jóbarátok, / ha erre jártok / tegyetek a siromra / egy szál virágot / Búcsúszom tőletek / gyermekeim és unokáim (nő+1997)
- 58) AZ ÉN MEZŐMÖN NEM NŐNEK KALÁSZOK / AZ ÉN ARATÁSOM EGY MARÉK VIRÁG. (KISS JÓZSEF) (nő+)
- 59) ADD ISTENÜNK, / HOGY SZINRŐL - / SZINRE LÁTHASSUNK / A MENYBEN. (férfi+1983, nő+1999)
- 60) Az élet egy viharos tenger / Amelyben csak dolgozik az ember, / És amikor célba talál, / Csónakját felborítja a halál.
- 61) A sír eltakar bút és örömet, / de a szeretetet kősziklával eltakarni / nem lehet. (nő+2011)
- 62) „ÉN MÉG TALÁN HAGYOK ITT NÉHÁNY IGAZ EMBERT, / AKIK BÜSZKE SZIVEMET SZERETTÉK: MÍG ÉLTEM / BETÖLTVE A KÜLDETÉS, AMIT ISTEN RENDELT, / SZOMORÚ VOLT – DE AZÉRT NESIRJATOK ÉRTEM.” (nő+1991)
- 63) MAJKO! / LJUBI MI SLIKU / SVAKOG DANA / I MOJA OKA DVA / A TI TATA POMILUJ / LICE / I NA GROBU ZASADI / CRVENE I BELE RUŽE / HVALA NA SUNCU, / ZEMLJI, TRAVI HVALA VAZDUHU / ŠTO JE PLAV / HVALA SVEMU / ŠTO OSTAVLJA / PO SVETU SEN / U MENI TRAG. (férfi+1992)
- 64) KÉRÜNK TÉGED ÚRISTEN, SZABADÍTSD MEG A TE SZOLGÁDNAK LELKÉT, / HOGY AKIK MEGHALTAK E VILÁGNAK NEKED ÉLJENEK. / AMIKET A TEST GYARLÓSÁGA ÁLTAL A MINDENNAPI ÉLETBEN ELKÖVETTEK / A TE LEGIRGALMASABB KEGYELMESÉGED BOCSÁNATÁVAL TÖRÖLD EL. (férfi+1954)
- 65) GYÓGYÍTHATATLAN SEB, AMIT A SORS ADOTT RÁNK. / FELEJTHETETLEN AZ ÓRA MIKOR FÖLDET DOBTAK RÁD. (férfi+1984)
- 66) FOLYJATOK, KÖNNYEIM, FOLYJ, / TE FORRÓ PATAK / SZIVÁROGJ LE HIDEG ORCÁIRA / HALKAN, / HADD TUDJA MEG RÓLAD: / ÁRVA GYERMEKÉNEK / ELHAGYOTT LELKÉN MILY ÉGŐ / FÁJDALOM VAN! (nő+1978)
- 67) SZÁMOMRA CSAK EGY A VIGASZTALÁS / SIRON TÚLI ÖRÖK TALÁLKOZÁS. (nő+2008)
- 68) DICSŐ CSILLAGOK RAGYOKNAK FÉNYESEN / MAJD OTT RAGYOGSZ TE IS, SZÉP CSENDES ÉJEKEN / OTT TALÁLALK, HA MAJD NAPOM LEMÉN / OTT LESZ A TE LELKED ISMÉT ENYÉM. (férfi+1974, nő+1995)

- 69) MÚLNAK A NAPOK, / HÓNAPOK, ÉVEK / DE AZ EMLÉ-
KEK / VISSZA – VISSZATÉRNEK. (lányka+1961)
- 70) KICSI RÓZSABIMBÓ VOLTÁL / ELVETT TÖLÜNK A
HALÁL, / KINEK GYERMEKÉT NEM FEDI SIRHALOM
/ AZ NEM IS TUDJA MI IS A FÁJDALOM.
- 71) IFJÚ VALÉK KIS VIRÁG / Ó, DE KEDVES VOLT / NÉKEM
E- VILÁG (kisfiú+3 hónapos)
- 72) SZÍVÜNK BEN ŐRIZZÜK EMLÉKEDET, / MINT A
NAPSUGÁRT A TENGER, / ELREJTVE MÉLYEN, SZO-
MORÚAN, / NAGY-NAGY SZERETETTEL. (kisfiú+1991)
- 73) TÁN TÉBOLY EZ! / KISHIJJÁ, HOGY LETÉPTEM / A
HOMLOKOD BORÍTÓ SZEMFEDŐT / HOGY CSÓKOM
EREJE, Ó ROMBADÓLT / OLTÁROM ÚJRA ÉLETRE
IGÉZZEN (Petőfi)
- 74) ÁDÁZ KOPORSÓ ZORDON ÉJJELE! / MIVÉ TEVÉL TE
OLY SOK ÖRÖMET? / MIVÉ TEVÉL TE ANNYI SZÉP
REMÉNYT? / MELY ZSENGE A SZÜLŐI SZÍV FELETT
(Petőfi) (kisfiú+1973)
- 75) BEHUNYTA A SZÉP SZEMÉT AZ / ÁRTATLAN MAG-
ZAT. / FÖL NEM IMÁTKOZZA SEMMI FÖLDI / SZOZAT!
LÉGY BOLDOG ÉGBE / SZÁLT KIS ANGYALUNK. /
MAJD MEGLÁTUNK ISMÉT TÚL / A SIRON. DICSŐ
CSILLAGZATOK / RAGYOGNAK FÉNYESEN. / MAJD
OTT RAGYOGSZ TE IS SZÉP / CSENDES ÉJEKEN, OTT
TALÁLUNK / HA MAJD NAPUNK LEMÉN. OTT LESZ /
SZELÍD LELKED ISMÉT MIÉNK. / (kisfiú+9 hónapos)
- 76) OVU SLIKU GLEDAJTE MENE SE SEĆAJTE / OVO JE
SENKA MOG MLAĐANSKOG VEKA. / KÉT MARÉKKAL
SZÓRTAD RÁM A TAVASZT.
- 77) MINT A HULLÓ CSILLAG / FÉNYT DERÍT AZ ÉGRE /
ÖRÖMET HOZTAM ÉN / SZÜLEIM SZÍVÉBE / MINT A
SZIKRA VILLAN / ÚGY LOBBANT EL ÉLETEM / FÁJ-
DALMAT HAGYTAM / SZÜLEIM SZÍVÉBEN
- 78) MEGÁLLUNK NÉMÁN / SÍROD FELETT / S ZOKOGVA
ÁLDJUK / EMLÉKEDET... (kisfiú+2002)
- 79) Őrizzük emléked, / mint a napsugarat / a tenger, / Elrejtve, mélyen,
/ Nagy-nagy szeretettel. (kisfiú+2004)
- 80) LELKEDET ANGYALOK / ŐRIZZÉK FENN AZ / ÉGBEN
(lányka+2006)

- 81) ÖRÖKRE ELMENTÉL, DE BÚCSÚT / NEM TUDTÁL INTENI, / HIÁNYODAT MEGSZOKNI NEM LEHET. / KÖNNYES SZEMMEL LÁTOGATJUK / SIRODAT, DE NEM LÁTHATJUK / TÖBBÉ MOSOLYGÓS ARCODAT.
- 82) FELEDNI AZ ÉLETBEN / LEHETETLEN CSODA / MERT AKIT SZERETTÜNK / NEM FELEDÜNK SOHA / FÁJÓ KÖNNYEKET HULLATVA / BORULUNK A SÍRHALMODRA (férfi+1999)
- 83) HA EGYKOR KISZÁRAD ÉRTETEK / KÖNNYEZŐ SZEMÜNK, / HOZZÁTOK JÖVÜNK PIHENNI / KEDVES SZERETTEINK. (férfi+1987, nő+2008)
- 84) LESZÁLLOTT EGY SZÉP CSILLAG / AZ ÉGRŐL ELTÁVOZOTT EGY JÓ / ÉDESANYA A GYERMEKÉTŐL. / KÖNYÖRTELENÜL LETÖRÖLT A HALÁL, / DE NEM HALTÁL MEG EMLÉKED ITT / ÉL ÖRÖKKÉ KÖZÖT-TÜNK. (nő+1985)
- 85) LESZÁLLOTT EGY SZÉP CSILLAG AZ ÉGRŐL / ELTÁVOZOTT EGY JÓ FELESÉG, ANYA E FÖLDRŐL / KINEK FELESÉGÉT, ÉDESANJÁT, NEM FEDI SIRHA- / LOM AZ NEM IS TUDJA MIA SZIV FÁJDALOM. (nő+1972, férfi+2011)
- 86) TE, AKI AZ ÉLETNEK ÖRÖME VOLTÁL, / TRAGIKUS KÖRÜLMÉNYEK KÖZT ELHUNYTÁL / KORÁN ELRAGADOTT A HALÁL, / DE LELKÜNK ISTEN ELŐTT / ISMÉT EGYMÁSRA TALÁL. (férfi+1972)
- 87) TE KI AZ ÉLETNEK ÖRÖME VOLTÁL / TRAGIKUS KÖRÜLMÉNY KÖZÖTT / ELHUNYTÁL, DE LELKÜNK ISTEN / ELŐTT EGYMÁSRA TALÁL. (férfi+1973)
- 88) KÖNNYES SZEMMEL JÁRJUK / A TEMETŐT, DE SZIVÜNKRE / NEM HOZ ENYHÜLÉST. / KIKNEK FIUKAT NEM FEDI / SIRHALOM AZOK NEM TUDJÁK / MI AZ IGAZ FÁJDALOM. (férfi+1991)
- 89) CSAK HALANDÓ TESTED / NYUGSZIK ITT E SIRBAN / HALHATATLAN LELKED / ÖRÖKKÉ VELÜNK VAN. (férfi+1920)
- 90) Nem múlnak el ők kik / szívünkben élnek / Itt maradnak bennünk / örökre csendesen. (férfi+1990)
- 91) „A hívő szív reménysége / dicső és szilárd, mert / Krisztus dicsőségének / szilárd alapján nyugszik” C. H. Spurgeon (férfi+1958, nő+1984)

- 92) IFJÚSÁGOD SZÉP TAVASZÁN / SZÜNT MEG NEMES
ÉLETED. / NEM GONDOLTÁL ARRA HOGY / BÚCSÚ
NÉLKÜL KELL ITT / HAGYNOD AZOKAT, KIKET /
ANNYIRA SZERETTÉL. / AMIG ÉLTÉL SZERETTÜNK
/ HIÁNYOD MEGSZOKNI NAGYON / NEHÉZ SZÜLEID
ÉS TESTVÉREID / KÖNNYE HULL A SÍROD FELETT
(ifjú+1978)
- 93) O IRGALMAS JÉZUSOM / BOCSÁZSD MEG BÜNEIKET
/ ÉS HA(m)VAIKRA ÖRÖK / NYUGODALMAT (nő+1998,
férfi+)
- 94) IM A KÖNNYŰ SZÉL ELŐSURRAN, / TEREGET SZÉP
BÚZEMEZŐT / S TOVARINGATJA LÁGY FODORBAN /
A ZÜMMÖGŐ IDŐT. (nő+1995, férfi+2007) (József Attila – K.
Z.)
- 95) MEGÁLLUNK NÉMA SÍROK FELETT / ÉS ZOKOG-
VA ÁLDJUK EMLÉKETEKET / DRÁGA JÓ SZÜLEINK
(férfi+1928, nő+1947)
- 96) Remény, csalódás, küzdelem, bukás / Sírirtató nagy versenyfutás
/ Keresni mindenben a szépet a jót / És meg nem találni / ez az élet.
(férfi+1956, nő+1986)
- 97) RÖVID ÉLETED KORA TAVASZÁN / ELRAGADOTT
TŐLÜNK A HALÁL / SZIVÜNKET ÖSSZE TÖRTE A
BÁNAT / JÓSÁGODAT FELEDNI SOHA NEM / LEHET!
(nő+1962)
- 98) JÉZUS A JÓ PÁSZTOR / NÉZZ LE A KERESZTFÁRÓL / KI
TE SOKSZOR HIVTÁL / MAGADHOZ / HIVJ EGYSZER
BENNÜNKET / MAGADHOZ / A FELTÁMADÁS NAP-
JÁN! (nő+1981, férfi+1987)
- 99) AZ ÉLET NEHÉZ KERESZTJÉT LETETTEM, URAM,
BOCSÁJTSD MEG! (nő+2006)
- 100) RÖVID VOLT AZ ÉLETED / HOSSZÚ A SÍR (férfi+1972)
- 101) TRAGIKUSHALÁLOD/MÉLYFÁJDALMAT/HAGYOTT.
AMIT A SÍRIG / EL NEM FELEDÜNK. (férfi+1971)
- 102) URAM ELFOGADTAD ÉLETEM ÁLDOZATÁT GYER-
MEKÜNKÉRT / LEGYEN MEG A TE SZENT AKARA-
TOD! (nő+1960, férfi+)
- 103) TALÁLJÁK MEG OTT FENNT MIND AZT / AMIÉRT ITT
E FÖLDÖN HIÁBA KÜZDÖTTEK. (férfi+1912, nő+1958)
- 104) Add Istenünk, hogy áldozópapjaid / akik hűségesen szolgáltak e
földön / színről-szinre állhassanak a menyben

- 105) 1944 / TACE, / SED MEMENTO! / HALLGASS, / DE EM-
LÉKEZZ! / 1994. NOVEMBER 2.
- 106) ANYUKA / KÖSZÖNÖM AZ ÉLETET / KÖSZÖNÖM A
SZERETETET / KÖSZÖNÖM A PAPI HIVATÁST / ISTEN
VELED / FÖLTÁMADÁSKOR TALÁLKOZUNK / SANYI
FIAD (nő+1998, férfi+2003)
- 107) TRAGIKUS HALÁLOTOK MÉLY FÁJDALMAT / HA-
GYOTT AMIT SÍRIG EL NEM FELEDÜNK / GYÁSZOLÓ
CSALÁD (férfi+1965, nő+1965)
- 108) MEGEMLÉKEZÉSÜL / FELEJTHETETLEN / FELESÉ-
GEMNEK / ÉS ÉDESANYÁNKNAK. (nő+1967)
- 109) Hideg csillag vagy, / de a lényed fénye ott ragyog a szívünkben.
(nő+1989, férfi+2008)
- 110) KÖSZÖNJÜK, HOGY JÓ / SZÜLEINK / SZENVEDTEK
ÉRTÜNK: / SZERETŐ GYERMEKEI
- 111) A LEGJOBB SZÜLŐKET / SIRATJA ETELKA ÉS JULISKA
(férfi+1923, nő+1929)
- 112) TALÁLJUK MEG FÖNT MINDAZT, / AMIÉRT A FÖL-
DÖN HIÁBA KÜZDÖTTÜNK (nő+1982, férfi+1990)
- 113) FÁJÓ SZÍVVEL ŐRZIK / JÓSÁGODAT SZERETŐ / ÉDES-
ANYÁD FELESÉGED / TESTVÉREID ÉS / KÉT KISLEÁ-
NYOD (férfi+1970)
- 114) MEGEMLÉKEZÉSÜL / FELESÉGEMNEK ÉS / ÉDES-
ANYÁNKNAK / GYÁSZOLÓ FÉRJE JÓZSEF, / FIA IST-
VÁN ÉS LEÁNYA MÁRIA. (nő+1970)
- 115) HÁLÁS KÖSZÖNETET MONDUNK SZERETETT / SZÜ-
LEINKNEK MIND AZÉRT A JÓÉRT AMIT / ÉRTÜNK
TETTEK. (férfi+1971, nő+1989)
- 116) NEM HISSZÜK HOGY NEM VAGY TÖBBÉ / HISZ ÚGY
SZERETTÉL ÉLNI / MUNKA VOLT AZ ÉLET NEKED /
AZ IS LETT A TRAGIKUS VÉGZET. (férfi+1973, nő+1976)

Kezdő és záróformulák

- 1) ITT NYUGSZIK / ÉS NEJE / NYUGODJANAK BÉKÉBEN /
JÉZUS ÉS MÁRIA SZENT NEVÉBEN
- 2) ITT NYUGSZIK / NYUGODJONAK BÉKÉBEN!
- 3) ITT NYUGSZIK
- 4) JÉZUS SZENT SZIVE ADJ NEKIK ÖRÖK NYUGODAL-
MAT!

- 5) ITT NYUGSZIK / ISTENBEN BOLDOGULT / A VISZONT LÁTÁSRA!
- 6) ITT / NYUGSZIK / ISTENBEN BOLDOGULT/ Áldás drága emlékére.
- 7) JÉZUS SZENT SZIVE ADJ / NEKIK ÖRÖK NYUGODALMAT.
- 8) A LEGJOBB SZÜLŐKET / SIRATJA ETELKA ÉS JULISKA
- 9) IRGALMAS JÉZUS KÖNYÖRÜLJ / RAJTUK ÉS ADJ NEKIK ÖRÖK / NYUGODALMAT.
- 10) SIRBOLT / JÉZUSOM BIZOM BENNED
- 11) JÉZUS SZENT SZÍVE / ADJON NEKIK ÖRÖK NYUGODALMAT.
- 12) URAM IRGALMAZZ NEKIK
- 13) EMLÉKTEKET ŐRZI SZERETŐ APUSKÁTOK KIT ITT HAGYTATOK ÁRVÁN.
- 14) ITT / NYUGSZIK / BÉKE HAMVAIKRA!
- 15) E hantok fedik / [...] porait
- 16) ITT NYUGSZIK / BÉKE PORAIRA
- 17) Nyugodjanak békében
- 18) ADJ URAM ÖRÖK NYUGODALMAT NEKIK
- 19) AZ ÚRJÉZUS SZENT SZIVE / ŐRKÖDJÖN HAMVAIK FELETT
- 20) BENNÜNKET IS HALÁLUNK UTÁN A SZENTEK SORÁ / BA FELVENNI MÉLTÓZTASSÁL A MI URUNK JÉZUS / ÉRDEMEI ÁLTAL
- 21) JÉZUS IRGALMAZZ NEKIK!
- 22) MEGEMLÉKEZÉSÜL A LEGALÁZATOSABB / ÉDESANYÁNAK / AZ ÖRÖK SZERETETBEN TALÁLKOZUNK. / HÁLÁS GYERMEKEI.
- 23) FÖLTÁMADUNK / FÖLTÁMADOTT
- 24) ADJ URAM ÖRÖK NYUGODALMAT A / FÁRADHATATLAN JÓ ÉDESANYÁNAK ÉS APÁNAK / NYUGODJONAK BÉKÉBEN
- 25) ITT NYUGSZIK / EMLÉKÜKET ŐRZIK FIJUK FERENC ÉS JÁNOS.
- 26) ITT NYUGSZIK / FÖLTÁMADUNK
- 27) BOLDOGOK AKIK AZ ÚRBAN / HALNAK MEG.
- 28) JÉZUS SZENT SZIVE ADJON / NEKIK ÖRÖK NYUGODALMAT

- 29) ITT NYUGSZIK / Áldás hamvaikra! / Nyugodjanak békességben.
- 30) ITT NYUGOSZNAK / Áldás és béke lengjen porai felett.
- 31) JÉZUS SZENT NEVÉBEN / NYUGODJONAK BÉKÉBEN
- 32) NYUGODJANAK BÉKÉBEN / JÉZUS MÁRIA SZENT NEVÉBEN
- 33) LEGYEN NYUGALMUK CSENDES
- 34) ITT NYUGSZIK / ISTENBEN BOLDOGULT / URAM IRGALMAZZ NEKIK

Utalás az állítatókra

- 1) GYÁSZOLNAK FELESÉGED / ÉS GYERMEKEID
- 2) EMELTETTE BALOG ÉS KISS CSALÁD
- 3) EMELTETTÉK HÁROM LÁNYA / MÁRIA ERZSI ÉS ILONA
- 4) GYÁSZLOLÓ FELESÉGED / ÉS KÉT GYERMEKED
- 5) SIREMLÉKET EMELTETTE / SZERETŐ FELESÉGE ÉS KÉT KISFIA.
- 6) EMELTETTE KESERGŐ ÖZVEGYE / SIRATJÁK SZERETŐ GYERMEKEI
- 7) MEGEMLÉKEZÉSÜL: FELESÉGE PIROSKA, KÉT / LEÁNYA FRANCI ÉS IRÉN, FIA ILLÉS / M. BAKOTA JÁNOS ÉS NEJE BORBÁLA
- 8) EZEN SÍR EMLÉKET EMELTETTÉK / SZERETŐ CSALÁDJAİK.
- 9) GYÁSZOLÓ SZERETTEI
- 10) EMELTETTÉK ÉLETÜKBEN
- 11) GYÁSZOLJÁK SZERETTEI
- 12) GYÁSZOLJA ÖZVEGYE / ÉS GYERMEKE.
- 13) EZEN MELÉKET EMELTETTÉK / GYÁSZOLÓ ÖZVEGYE ÉS CSALÁDJAI
- 14) EMELTETTÉK: FÉRJE ÉS CSALÁDJAİK
- 15) FÉRJED, 2 KISLÁNYOD, SZÜLEID ÉS TESTVÉRED.
- 16) SZERETTEI
- 17) FELESÉGED ÉS KÉT KISLÁNYOD.
- 18) EZEN EMLÉKET / EMELTETTÉK GYÁSZOLÓ / ÉDESANYJA ÉS TESTVÉREI.
- 19) EMELTETTE FELESÉGE / SZÜLEI, KISLEÁNYA / ÉS TESTVÉREI.
- 20) Emeltette szerető családja.

- 21) Szeretteik
- 22) EZEN EMLÉKET EMELTETTÉK / GYÁSZOLÓ
GYERMEKEIK: GIZI, IMRE ÉS FERI.
- 23) EMLÉKÉT ŐRZI HÁLÁS / GYERMEKE DEZSŐ.
- 24) SZERETŐ CSALÁDJAİK
- 25) CSALÁDJAİK
- 26) BÁNATOS SZÜLEI
- 27) ÉDESANYÁD, ÉDESAPÁD ÉS ÖCSÉD GABI
- 28) EMELTETTE ÖCSÉD ÖCSI
- 29) SZERETŐ SZÜLEID

Mesterek, készítőhelyek

Márványipar R.T. Szabadkán
 Fischer Szeged
 Ovári J. Zenta
 Ovári J. Senta
 Stark V. Szeged
 Auer S. Szeged

Irodalom

- BALASSA Iván (1989): *A magyar falvak temetői*. Budapest
- GERGELY Katalin (2000): *Sátorát letettem a romló testemnek...* Csíkszereda
- HEGEDŰS Antal (1995): Kanizsa, Martonos és Horgos 1751-től 1848-ig = *Kanizsa monográfiája I.* Szerk. Dobos János. Cnesa, Kanizsa, 327–419.
- HOPPÁL Mihály (1980): *Népművészet és etnopszichológia*. (A magyar fejfák jelvilága) Népi kultúra – Népi társadalom, XI–XII. 191–219.
- JUHÁSZ L. Ilona (2011): *Rítusok jelek szimbólumok*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja–Komárom
- JUNG Károly (1978): *Az emberélet fordulói*. Gombosi népszokások. Forum, Újvidék
- KLAMÁR Zoltán (1996): *Örökségünk kanizsai képeskönyve*. Cnesa, Kanizsa
- KLAMÁR Zoltán (2004): *Halálban is közösség*. Az adorjáni temető vizsgálat. *Studia Comitatus*, 29. 91–110.
- KOROKNAY Ákos (1995): Kanizsa és Martonos határőrvideki korszaka = *Kanizsa monográfiája I.* Szerk. Dobos János. Cnesa, Kanizsa, 223–326.
- KUNT Ernő (1978): *Temetők az Aggteleki-karszt falvaiban*. *Studia Folkloristica et Ethnographica*, 3. Debrecen
- KUNT Ernő (1983): *Temetők népművészete*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- LISZKA József (2000): *Állított keresztényi buzgóságból*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely
- 68 MEGGYESI Tamás (2013): A szakrális tér és a fény. *Vigilia*, 2013/5. 322–329.

- NAGY ABONYI Ágnes (2003): A temetés, a halál, halotti tor = *Vajdasági magyarok néprajzi atlaszának kommentárköteté*. Szerk. Papp Árpád, Raffai Judit, Terbócs Attila. Kiss Lajos Néprajzi Társaság, Szabadka, 90–96.
- NOVÁK László (1978): A Duna Tisza köze temetőinek néprajza. *Cumania*, V. 219–300.
- PAPP György (1982): *Kanizsa és környéke földrajzi neveinek adattára I.* Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 8. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék
- PÁZMÁNY Péter (1606): *Keresztényi imádságos könyv melybe, szép, ájtatos könyörgések, háláadások, és tanúságok foglaltnak.* Rövid tanúság mint ismerhesse meg akár mely együgyü ember is az igaz hitet. Nyomtatott, Widmanstadius Georgi által. Greczbe
- SILLING István (1996): A kupuszinai temető. *Létünk*, XXVI. 346–356.
- SZILÁRDFY Zoltán (2003): *Ikonográfia – kultusztörténet.* Képes tanulmányok. Balassi Kiadó, Budapest

A szórványmagyarság vallási identitása a néphagyomány függvényében

Szabadtéri kereszték Muzslyán

A vallási identitás

A vallás fontos szerepére több kutató, szociológus, antropológus és pszichológus rámutatott már. Három alapvető szabályt fogalmaztak meg, amelyeken keresztül az egyén kapcsolatot teremthet a közösségével: ez a vérrokonság (a természetes közösség), a munkamegosztás (társadalmi közösség) és a cél (amivel az egyén a szellemi közösséghez való viszonyulást gyakorolja) (ŠUŠNJIĆ 1998; 23). Ez azt jelenti, hogy a vallás mozgatóerőként jelen van a társadalmi közösségek kialakulásában és azok megmaradásában. A vallási érzelmek szoros kapcsolatban vannak a természetfeletti erőkben való hittel és reménnyel, ami felelet az emberi létezés korlátozott-ságára (RADOJKOVIĆ, STOJKOVIĆ 2004; 126).

A vallást legtöbbször úgy definiálják, mint az ember kapcsolatát (religare [lat] = kapcsolat, összeköttetés) azzal, amit szentnek, spirituálisnak és istennek vél. A közös hit és a vallási szertartások sok esetben olyan szoros köteléket képeztek az emberek között, hogy amikor eltűnt (általában politikai okokból) az állam, amelyben addig éltek, e kötelék továbbra is megmaradt (DOLO 1998; 360). Ez történt a vajdasági magyarokkal is, amikor a trianoni szerződés után hirtelen más állam területén és más vallási közösségben találták magukat. A saját vallási identitás szoros kötelékének köszönhetően, a szakadás kevésbé volt számukra érezhető. A vallási szokásokat, hagyományokat továbbadták nemzedékekről nemzedékekre, legtöbbször a családon belül a saját hagyományaikba beépítve (mint a karácsony, a húsvét, a mindenszentek és a halottak napja, elsőáldozás és bér málkózás). Ennek köszönhetően maradt meg a vajdasági magyarokban az a hit, amelyet elszakadván az anyaországtól, továbbra is gyakorolhattak az egyházak keretén belül, de már másik államban.

Az emberek a vallási identitást évszázadok óta alakítják, formálják, minősítik a társadalmi-erkölcsi értékrendjeik, az emberi viszonyok és a hagyományok függvényében. A közösség megtartó ereje mutatkozik így meg, ami számos esetben valós maradandó nyomokat hagy. Ide tartoznak a szabadtéri szakrális emlékek is, többek között a szabadtéri keresztek. Ezeket egy-egy közösség önszántából és önszorgalomból alakítja, őrzi és ápolja, vallásos előírások és szabályok nélkül.¹

A település neve és rövid története

Muzslya Nagybecskerek-től légvonalban 4 km-re délre, a Béga folyó jobb partján, 75–77 m-es tengerszint feletti magasságon helyezkedik el.

A településnek érdekes története van. Politikai okokból kezdeményezték megalakítását, s ez az 1890–1892. évi országgyűlési képviselőválasztások idejére vezethető vissza. Az etimológiai szótárakra hivatkozva szláv eredetű az elnevezés, amely szerint a muzara fejőstelepet jelent. A XIX. század 70-es és 80-as éveiben ezt a területet Mucsalov Ivan beregszónémeti birtokos nyájának a legeltetésére használta, s mivel a pásztorok szerb nemzetiségűek voltak, *muzara-mužja-mužlja*, míg végül is *Muzslya* vagy a nép nyelvén *Muzsla* lett belőle. A telepítés után (1890) még néhány évig hivatalosan a *Felső-Muzslya* elnevezést használták, majd *Felsőmuzslya* alakban is megtaláljuk. 1918 után *Gornja Mužlja*, az 1941–1944-es megszállás alatt *Ober-Muschla*, míg végül is 1955-től hivatalosan is Mužlja-Muzslya lett.

Felső-Muzslyára több mint húsz másik településről érkeztek az emberek², párját ritkító szokásokat alakítottak ki. Magukkal hozták a római katolikus vallást, amit a későbbiekben is kitartóan gyakoroltak új falujukban. Erről tanúskodnak a belterületi emlékek is.

A szabadtéri szakrális emlékek

A település vallási hagyományát többek között a szabadtéri szakrális emlékek számontartásával is nyomon tudjuk követni, hiszen a hívők által felemeltetett, megépített kegyhelyek, vallási jelképek és az azokhoz való viszonyuláson keresztül felfedhető a vallási identitás mérföldköve az adott környezetben és közösségben.

¹ Nem találtunk a szakirodalomban olyan adatokat, amelyek arra vonatkoznának, hogy a keresztek, feszületek milyen részeket kell hogy tartalmazzanak, mekkorák legyenek, milyen színből vagy anyagból készülhetnek.

² Szaján, Lőrincfalva, Nagybikeács, Monostor, Akács, Kisbikeács, Lukácsfalva, Kisoros, Istvánföld, Nagybecskerek, Torda, Gyulafalva, Udvarnok, Firigyháza, Magyarcsérnye, Nagyikinda, Magyarpadé, Egyházaskér, Hódegyháza, Tiszaszentmiklós, Magyarszentmihály, Écska (KARL 1990; 40).

A szabadtéri keresztek a falu bejáratánál és a faluból kivezető utakon, útszéleken, a vallási objektumoktól többnyire távol eső részen, dűlőutak mentén helyezkednek el, de megtaláljuk őket egyéb helyeken is, mint pl. balesetek vagy megmenekülések helyén, vagy éppen a szerencsét hozó színhelyeken is. Ezeket a keresztek jobbra nem az egyház állította fel, hanem a hívők, ezért a költségek java részét is ők állták.

A faluban fölállított kereszt már az első pillantásra a település vallásosságáról ad hírt. A kereszt megszentelése alkalmával a körülötte levő tér is megszenteltté válik, s ehhez is kellő tisztelettel illendő viszonyulni. S ha a keresztek és a körülöttük levő tér is gondozott, akkor az a lakosok szorgalmát, odafigyelését, a hagyományok ápolását tükrözi. Ezeket a keresztek a múlt század elején még csoportosan látogatták egy-egy nagyobb egyházi vagy családi ünnep alkalmával. Ma már csak egyénileg látogatják, egy-egy szorgos kéz körülkapálgatja, virágokat ültet mellé, önszorgalomból bemeszeli, elvégzi a javítási munkálatokat.

A muzslyai kereszteknek életrajzuk, történetük van. Létezésükkel beleszövődtek a falu mindennapaiba. Hogy mennyire összefonódott a nép élete a keresztek jelenlétével, az világosan kitűnik azokból a mesékből, történetekből, amelyeket a muzslyaiak körében gyűjtöttünk. Hála ezeknek az embereknek, a faluban megtalálható szabadtéri keresztek nem merültek feledésbe, a szorgos kezek megmentették őket az enyészettől, és mentik azóta is szüntelenül. Az utóbbi években új kereszt is felépült a faluban, ami azt jelenti, hogy továbbra is él a településen e vallási hagyomány.

Az egyház elvárása és ugyanakkor igen szép régi szokás tiszteletben tartása a kereszt köszöntése. Amikor kereszt mellett megy el az ember, a férfinép kalapot emel, az asszonyok és a gyermekek pedig keresztet vetnek, s a Dicsértessék a Jézus Krisztussal köszöntik Jézust. Sok esetben csak a Dicsértessék hangzik el. A keresztek Jézus kinszenvedésére emlékeztetnek, elmenni mellettük s nem köszönni illetlenség, hangoztatják a falubeliek.

Ezen keresztek meglétében a falu népe természetfeletti erőt is felfedezni vélt, miszerint a kereszt megvédi a falut a rossztól, a bajtól és a gonosztól.

A tanulmány első része a Nagybecskerekhez tartozó Muzslya³ nevezetű helyi közösség területén elhelyezkedő szabadtéri keresztek mutatja be, a többi közép-bánáti magyarlakta település keresztjeinek története egy másik tanulmány témája.

³ Muzslya sokáig önálló falu volt, majd 1954-től közigazgatásilag Nagybecskerek városhoz csatolták. 1961-ben területileg is a város része lett.

Az első kereszt

A falu első szabadtéri keresztjét, a falu északi részén, a valamikori falubejáratnál, az egészségházzal szemben állót 1898-ban szentelték fel az első muzslyai búcsún, Mária névnapján, szeptember 11-én, vasárnap. Mivel templom akkor még nem volt, ezért az iskola tantermeiben tartották a misét, amely után az ünneplő nép a kereszthez vonult, hogy részese legyen a keresztszentelésnek. A *Torontál* napilap 1898. augusztus 31-i számában így adta hírül az eseményt: „Szeptember hó 11-én, vasárnap Felső-Muzslyán, Mária névünnepe búcsú és keresztszentelés lesz. Az ünnepi szentmisét Szabó Ferenc esperesplébános fogja olvasni. A róm. kath. hitközség az érdeklődő híveket ezúton hívja meg.” A hír nem fedti fel a kereszt helyét, de a régi muzslyaiak emlékeztek még arra, hogy sokáig ez volt a falu egyetlen szabadtéri keresztje.

A régi talapzat gyöngye minőségű alapanyagból épült, így nem sokáig állt ellen az idő vasfogának. Az időjárási viszontagságok kikezdtek a muzslyaiak első feszületét, s hamarosan megrogyant.

Az anyészetnek magát megadó kereszt jobb sorsot érdemelt. A pusztulástól Radovanov Kazi Mária (1923–2002) mentette meg, akit Muzslyán mindenki csak Kazi Maca néninek ismert. Sokáig külföldön dolgozott a férjével, aki a bécsi konzulátus munkatársa volt, és ő volt az, aki a saját költségén javíttatta meg és gondozta nagy szeretettel, szinte élete végéig. „Az akkori politikai hatalom nem nézte jó szemmel az emberek vallásosságát, s bizony féltek is az emberek, hogy valami bajuk lesz, ha netalán ezt a keresztet megóvják a pusztulástól. Engem azonban nem félemlíthettek meg. Az Istenbe való hitem, a vallásosságom erősebb volt, mint az akkori párt tilalma, s nem engedte, hogy elveszni hagyjam a keresztet, ami erőt és bátorságot adott, hogy a tilalom ellenére nekikezdjek a nagy munkának – mesélte Maca néni. – Amikor meghallottam, hogy a falu végén, a Vályogos felé vezető út mentén álló keresztet újjáépíttette a község, úgy döntöttem, hogy a falu bejáratánál lévőt én a saját pénzemmel megjavíttatom. Ugyanis külföldön éltünk sokáig, nagyon sokat dolgoztunk, sok pénzt is kerestünk. Úgy gondoltam, hogy ennyit igazán megtehetek a falum érdekében, meg az Úr Jézus tiszteletére. A kőművesmunkát Gabona János csinálta. Az eredeti kereszt sár- és vályogalapra lett állítva, ami az idők során megdőlt, megrogyant. 1990-ben lett ez ilyen szépen felfalazva, fehér téglával körülépítve, kifestve, felújítva – emlékezik vissza Kazi Maca néni. – Igaz, mások is hoznak ide virágot, de

leginkább én gondozom, és gondozni is fogom mindaddig, míg a jóisten erőt és egészséget ad hozzá.”⁷⁴ A keresztet most már más szorgos kezek gondozzák.

A falu első keresztje

A falu első keresztje a Révész Antal utca 1-es szám előtt, az útkeresztződés mentén áll, ahol a Hunyadi János utca a Révész Antal utcával találkozik. A feszület kovácsolt vasból készült, Jézus megfeszített teste alatt az „Uram hiszek benned” mondat olvasható.

A templom keresztje

Ahogy végighaladunk Muzslya nagyutcáján, a következő kereszt már a templom előtt dicséri az Urat. A muzslyaiak templomát 1902. szeptember 12-én szentelték fel a Szűzanya tiszteletére, és a Mária Szent Neve nevet kapta. Akkor szentelték fel a templom előtti keresztet is.

A 75. oldali képen a templom bejáratánál fölállított kereszt és felirata látható. A keresztet fehér márványkőből csiszolták, s ez az egyetlen márványból készített talapzat és feszület a faluban.

Nem a kereszt kategóriájába tartozik, de fontos megemlíteni szabadtéri szakrális objektumként a templom bal oldalán levő kis kápolnát a

⁷⁴ Az 1990-ben felújított keresztzszenelésről film is készült, amelyet Radovan Kazi Mária családja (leánya Erika és veje Gábor) azóta is őriz.

A templom bejárata előtti kereszt

szoborfülkével és üvegajtóval, amely megvédi a portót és egyéb szennyeződéstől. A belső fal fehér, a háttérben világoskék selyemfüggöny van, s a fal talapzaton Szűz Mária szobra helyezkedik el a kis Jézussal a karján.

A templom udvarában levő kis kápolna

A kis kápolna talapzatán, a jobb sarkán egy fehér márványlapon a következő felirat olvasható: „Mária Keresztények segítsége könyörögj értünk.⁵ Emeltette: Radovánov Kazi Mária Muzslya, 1998.” Az építtető már elhunyt, családtagjai és a hívők gondozzák és látják el friss virággal. Az előttte álló betoncserepben jelenleg is virág díszel. Az építtető veje, Horváth Gábor (1947) így emlékezik vissza a kápolna építésére: „Anyósom mélyen vallásos volt, apósom pedig annak ellenére, hogy szerb nemzetiségű és pravoszláv vallású volt, támogatta neje vallásosságát és buzgóságát abban, hogy a falunkban keresztet újjátasson fel, amely a falu bejáratánál van, vagy hogy kis kápolnát emeltesen. Apósom maga is segített ezeknek az építésében. Radovanov Kazi Mária ötlete alapján készült a kápolna, amelyben a Mária-szobor áll. A Mária-szobrot anyósom Olaszországból hozatta, mert szép és jó minőségű szobrot akart ide állíttatani. A kis kápolna felszentelése késett, mert a szobrot is késve kaptuk meg, s a szoborfülke sokáig üresen állt. A kápolna megépítésében személyesen is sokat segítetttem, személygépkocsival hordtam ide a téglát, cserepet és egyéb, az építkezéshez szükséges anyagot. Büszkék vagyunk anyósom vallásos cselekedeteire.”

Muzslya helyi közösség területén ez az egyetlen kápolnaszerű szabadtéri szakrális létesítmény.

Az utcán, a templom előtti részen, a bal oldalon is áll egy kereszt, talpzat nélkül. Ezt a feszületet kovácsoltvas kerítés övezi. Se felirat, se évszám nincs rajta, így csak találgathatjuk felállításának időpontját, amelyet a 90-es évekre tehetünk.

*A templom előtti
utcai kereszt*

A templom előtti utcai feszület megközelítése is nehézkes, mivel a kovácsoltvas kerítésen keresztül nemigen tudják a hívők a virágot elhelyezni. Ezért sokszor a vaskerítésre kerülnek a koszorúk.

⁵ Ugyanezt a feliratot olvashatjuk a templomban az oltár fölötti részen (TÓTH- GLEMBA 2000; 33). Emlékezések alapján az eredeti felirat Mária, keresztények segítsége, könyörögj a te hű népedért volt, de egy tatározás alkalmával a szöveget lerövidítették.

A Kossuth Lajos utcai kereszt

A Kossuth Lajos utca végén (a nép körében Bikaistálló utcaként ismert), a Vályogosra vezető úton elhelyezkedő keresztnek is érdekes története van. Habár a felállítója ismeretlen, a régi kereszt felújítását már le tudtuk jegyezni. A mai kereszt elődje megrogyant, elmosta a víz a körülötte levő földet, és féloldalra dőlt. Gabona János (1945) és Báló Sándor (1934) javították és újították fel. A közelben lakók pénzadománnyal járultak hozzá a javítási munkálatokhoz, a körülötte levő vaskerítést pedig Báló Sándor saját kezűleg készítette. Így emlékezik vissza ezekre a napokra: „Mindig is hívő embör vótam, olyan családban is nyöttem föl, s nagyon érzékeny vagyok a vallásos dógokra. Amikor mögtudtam, hogy újjítják a feszületöt, itt lakok a Kisutcában, gondótam, hogy azza járulok hozzá, amive tudok, a saját kezöm munkájáva. Sok vaskaput csinátam mán a faluban, kerítést mög hasonlókát, azé ennek a feszületnek a kerítésit is evállatam. Csavart vasmunka, ehhez értök, ezé ilyen a kerítése ennek a körösztnek.”⁶

A feszületet az 1990-es években újították fel, és augusztus 26-án szentelték fel.

Kereszt a Kossuth Lajos utca végén

A Kossuth Lajos utca végén található kereszt a falu déli bejáratánál látható. A feszületen írás és évszám sincs. A feszület lapos vasból készült, levélmintával. A Jézus megfeszített teste alatt jobb és bal oldalon angyalok vannak, a feszület legalját pedig guggoló angyal ékesíti. A képen jól látha-

⁶ Az idézet lejegyzése ő-ző nyelvjárású, ahogyan Muzslyán is beszélnek.

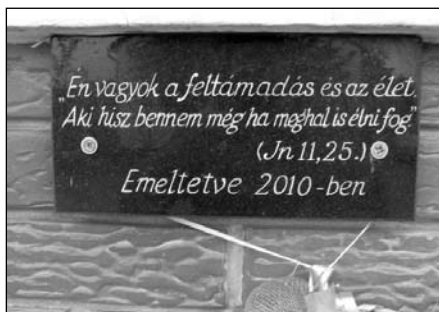
tó a kovácsoltvas kerítés. Az adatközlők szerint erre a kerítésre azért volt szükség, mert a falu ezen oldalán hajt ki reggel a gulya, estefelé pedig ezen az úton jön be. Azért kerítették be, hogy ne tegyenek kárt a keresztn. A falu ezen részén az aprójóság is kijár az utcára, azok is csorbát ejthettek rajta, ha máson nem is, de a virágokon biztos, úgyhogy a kerítés megléte indokolt. Arra, hogy az első kereszt hogyan került erre a helyre, ma már senki sem emlékszik. A felújított keresztet a közelben lakók gondozzák, virággal díszítik és óvják, védik az enyészettől.

A kereszt talapzata vörös dísztéglából épült, a feszület rajta szintén kovácsolt vasból készült, évszám és felirat nélkül.

Varga Zoltán (1960) szalézi pap elmondása szerint az első három feszülettel az egész település a Szentháromság jelét kapta, és így került Muzslya Isten oltalmába.

A parti kereszt

A muzslyaiak által Partnak nevezett részen 2010-ben emelték fel a hívők a képen látható keresztet. Ez a mai Felszabadulás utca végén, a páros oldalon helyezkedik el, s fölállítását a Muzslyát Lukácsfalvával összekötő új műút megnyitása tette indokolttá.

A parti kereszt

A kereszt vörös dísztéglá talapzatú, a feszület pedig kovácsolt vasból készült. A talapzaton a fekete márványlapon ez olvasható: „Én vagyok a feltámadás és az élet. Aki hisz bennem, még ha meghal is élni fog. (Jn 11,25.) Emeltetve 2010-ben”. A kereszt körüli parkosítási munkálatokat Muzslya Helyi Közössége végezte el.

Dobó József (1954) a Parton született, és ma is itt él. Így emlékezik vissza erre a megmozdulásra: „Az új műút megnyitásával új kijárat létesült a faluban, épp a mi utcánk végén. Az utcabeliekkal megegyeztünk abban, hogy ezt nem szabad kereszt nélkül hagyni. A feleségem, Ibolya és utcabelink, Boldizsár Rozália, összejárták a parti háztartásokat pénzádományért, amellyel majd e nagy munkát véghez tudjuk vinni. Nemcsak a partiak adakoztak, hanem a tőlünk távol eső utcák lakói is segítettek. A plébániától kaptuk a feszületet, a talapzatot pedig mi készítettük el. Aki csak valamit is értett a kőművesszakmához, az mind itt serénykedett, önkéntes munkával segített a keresztállítás megvalósításában. Az összefogásnak ez a gyönyörű kereszt lett az eredménye. A Vojvodinaput község ajándékozta a homokot, amellyel feltöltöttük a talapzat alatti részt.” A felirat szövege egy evangéliumi idézet, amely a Miasszonyunk Iskolanővérek Nagybecskereki Leánykollégiumából egy nővér segítségével került a talapzati táblára.

A deonikai kereszt

A Tiszára vezető hosszú úton haladva (itt ma már járható aszfaltút van, de valamikor nagyon nehezen lehetett lejutni a Tiszáig), a bal oldalon helyezkedik el Deonica⁷ (Dajnica), amely terület az 1890–1891-es években még majorságot képezett, s ahol a muzslyaiak béreskedtek, napszámosként keresték a kenyerüket. A Deonica (részvény – deonica) nevű település 1930-ban jött létre, amikor árveréssel földeket adtak el a kincstári területekből. A silány minőségű földeket kb. 35 személy vásárolta fel (KARL 1990; 169). A deonikaiak iskolát is építettek, és 1937-ben a település bejáratánál feszületet emeltek a saját költségükön. Ettől az évtől kezdve a muzslyai búcsú előtti vasárnapon itt tartott a muzslyai pap tábori misét, amelyet búcsúként emlegetnek, és ez a hely a mai napig a muzslyaiak közkedvelt zarándokhelye. Szervezetten jönnek ide a lakosok, s ülik meg a búcsút.

Ezt a keresztet a falu pénzéből újíttatták fel 1990-ben, és szeptember 2-án, a deonikai búcsún szentelték fel.

⁷ A Deonica telep lassan az enyészeté lett. Az utolsó lakos 1964-ben költözött be Muzslyára, a házakat lebontották, az épületanyagot magukkal vitték az új ház építéséhez. Csak a kereszt tanúskodik arról, hogy ott valamikor lakott település volt.

A deonikai kereszt

A deonikai feszület kovácsolt vasból készült, rajta Jézus megfeszített teste. A talapzat téglából épült, és sárga dísztegla borítja, a feszület pedig kovácsolt vasból, virágos mintázattal. A felirat a következő: „Isten dicsőségére emelték a deonikai hívek 1937”. Ottjártunkkor is föl volt virágozva, és gondozott a környéke is.

A Betyár réti kereszt

A muzslyai Betyár rétet nagyon nehéz megközelíteni még száraz időben is, ugyanis mocsaras, vizes területen keresztül kell átvágni, ha a feszület közelébe akarunk jutni. Nemhiába volt e terület kedvenc búvóhelye a betyároknak, hiszen a sártengeren nem egykönnyen jutott át az emberfia. A feszület megközelítése csak azoknak sikerült, akik ismerik a muzslyai határt és a járható mellékutakat, amelyek a keresztig vezetnek.

A Réti bértárgy nevezetű dűlőn, a nép nyelvén csak Betyár réten áll ez a kereszt, amelyet 1990-ben felújítottak, szeptember 23-án pedig újból felszenteltek. Muzslya Helyi Közösség adta hozzá az anyagot, a muzslyai plébánia pedig a hívők segítségével, a munkaerőt. A keresztnek hálaadó jellege volt, az egyik falubeli állította megmeneküléséért.

A Betyár régi kereszt

Juhász István (1925–2009) szerint ennek a keresztnek a következő története: „Abba az időbe az a mese járta, hogy ezön a területön tanyáztak a betyárok, azé is lőtt Betyár rét a neve. A betyárokat elárúta egyvalaki, akinek arrafele vót a földje. Égy nap amikó a földjére mönt, kilesték ütet a betyárok, oszt úgy gondóták, hogy agyonütik. A véletlen szöröncsének köszönheti, hogy nem üt a köcsiülésön, hanem azt leszögte, mive két darab pallódeszka formábú át, s mindön paraszt tугya, hogy a rázós úton, ahogy a két szál deszka mozog, odacsípi az embör tojásait... Ezé ez is ezöket a deszkákat kidobta, és beleüt a kocsi belsejébe. Amikó odaért a tötthelyre, ahun mán lesbe várták, az egyik betyár egy hosszú husángá rácsapott a parasztra. De mive az benne üt a kocsiba, az ütés nem a fejit tanáta e, hanem a kocsi két szélin kettétört a bot. A lovak persze mögijedtek, borzasztó szaladásba kezdtek, így a gazdájuk mögmönekűt. Az illető, hálája jeléü, hogy életbe maradt, köröszöt állíttatott ezön a helyön. Igaz, hogy az a régi, egyszerű fábú készített köröszöt vót, de jó kétméterös magos, vagy még anná is magosabb. Az idő múlásáva ez a körösz ledűt, oszt lassan ekórhadt. A katonaság pedig belerajzóta a térképébe. Egyszer gyűttek a kösségházára, hogy hun van onnét a körösz, mert neki az kő mint irányítójel. Akkó mi egy páran kimöntünk és mögkerestük, majd egy kicsit mögjavítottuk, újjáépítettük tégláva, vasköröszöt töttünk, azután pedig ezt is 1990-ban renováták.”⁸ Erre a mondára manapság már kevesen emlékeznek, s feledésbe kezd merülni az a hiedelem is, hogy erre is járhatott Rózsa Sándor.

⁸ Az idézet ő-ző nyelvjárásban került lejegyzésre, ahogyan Muzslyán is beszélnek.

Az elsődleges Betyár réti fakeresztről nincs fényképünk és egyéb dokumentációnk sem. A mostani kereszt egy dombon áll, nincs rajta se írás, se évszám. Csupán a fenti visszaemlékezés alapján tudjuk felállításának okát. A feszület két L alakú vasrúd, amelyre Jézus kiszenvedett teste van felerősítve. A beton alapú talapzat sárga dísztéglából épült.

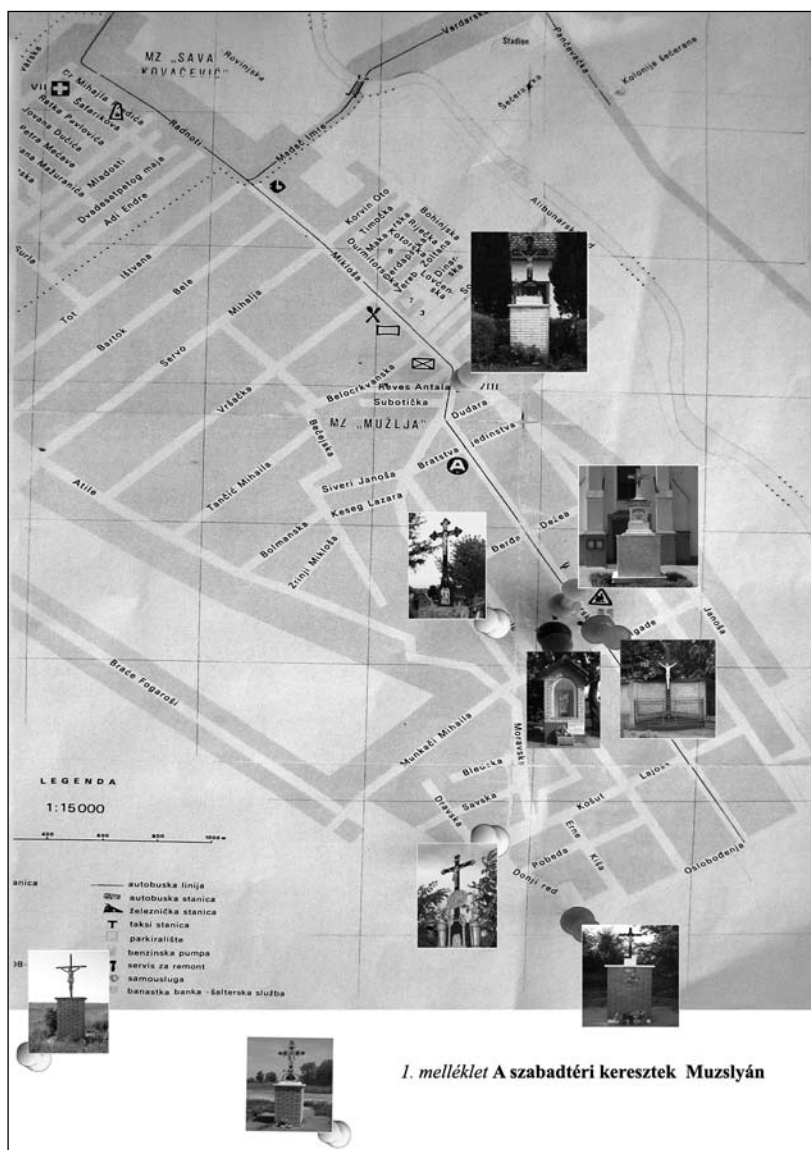
A temetői kereszt

A temetői keresztet mindenki keresztjének emlegetik a hívők, abból az okból kifolyólag, hogy ha valaki emlékezni akar halottjára, s annak örök nyughelye máshol vagy ismeretlen helyen van, e kereszt mellett virágot helyezhet el, és gyertyát gyújthat halottja lelki üdvéért.

A temetői kereszt

A muzslyai temetőbe 1890-ben temették el az első muzslyai lakost, aki csak negyvennyolc évet élt (TÓTH-GLEMBÁ 2000; 93–99). Akkor még nem állt ez a kereszt. Emlékezések alapján, egyéb dokumentumok híján, ennek a keresztnek a felállítási időpontját csak találgathatjuk. A feszület kovácsolt vasból készült, a talapzat pedig vörös dísztéglából. A feszületen Jézus megfeszített teste, közvetlenül a feje fölött dombormű kivitelezésben a szentlélek jele, majd fölötté angyalfej, a lába alatt pedig egy angyal teljes figurája van. Se felirat, se évszám nincs rajta. Ezt a keresztet is az egyház-közösség emeltette, s tartotta számon mindaddig, míg az 1970-es években a temető rendezését át nem vette a Čistoča köztársaság. Azóta a kereszttről is a vállalat gondoskodik. Ennek ellenére a hívők folyamatosan friss virággal díszítik, és gondját viselik a kereszt környékének.

A legtöbb látogató Nagybecskerek felől érkezik Muzslyára, ezért a szabadtéri emlékeket, kereszteket is ilyen sorrendben mutattuk be, majd a réten megtalálható kereszteket is körüljártuk. Összegezeként elmondhatjuk, hogy Muzsly területén a római katolikus hívők nyolc szabadtéri keresztet állítottak fel: az elsőt 1898-ban, az utolsót pedig 2010-ben. Egy kis kápolnát is ide sorolunk, mivel csak egy van belőle a településen. A keresztek feliratait eltérő szövegekkel üzennek: „Uram, hiszek benned, Isten

dicsőségére”, majd az újonnan állíttatott talapzaton az „Én vagyok a feltámadás és az élet, Aki hisz bennem, még ha meghal is, élni fog” evangéliumi idézet olvasható. Egyes kereszteken nincs felirat és évszám sem, de így is messziről hirdetik a közösség vallásosságát, a hagyományok tiszteletét és a hozzájuk való ragaszkodást.

Irodalom

- DOLO, Luj (1998): *Individualna i masovna kultura*. Clio, Beograd
- KARL, Miklós (1990): *A dűlőutak szorgos népe*. Forum, Újvidék
- RADOJKOVIĆ, Miroljub, STOJKOVIĆ, Branimir (2004): *Informaciono komunikacioni sistemi*. Clio, Beograd
- SILLING István (2001): *Megszentelt jeleink*. A 250 éves Kupuszina szabadtéri vallási emlékei. Petőfi Sándor Művelődési Egyesület, Kupuszina
- ŠUŠNJIĆ, Đuro (1998): *Religija I–II*. Čigoja, Beograd
- TÓTH-GLEMBÁ Klára (2000): *Mindönki Muzslára akar mönni*. Logos, Tóthfalu
- TORONTÁL POLITIKAI NAPILAP, Nagybecskerek, 1898. augusztus 31., szerda. XXVII. évfolyam, 197. szám

Előzetes megjegyzések a *Táplálkozási szokások változása a II. világháború után egy észak-bácskai, zömében magyarok lakta településen, Kispiacon* című projektum kapcsán

A magyar táplálkozáskultúra, a táplálkozási szokások kutatása Vajdaságot elsősorban földrajzi fekvéséből fakadó átadás-átvétel kapcsán a balkáni táplálkozási szokások „felvonulási területeként” jellemezte: e vonás hangsúlyozása mellett a kutatás és maguk a kutatók is tevékenyen hozzájárultak az ugyancsak közhellyé váló „bőséges és gazdag” terület képének kialakulásához. A vajdasági (délvidéki, dél-alföldi) magyarok körében a címben jelzett témában végzett kutatások, összefoglalások vagy beszámolók száma az elmúlt húsz évben ugrásszerűen megnövekedett¹, de ennek ellenére kell lejegyeznünk a következőket: a vázolt terület – Vajdaság – táplálkozási szokásainak lejegyzése elsősorban a történeti szempontokra, illetve a balkáni táplálkozáskultúra Közép-Európára, ezen belül is a régióra gyakorolt hatására, más esetben a „hagyományos” táplálkozás jegyeire összpontosított.²

Tanulmányunk kiindulópontját 2010 telén az elsősorban táplálkozási sajátosságok és azok egészségügyi hatására vonatkozó kérdőívre adott válaszok alapján összeállított adatbázis képezi. A kérdőív³ a korábbi tapasztalatokat és eredményeket olyképpen igyekszik felhasználni, hogy a néprajzi atlaszok magyar népi táplálkozásra vonatkozó kérdéseit

¹ Lásd az irodalomjegyzéket.

² A táplálkozási szokások, miként a kultúra más megnyilvánulásai, változásban vannak, és az elmúlt évtizedek felgyorsult információáramlása következtében még inkább keverednek anélkül, hogy pontosan fogalmunk és mérhető adataink lennének arról, mely kulturális jegyek vernek valóban gyökeret egy korábban zárt, mára egyre inkább piaciorientált és kulturális jegyeit változtató közösség körében.

³ A kutatás a Bethlen Gábor Alap támogatásával valósulhatott meg.

kiindulópontjának tekinti, ugyanakkor számol az átadás-átvétel irányának időbeli változásával és sajátosságaival, és recens adatok gyűjtésére vállalkozik a 20. század végére és az új évezred első évtizedére helyezve kérdéseinek egy részét: tudomásul veszi a táplálkozáskultúra többirányú változását (a hagyományosan kutatott balkáni táplálkozáskultúra régi és új rétegei mellett a piac, az iskolai és az üzemi étkezde, az újságok, az elektronikus média mint átadás-átvétel helyének és eszközének fontosságát, egy szóval a kutatópontra mint a táplálkozáskultúra megváltozására fogékony közegre, befogadóra tekint, nem pedig a hagyományok védőbástyájára) annak ellenére, hogy kutatópontunk, Kispiac sajátos homogenitásával és zártságával még a környezetében is rendhagyónak számít.

Miért éppen Kispiac?

A település Magyarkanizsa község területén, a közigazgatási központtól 12 kilométerre, Szabadkától 21 kilométerre fekszik, s a fenti két településsel helyi jelentőségű út köti össze. Legközelebbi szomszédai a Magyarkanizsa és a település között fekvő Kishomok, illetve Szabadka irányába Ludas, Horgos irányába pedig Királyhalma, valamint Szalatornya és Nosza. A csupán helyi jellegűnek minősített út lehetővé teszi a szomszédos és távolabbi településekkel történő kapcsolattartást, de maga a település migrációs célpontként nem vált vonzóvá. Lakosságszáma a 2002-es népszámlálás idején 1988 személy volt, ebből 1916 (96,4%) vallotta magát magyarnak, míg a nem magyarok a közigazgatásban, valamint a táplálkozási szokások szempontjából kiemelten fontos pékként „keresik kenyerüket”. A település magyarjai származásukat tekintve egyaránt képviselik a szegedi, a palóc, a járszági kirajzást csakúgy, mint a környező közigazgatási egységek (járásoknak megfelelő községek) lakosságát. Története nem nyúlik vissza évszázadokra, hiszen a két háború közötti időszakban adminisztratív döntés eredményeként jön létre a tanyás településszerkezet egyik lehetséges központjaként, majd a központi jelleget a II. világháború alatt épített templom nyomatékosította. A lakosság egy, a falusi életmódnál is zártabb értékrendet és szokásvilágot örökölt vagy hozott magával. A kiválasztott település tehát azért is érdemel figyelmet, mert ez a hagyományosnak tekinthető táplálkozáskultúra változását (majdnem) vegytiszta állapotában figyelhetjük meg: a megtermelt javak, termékek piacra kerülésével ellentétes úton másfajta és új, a településen eddig nem gyakorolt kulturális elemek – a kérdőív szempontjából döntő je-

lentséggel bíró táplálkozáskultúra –, technikák és nyersanyagok elterjedését feltételezzük. Amíg a nyersanyagot mint termelők piacra viszik, addig az ott tapasztalt „újításokat” hazaviszik és meghonosítják a konyhájukon. A zárt rendszer következő frissítési módja a településen kívül vállalt munka, ami elsősorban a férfiakat érinti. Az a lehetőség, ami mondjuk a II. világháború előtt még lehetővé tette a város és falu közötti kommunikációt, és elsősorban a cselédállítással jellemezhető, később már nem volt érzékelhető, ugyanakkor nem tekinthetünk el a nők esetében az időszakos vagy állandó munkavállalás lehetőségétől a két közeli nagyobb város, Szabadka és Magyarokizsa esetében, az akkor munkaerő-elszívást is jelentő gyárak vagy piacozás eredményeképpen. A hagyományos ismeret és tudásáramlás tehát a férfiak esetében a piacozás, a vendégmunka és az utazás kapcsán feltételezhető, a nők esetében a piac a tudásátadás egyik lehetséges helyszíne: míg a férfiak inkább hajlanak a „konzumens” szerepre, addig a nők a technikák, az elkészítés módja iránt érdeklődnek. (Itt kell megjegyezni, hogy kettős szerepbe kell helyezni a „specialistákat” [lakodalmi szakácsokat], akik vélhetően az ünnepélyesség növelése érdekében készítenek „egzotikus” ételeket is a jeles alkalmakkor.) A fentiek ellenére nem készítettünk női és férfi kérdőívet. Nem hanyagolhatjuk el a tömegtájékoztatási eszközök hatását sem, hiszen az újságok, rádió, tévé mintaadó és mintaformáló hatása eddig nem volt kellőképpen vizsgálva: amennyiben erre utaló válaszokat kaptunk, úgy azokat nem „tüntettük el” mint irreleváns válaszokat, hanem a kérdőívre adott válaszok halmazának szerves részét képezik.⁴

Az idő-dimenzió

Tekintettel arra a tényre, hogy kutatásunk a II. világháborút követő időszak egészére vonatkozik, a következő jellemzőket kell figyelembe vennünk: egy zárt település fokozatosan kerül be a termékáramlásba, hat rá a hatvanas évek jóléte, a vendégmunka, a gyáripár erősödése, a kilencvenes évek rossz gazdasági helyzete. Az idő előrehaladtával a zártság oldódik, és előbb a piaci mikrohatások, később a globalizációs trendek kapnak erőre.

⁴ Eddig kellőképpen nem kutatott része (nem csak) a vizsgált régióknak az újságok, televízió, eltérő fogyasztási normák által közvetített értékrendváltozás, ami az „igazodás” egy sajátos megnyilvánulása: kutatása a korábban „hagyományosnak” tekintett közösség a nyolcvanas években másutt is tapasztalható viszonylagos jólétével már lenyomattal is rendelkezik. Az így kialakuló „divatok” aztán kisebb-nagyobb intenzitással jelen vannak napjaink táplálkozási szokásaiban.

A kutatott időszakra (sőt az azt megelőző időszakra) vonatkozóan még inkább logikusnak tűnik a délszláv (balkáni) ételek térhódítása, szemben azzal az időszakkal, amikor a polgári (városi-kisvárosi) értékrend volt a mértékadó, és ez elsősorban a polgári szokások átvételét feltételezte.

Nagy periódusokban jellemezve a vizsgált és az azt megelőző időszakot, a következő fogalompárokat feltételezhetjük:

- A vizsgált periódust megelőző időszak: városi (polgári) mintákkal együtt tapasztalható hagyományos értékrend

- A II. világháborút követő időszak: hagyományos értékrend az ínség jegyeivel (jegyrendszer)

- Hatvanas–nyolcvanas évek: nyitás, a korábbi értékrend lazulása, a környező hatások mellett az újságok hatása

- Kilencvenes évek: ínségperiódus

- Új évezred: újabb globalizációs periódus, a televízió ízlésformáló és időbeosztás-befolyásoló hatása.

A kérdőív segítségével megválaszolásra váró kulcsszavak és fogalmak:

A témakörök:

- A hagyományos táplálkozás elemei (az ünnepi és a hétköznapi étrend, az ínségelemek)

- A piacozás során tapasztalt „új” ételek és nyersanyagok

- A vendégmunka során látott és meghonosított ételek (útközben és a vendégmunka helyén)

- Az egyéb úton tanult ételek.

A vizsgált időszakok:

- A „régén” a második világháborút követő időszakra vonatkozik

- A „most” az emlékezet jelenkorára, az elmúlt tíz évre értendő

- A köztes időszakot évtizedekre osztjuk, azon belül az eseményt is beazonosíthatjuk és lejegyezhetjük.

A minta

Negyvenhat adatközlő adatai képezték az adatbázist. A válaszadás önkéntes – véletlenszerű – volt, a kérdezőbiztosok felhívták az adatközlők figyelmét arra, hogy adataik és válaszaik diszkréten (kódolva) kerülnek bemutatásra vagy feldolgozásra. A vizsgált időszakra való tekintettel az adatközlők hat (az elemzés további részében három) korosztályra való felosztását véltük célszerűnek.

Adatközlő	18-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71+	Összesen
Neme: férfi	4	4	4	2	3	5	22
Nő	3	5	2	4	6	4	24
Családi állapot: nőtlen, hajadon	4	1					5
Élettársi kapcs. Nős, férjezett	3	8	5	4	7	3	30
Elvált, özvegy			1	2	2	6	11
Végzettsége: általános iskola	2	3		4	6	7	22
Szakmunkás, szakközépiskola	5	5	6	2	2	1	21
Gimnázium							
Főiskola, egyetem		1			1	1	3

Egy település táplálkozási szokásai – előzetes megjegyzések

Az adatközlők kiválasztása során – a véletlenszerűség ellenére – ügyelünk arra, hogy lehetőség szerint a vizsgált időszak (1941–1944) előtt szocializálódott személyek és a hagyományos étkezési normákat és szokásokat jó esetben „harmadkézből” ismerő, vagy a kilencvenes években szocializálódó személyek is megszólaljanak. Ennek egyik eredménye az lett, hogy az idősök minden időszak jellegzetességeit felsorolták, míg a fiatalok ezt nem teheték meg, ezért napjaink felé haladva az adatok torlódása következett be. Az így fellépő aránytalanságok feloldására az adott válaszok időszakra vonatkozó adatai százalékos megoszlásának összehasonlítására vállalkozom: ennek változásai képezik majd az adatok egzakt volta ellenére azt a tendenciákra utaló leírást, amely „egy település táplálkozási szokása” címen, az ömlesztett adatok révén kirajzolódik.

Az elemzés másik része tulajdonképpen számol a ténnyel, hogy az egymást követő nemzedékekre más-más mértékben hatnak a külső hatások, és más értékrendet képviselve eltérő a viszonyulása például a szülei által képviselt normák iránt, éppen ezért három, akár nemzedékként is elkülöníthető csoport szokásait, a különválasztott adatok alapján levonható következtetések leírását végzem el: a 61 és 70 év közöttiek (az 1950 előtt születettek), a 41 és 60 év közöttiek (1951 és 1970 között születettek), illetve a 18 és 40 év közöttiek (1993 és 1971 között született adatközlők) táplálkozási szokásaira adott válaszok külön-külön kerülnek összefoglalásra.

I.

A település együttes válaszai alapján a hétköznapi fogyasztott ételt a ház asszonya főzte/főzi (7. számú kérdés: Ki szokott otthon hétköznapi főzni?). A válaszok egy része (csökkenő tendenciával) a nagymamát jelölte meg a hétköznapi étel elkészítőjeként, ami jelenthet egy fedél alatt élő többgenerációs jelenlétet legalább annyira, mint a munkát végzők kisegítését az idősök által.

A hatvanas–nyolcvanas években már érezhető változásokat figyelhetünk meg: arányában csökken az „anya” mint hétköznapi főző személy részvétele (a válaszok egyharmada tanúskodik erről), hogy az adatközlő vagy annak felesége (az adatközlővel azonos generációba tartozó nő) legyen megjelölve a válaszok negyven százalékában. A korábbi gyakorlat, miszerint a nagymama főzött, a válaszok húsz százalékában lett rögzítve: ez a korábbi időszakhoz képest, amikor a válaszok 14%-a tanúskodott az ilyen jellegű tevékenységről, növekedést jelent, aminek egyik lehetséges olvasata a távolabbi vidéken történő vendégmunka okán összeköltöző családok kényszerű összeköltözése vagy az özvegyiségre jutott felmenők befogadása és házi foglalkoztatása lehetne.

A kritikusként tekintett kilencvenes években tovább nő a feleség jelenléte a hétköznapi konyhai foglalatosságban (52%), hasonlóképpen – a korábbi tendenciának megfelelően – csökken a nagymama (7,3%) és az anya (25%) mint lehetséges válaszok száma. A jelenkorra vonatkozó válaszok a korábbi tendenciákat tovább erősítették: a feleség a válaszok 69%-ában a hétköznapi főzés végzője, az anya 17%-ában, a nagymama a válaszok 6%-ában lett megjelölve.

Amennyiben a kérdésre adott válaszlehetőségek arányának változását helyezzük előtérbe, úgy sajátos „mozgást” figyelhetünk meg: a közös háztartásban élők legidősebb nemzedékét képviselő nagymama a világháború után és a kilencvenes években megközelítően azonos arányban szerepelt a válaszok között (13%), míg a hatvanas években ez az arány húsz százalékra ugrik – ellentétben a várható tendenciával, ami valójában a csökkenést, a többgenerációs családok elemi családokra való csökkenését tenné valószínűvé –, hogy aztán a kiugró értéktől kezdve folyamatos és lineáris csökkenést figyelhessünk meg. Ugyancsak csökkenő tendenciát mutat a legalább kétgenerációs együttélést feltételező lehetséges válasz, az „anya” esete is: az első időszak 68%-os részvételét a későbbi 35%, a kilencvenes évek 25%-a, illetve napjaink 17%-a jelzi nyilvánvalóan. Ha a „nagymama” és „anya” mint hétköznapi étel készítőire utaló válaszok százalékban kimutatott értékeit összeadjuk, akkor a második világháború utáni időszakban

kifejezetten magas (81%), az „aranykor” idején 55%, a kilencvenes években 38%, míg napjainkban 23%.

A leírtakkal ellentétes tendenciát mutat a feleség szerepének növekedése: a világháborút követően a válaszok 15%-a számolt be arról, hogy a kiválasztott időszakok során az arány a 40%, az 54% és végül a 69%-on állapodjon meg. Az időszakaszok tehát a kiindulópontnak tekintett 18%-tól húszévente többszörözték a kezdeti értékeket.

A fentebb leírtaktól nagyságrendekkel kisebb, de figyelemre méltó a „férj” mint a hétköznapi étel elkészítésének említése, aminek számos magyarázatát adhatnánk látatlanban: hihetőbbnek tekintem például az özvegyemberek magára maradását, vagy az agglegények magas számát.

A 8–9. kérdésekre adott válaszok (Milyen elnevezései voltak/vannak a nyári/téli étkezésnek?) alapján a napi háromszori étkezés mellett az uzsonna és estebéd elnevezések közül az estebéd elnevezés a hibahatáron belüli előfordulása okán vélhetően nem ismert és nem gyakorolt étkezési alkalom.

A nyári étkezések neve jó esetben az étkezés meglétét feltételezte. A reggeli sajátos „frustok” néven való említése a háború után még nyolc esetben került említésre, hogy a hatvanas években ez egyetlen esetre csökkenjen. A háború utáni időszakban – a várakozásnak megfelelően, miként a korábbi időszakokban is – a napi háromszori étkezés egyértelműen jelen van, kisebb árnyalásra az estebéd szimbolikus bejelölése ad módot. Ami az általános megállapítást tovább pontosítja, az „uzsonna” mint a reggeli és az ebéd közti étkezés viszonylag magas aránya (a háború után 45%, a hatvanas–nyolcvanas években 21%), ami nagy valószínűséggel a kézi betakarítás vagy nagyobb munka során bekövetkező igénybevétellel áll kapcsolatban. Ahogy ennek az aránya csökken, úgy szűnik az uzsonna számontartása is. A téli étkezésre vonatkozó adatsorok a nyári étkezések neveinek másolatai, azzal a pontosítással, ami az uzsonnára vonatkozik: a téli munka nem, vagy csak ritka esetben közösségi és kampányszerű, ezért a szokásos étkezési sortól nem tér vagy tér el.

A 10. számú kérdés (Mit készítenek reggelire?) előre megadott válaszlehetőségeket sorolt fel, de az egyéb alatt a fel nem sorolt, de fontosnak tartott lehetőségek is helyet kaptak. Az a válaszlehetőség, miszerint a nyári munkák idején fogyasztanak zsíros ételeket, idővel ugyanúgy lineárisan csökkent, mint a reggelire minden körülmények között zsíros ételeket előrelátó opció: együttes előfordulásuk a második világháború után még 35%, a hatvanas–nyolcvanas években már csak 25%, a kilencvenes években 21%, hogy a válaszok alapján napjainkra 14%-ra csökkenjen. Hasonlóan csökkenő tendencia figyelhető meg a zsíros, vajas, margarinos és lekváros ke-

nyér esetében, amikor 28%-ról előbb 23%-ra, majd 20%-ra, végül 16%-ra csökken gyakorisága. A két csoportba tömbösíthető válaszokkal szemben a péksütemények, illetve a burek népszerűségének legnyomósabb okát a helyi nem magyar pék kínálatának növekedésében és a házi kenyérsütés gyakorlatának visszaszorulásában kereshetjük. A háború utáni években még nyoma sincs, majd a hatvanas évektől termékei egyre népszerűbbek, hiszen előbb a válaszok 6%-ában, majd 17%-ában, végül 24%-ában jelölték meg. Az „egyéb” csoport két-két jellegzetességgel bír: a vizsgált időszak egészében állandósult gyakorisággal fogyasztják a hajában (héjában) főtt krumplit, a tojást és a kolbászt, ugyanakkor a húskészítmények, mint a felvágott (szalámi), a pástétom, májas fogyasztása egyre népszerűbb: a hatvanas évek 6%-ától a későbbi 13-14%-ig jelölték meg válaszként. Ellenkező visszaszoruló tendenciát mutat a cukros kenyér reggeli fogyasztása, ami a kezdeti 6%-ról csökken és enyészik el napjainkra.

A hétköznapi ebéd időpontja (11. számú kérdés: Hány órákor volt/van az ebéd hétköznap?) zárt válaszlehetőségeivel is közvetett módon az átalakulást sejteti: az első időszakra adott válaszok 70%-ában még a „mindig délben van az ebéd” válasz lett bejelölve, hogy a hatvanas években ez az arány megfelelődjön, és a későbbiek során sem változott számottevően. Ezt a változást a gyári és hivatali munka időbeosztást befolyásoló tényeknek számlájára írhatjuk, hiszen az a hármas válaszlehetőség, ami „a munkaidő lejártá után ebédnek két/három/négy órákor”, a világháború utáni 15%-ról ugrik meg 41, majd 53-54%-ra. Két válaszlehetőség a korábbi, lényegesen szervezettebb és kötöttebb családi rendet elhagyó életmódot vetíti elénk: az „amikor mindenki otthon van” tíz százalékos körüli stagnáló tendenciájú megoldás, míg a „mindenki akkor ebédelt, amikor tudott” 5%-ról 9%-ra, majd 8%-ra és végül 12%-ra kúszott.

A leggyakoribb hétköznapra főzött leves (12. sz. kérdés) esetében is megfigyelhetők bizonyos szabályszerűségek: míg a szezonális jellegű levesek, mint a borsó- és zöldbab-, illetve a paradicsomleves állandó százalékarányban voltak jelen, addig a krumplileves főzésének gyakorlata az első időszak 30%-áról a jelen időszakra 13%-ra csökkent, a tejleves pedig 9, majd 4% után napjainkra teljesen eltűnt a tányérokból. A hétköznapi étkezésben való előfordulását tekintve egyre gyakoribb az egyébként ünnepi levesként számon tartott tyúkhúsleves előfordulása (7%, 15%, 18%, 19%), de a kilencvenes években megjelenik a korábban ismeretlen vagy nem használt zacskós leves (készleves) a maga kezdeti szerény 7%-ával, hogy napjainkra 13%-os gyakorisággal készítsék hétköznapiokon.

Napjaink hétköznapi, vasárnapi és ünnepi húsfogyasztásának (13. számú kérdés: A húsközül melyiket szokták fogyasztani a családban) ará-

nyait tekintve a tyúk és csirke áll az első helyen a hétköznapi és vasárnapi, illetve ünnepnap i húsfogyasztás gyakoriságának tekintetében, ezt követi a disznóhús (sertés, malac) fogyasztása. A hétköznapi étkezések húsfogyasztása gyakoriságának során harmadik helyen a hal áll (19%). Az ünnepnap i, tehát presztízsértékkel felruházott étkezések rangsorában a tyúk- és disznóhús mögött a marhahús fogyasztását találjuk, de gyakoriságát tekintve vele egyenrangúnak kell tekintenünk a birkahús és hal fogyasztását.

A közös – de akár külön-külön történő – vacsorázás rendezőelveire igyekezett fényt deríteni a 15. számú kérdés (Hány órakor vacsoráznak?): ennek alapján határozott csökkenést mutatnak a házimunka végeztéhez köthető vacsorák (15%, 7%, 9%, 2%) csakúgy, mint a ház on kívüli munka végeztéhez mint rendezőelvhez kapcsolódó vacsorák (21%, 19%, 13%, 6%), míg a „sötétedés után” válasz lényegében állandósult 24-25% körül az időszak egészében. A fenti három válasz előfordulási gyakoriságát összesítve úgy vélhetnénk, hogy a házi vagy ház körüli munka, amit világosban ildomos végezni, már csökkenő mértékben befolyásolja a vacsorázás időszakát (60%, 47%, 41% és 32%). Ehhez képest a meghatározott időponthoz kötődő válaszok (hat, hét, nyolc órakor) növekedése növekvő, hiszen százalékaránya (30%, 34%, 46% és 58%) már egy másik időbeosztást feltételez, amit nemcsak az ipari (gyári) munka, de a televíziós műsorok időbeosztása is a korábbi elveknél meghatározóbban befolyásol.

A 16. számú kérdés a vacsorára magára kérdezett rá (Mit vacsoráztak/vacsoráznak?). Amíg a negyvenes években a vacsora leggyakrabban üres kenyér és tej (22%), vagy az ebéd ről kimaradt étel (22%) volt, amit az aludt tej (20%) és a lekváros kenyér követett gyakoriságában (14%), addig a hatvanas–nyolcvanas években az ebéd maradéka (24%) után a szalonna és hús fogyasztása került a második helyre (22%), harmadikként az üres kenyér és tej lett említve (15%), míg a vaj as kenyér és az aludt tej előfordulása 11% körül mozgott a válaszok arányában. A kilencvenes években és napjainkban is a válaszok arányát figyelembe véve ez a sorrend megmaradt, jelentéktelen százalékos eltérésekkel.

Az iskolás gyermek uzsonnájának elkészítése (17. számú kérdés: Mit készítenek az iskolás gyermeknek uzsonnára?) az otthoni táplálkozási szokások és a helyi normák és lehetőségek metszéspontja: amíg a zsíros kenyér a háború után abszolút többségét alkotta az uzsonnának (53%), a két köztes időszakban aránya drasztikusan 2%-ra csökken, hogy a vaj as, kenőmáj as és zsíros kenyér uzsonnára csomagolása napjainkra teljesen megszűnjön. Az iskolai tízórai étkeztetés a hatvanas–nyolcvanas években lényegében felváltotta az uzsonnakészítési gyakorlatot („nem készítenek uzsonnát,

mert az iskolában kapnak, 62%), hogy a kilencvenes években és napjainkban a bolti vásárlás váltsa fel az iskolai konyhát: a hatvanas–nyolcvanas években 14% volt az „alternatív” táplálkozás aránya, hogy később 25%-ra, majd 62%-ra ugorjon. Az iskolaközeléi pékség az étkeztetés felét oldja meg napjainkban, míg a bolti kekszvásárlás a válaszok egytizedében, az otthon készített vajas-felvágottas kenyér 14%-ban legyen képviselve, míg az iskolai étkezdehez az iskolások negyede maradjon hűségese.

Az egytálételekre vonatkozó kérdésre (18. számú kérdés: Milyen alkalmakkor készítenek egytálételeket? Milyen egytálételek ezek?) adott válaszok a vártnál kiegyensúlyozottabb képet mutattak, hiszen a négy időszak mindegyikében a nyári közös munkavégzés idején, illetve a család számára ugyancsak a nyáron, idényjellegű termékekből készítették egytálételt. A közös munkavégzés és a nyári munkavégzés alkalmával főzött egytálételek között nem találunk érdemi különbséget, lényege, hogy kiadós és laktató legyen (disznópaprikás, tarhonya, lucskos káposzta, töltött káposzta [szárma]). A család részére főzött egytálétel nyári változata elsősorban a töltött paprika vagy babléves. A hét meghatározott napján főzött egytálétel nem is a szó hagyományos értelmében egytálétel, hanem a „tészta napok” étrendje. Tészta napnak a szombat, a péntek és a szerda számít, a felsorolt napok között legkevesebbszer a hétfőt említették, vélhetően azért, mert ekkor a vasárnapi ebéd során el nem fogyasztott ételt ették meg.

A kávéfogyasztás leggyakoribb időszaka a hatvanas évektől a reggel, még az ezt megelőző időszakra – a világháború utáni évekre – vonatkozó válaszok 95%-a az „akkor még nem ittunk kávé” választ jelölte meg. A reggeli kávéfogyasztás után enyhén növekvő tendenciát mutat a vendéglátás alkalmával elfogyasztott kávéivás (29%, 35%, 32%), és növekvő a délután elfogyasztott, vendég nélkül is elfogyasztott kávé gyakorisága. A munkaidő végeztével bekövetkező „szomszédba menés” a szó szoros értelmében nem tekinthető vendégeskedésnek, amiért a délutáni és délutáni vendégekkel együtt fogyasztott kávé fogyasztása egyszerre szemléltendő: a hatvanas évekre vonatkozó válaszok 34%-a, a kilencvenes évekre vonatkozó válaszok 45%-a, napjainkban pedig 51%-a a délutánt is kávéivási időszakként jelöli meg.

Az átvétel lehetséges helyszíne: a piacozás

A piacra, vásárra a kispiaciak (is) saját terményüket eladni, vagy vásárolni mentek. A piacon tartózkodás viszonylagos rövid időtartama alatt is megéhez(het)tek, ezért a múlt század negyvenes éveit követő inszégese

években ezt otthonról hozott hideg étellel, vagy otthoni étel híján péknél vásárolt termékkel oldották meg. A hatvanas évektől aztán a péksütemény és a leginkább túróval készülő burek – mely akár meleg ételnek is tekinthető – a gyors és lactató ételek körében kiszorítja a korábbi megoldásokat: a péksütemény öt évtizede a leginkább kézenfekvő megoldás (a válaszok 48–54%-a között), a burek pedig a második a 26–36%-os válaszok között. A piacozás alkalmával olyan termékeket visznek haza, melyek lakóhelyükön nem kaphatóak: a húsfélék (göngyölt hús, pljeskavica) a negyvenes évek 15%-ától napjaink 27%-áig, illetve az olyan gyümölcsök megvásárlása érdemel figyelmet, amelyek nem teremnek meg a faluban vagy a környéken (a válaszok alapján a hatvanas évek 54%-ától napjaink 44%-áig). A piacozás helye Kispiac esetében hagyományosan Szabadka, illetve Magyarkanizsa volt és maradt. Ezt a képet módosítja a bolti vásárlás helyére adott válaszok halmaza, mert ebben az esetben Szabadka, Magyarkanizsa mellett helyben is vásároltak, bár gyakoriságát tekintve ez a megoldás csak a harmadik helyre szorult.

Ha egy kispiaci több napra településétől távolabb vállalt munkát úgy, hogy nem ment haza esténként, akkor a munkáltató által biztosított helyen étkezett (hatvanas évek 67%, kilencvenes évek 33%, napjainkban 19%), de ennek gyakorisága csökken. Véltetően költségkímélő volta okán inkább maga főz (a válaszok arányában 12%, 33%, 34%). Úton hazait fogyaszt.

Az ünnepi étkezés netovábbja: a lakodalom

A lakodalmi étkezés hagyományos és megkövetelt rendjének tudható be, hogy elvben igen kis változásokra ad lehetőséget, ugyanakkor hallatlanul jó alkalmat teremt a reprezentációnak. A negyvenes évek végére jellemző adatok és arányok jellemzik napjaink lakodalmát is a paprikás és/vagy pörkölt, illetve a sült csirke esetében, fokozatos csökkenés tapasztalható az ünnepi étkezés alapelemének számító tyúkhúsleves esetében, míg a sülték (párizsi, bécsi, fasírt, csirke) a válaszok alapján az időszak elején feleannyira voltak népszerűek, mint napjainkban. Külön kérdést szenteltünk a lakodalomban felszolgált húsoknak (Milyen húsfajtákat tálaltak fel?), aminek alapján a fentebb említett sülték együttes gyakorisága állandó arányt mutat (46% körüli érték), de a hatvanas években a karmonádli népszerűsége csökkent, helyét a darált húsok töltik be.

A 27–28. számú kérdés a lakodalomban főző, illetve sütő személyét, annak származását firtatta. A negyvenes évek végén a lakodalomra való készülődés, főzés és sütés a család, a rokon, a szomszédok tiszte volt. Ugyancsak ezt az időszakot jellemezte az is, hogy a paprikást vagy pör-

költet helyi férfi főzte, a sülteket helyben élő nő sütötte. A helyi specialista ilyen értelmű felértékelődése még inkább a hatvanas–nyolcvanas éveket jellemezte, mikor a válaszok 79%-ában helyi férfi vagy nő főzött, illetve a válaszok 75%-ában helyi nő vagy férfi sütött. A helyi specialista részvételi aránya a későbbiekben csökken a főzésnél (69%, illetve 39%) és sütésnél (64%, illetve 38%) is. A hatvanas évektől kezdődően a szomszédos településeken élő specialisták jelentősége nő meg, hiszen a hatvanas évektől a jelenlétük és jelentőségük egyre markánsabb: a főzésnél (összesítve: 17%, 19%, 25%), sütésnél (18%, 21%, 25%). Az ezredfordulót követő időszak jellemzője a helyi vagy távolabbi étteremben szervezett lakodalom jelensége, ami egy csapásra megoldást és felmentést jelent a fenti, szervezési problémák alól (a válaszok 36%-a).

A lakodalomba vitt tortát a negyvenes években otthon készítették (az időszak válaszainak 59%-a), hogy a hatvanas évektől ez a gyakorlat (a maga 29%-ával, 15%-ával és 7%-ával) átadja a helyét a helyi vagy szomszéd településen dolgozó cukrásznak (negyvenes években 6%, a hatvanas–nyolcvanas években 53%, a kilencvenes években 73%, napjainkban 47%). Figyelemre méltó, hogy a „nincs rá igény” válaszlehetőség a negyvenes évek 18%-a mellett később nem fordult elő, hogy napjainkra érje el legmagasabb értékét (37%).

Harmincadik kérdésünk a megkérdezettek társadalmi homogenitásának arányát szerette volna kideríteni, de ezt elsősorban az ünnepek mint társas összejövetelek kapcsán kérdeztük. A válaszok alapján a lakodalmak azok az események, ahol ünnepi körülmények között találkoznak.

A lokális identitás asztalnál megnyilvánuló jegyei, miszerint „soroljon fel három, településére jellemző, régóta és hagyományosan ismert magyar ételt”, közel negyven választ eredményezett, ezeken belül öt ételt tíznél többször említettek, sorrendben: paprikás (31 válasz), szárna (20), tyúkhúsleves (14), bableves (12) és a felsorolásba éppen csak betuszkolt pörkölt (10).

Arra a kérdésre, hogy „mely nem magyaros ételt szokta fogyasztani a család?”, a leggyakoribb a csevap (42 válasz), a pizza (38), spagetti (38), pljeskavica (32), hamburger (13), gibanica (11), illetve további húsz válasz került lejegyzésre.

A kérdőív végén egy preferenciatáblázatra adtak választ a megkérdezettek, ahol a „teljesen egyetért” választól az „egyáltalán nem ért egyet” válaszig még további két köztes válaszlehetőség is adva volt.

Ennek alapján a megkérdezettek jelentős része (45 megkérdezett) szerint a hagyományos értékrend mindenképpen követendő, hisz a család legalább naponta egyszer étkezzen együtt, a házi koszt nál nincs jobb (44

válasz), a régi – hagyományos – ételek egészségesebbek voltak (28), de a pizza nagyon finom (ugyancsak 28 válasz). A megkérdezettek egyáltalán nem értettek egyet azzal az állítással, hogy a nagyáruházakban vásárolt élelem jobb, mint a házi koszt (31 válasz), ezzel összefüggésben a korszerű táplálkozási formák egészségesebbek lennének, mint a hagyományos étkezés (19), illetve a kínai ételek csípősek, de ízletesek (17).

Két nemzedék táplálkozási szokásai

A település egészen rögzített és összegzett adatok alapján végzett leíró elemzés szándékosan nem vette figyelembe azt a tényt, hogy az egymást váltó nemzedékek táplálkozási szokásai eltér(het)nek. Az ilyen jellegű leírás megfelel ugyan az adott település táplálkozási szokásaival szemben támasztott elvárásoknak, ugyanakkor árnyaltabb képet kaphatunk abban az esetben, ha az egyébként is kézenfekvő lehetőségeket – a megkérdezettek korstruktúráját – legalább oly módon kihasználjuk, hogy legalább három csoportot alakítunk ki, jóllehet e helyütt csupán két csoport sajátosságaival foglalkozunk. Külön csoportot alkotnak az 1950 előtt születettek, akik vélhetően a hagyományos táplálkozási szokások ismerői, és a világháború környékén születtek, továbbá a hagyományos gazdálkodást radikálisan befolyásoló változások korában az ingázást és más gazdasági lehetőségeket leginkább kihasználó nemzedék, illetve a „házhoz jövő globalizáció” idejében, a kilencvenes évek inségét közvetlenül megismerő 1971 után születő nemzedék. Helyszűke miatt csupán az első két korosztály – az 1950-nél korábban és az 1970 előtt születettek válaszait közöljük.

A konzumensek táplálkozási szokásai I. Az 1950-nél korábban született adatközlők

Az elemzésünk szempontjából első nemzedék elemi családban nő fel: gyermekkorában az anyja, házassága után (férfi adatközlő esetében) a feleség, megözvegyülése esetén maga főz. A frustok kifejezést az adatközlők harmada a reggeli elnevezéseként ismeri. A reggeli leginkább a tarhó volt és maradt a számukra, a négy időszak egészét tekintve pedig a zsíros ételek visszaszorulása tapasztalható. A péksütemény, így a burek fogyasztására utaló adatok is napjainkat jellemzik. Az „egyéb” válaszok közé szorult a hajában főtt krumpli és a cukros kenyér, ami a háború utáni időszakot még jellemezte, de később a felvágott és pástétom vette át gyakoriságát tekintve a helyüket.

Az ebédre délben került sor, hogy a hatvanas évektől a munkaidő lejártá után üljön le a család ebédelni. Az elmúlt közel hetven évre általános

jellemző, hogy leginkább paradicsom-, borsó-, zöldbab- és krumplileves került a tányérba, csak a kilencvenes évek után lesz népszerű a zacskós leves. A húsok között a disznó- és csirkehús a leggyakrabban fogyasztott, de ünnepi hús státusában van a birkahús is, aminek két magyarázata lehet: egyrészt a nyársonszütek déli divatjának, részint a birkahús újrafelfedezésének eredménye ez.

A megkérdezettek a saját ételkészítési szokásaikról úgy vélekednek, hogy azok a szüleiktől és nagyszüleiktől tanult módon történnek (a válaszok fele alapján), míg a válaszadók egyharmada szerint az ünnephez méltó ételkészítési szokásokat alkalmaznak.

A válaszadók a vacsora időpontját a nyolcvanas évekig a munka elvégzése utáni időpontra tették, a kilencvenes évektől a délután egy meghatározott órájához kötik. A vacsora a negyvenes évek végén üres kenyér és tej, aludttej, tarhó, illetve az ebédről megmaradt étel volt. Ez utóbbi gyakorlat a napjainkig fennmaradt körökben, ugyanakkor az aludttej és tarhó helyébe a gyári kiszerelésű joghurt került.

Gyermekkorukban – iskolásként – zsíros kenyeret csomagoltak számkra, napjainkban pedig – vélhetően unokáiknak – már vajas-felvágottas kenyér vagy péksütemény jár.

Az egytálételek közül a negyvenes és hatvanas-nyolcvanas években a bableves, a paprikás a leggyakoribb, a kilencvenes évektől pedig a töltött káposzta. A hétfő a szerda és a péntek a térszombat.

A hatvan évnél idősebb adatközlők a hatvanas-nyolcvanas években fogyasztanak kávé reggel, és délután a vendéget is azzal kínálják meg. A reggeli és délutáni kávéfogyasztás a kilencvenes években még inkább fokozódik és általánossá válik.

Amennyiben piacra mentek és megéheztek, úgy a hatvanas évektől kezdődően piaci péksüteményt vagy burekot ettek (a válaszok felében). Ugyancsak a hatvanas évektől kezdve vásároltak és vittek haza déligyümölcsöt a piacról, míg a kilencvenes évektől a különböző göngyölt húsok népszerűsége ugrott meg. A piacozás helye az esetek zömében Szabadka volt és maradt, csupán a hatvanas évektől tapasztalható egy piaci diverzitás, amikor a környező településekre is (Martonos, Velebit, Orom, Csantavér) eljutnak. Ha vásárba mentek, akkor a hatvanas évektől – a felsoroltak mellett – Újvidék, Zenta és Pancsova is megjelent, de napjainkra ez a változatosság megszűnt. A bolti vásárlás is a felsorolt településeken belül történt, kivételt a kilencvenes évek jelentenek, amikor az inség és vélhetően a szétszakított családi kötelékek okán Szeged is a vásárlási-beszerzési háló részévé vált.

A hatvan évnél idősebb adatközlők a hatvanas-nyolcvanas években jártak vendégmunkára, ilyenkor helyben vásároltak nyersanyagot és maguk

főztek, más esetben a kifőzde vagy üzemi étkezde lehetőségeit használták. Ha hosszabb útra mentek, otthon csomagolt ételt fogyasztottak.

A hatvan évnél idősebb kispiai adatközlők elbeszélése alapján a negyvenes évek végén a lakodalmak elengedhetetlen eleme a tyúkhúsleves, a paprikás és a kompót volt, a hatvanas és nyolcvanas években válik ugyancsak népszerűvé a sült és göngyölt húsok közül a párizsi, a bécsi és a fasírt, illetve a sült csirke, hogy napjainkban ez az öt elem legyen a lakodalmi étkezés gerince.

Ha a hatvan évnél idősebb kispiai adatközlőn múlna, akkor a negyvenes évek végét leszámítva, amikor a család, rokon és szomszédok gyakrabban segédkeztek, mint a helyi főzőember és sütőasszony, a hatvanas évektől megszokott gyakorlat érvényesülne: a helyi férfi a szakács, helyi asszony süti a húsokat. A negyvenes évek lakodalmába „házi tortát” vittek, de a rétes is helyettesíthette a tortát. A hatvanas évektől az elvárásoknak a helyi vagy a városi cukrász által készített torta felel meg.

Más nemzetiségűvel közösen étkezni lakodalmakban szokott: ez leggyakrabban a magyar lakodalomba elhívott vendég okán fordul elő, ezért például a „szerbek lakodalmáról” csak szórványos ismereteik vannak. A magyar lakodalmat a leves-, a paprikás-, a bor- és a pálinkafogyasztás jellemzi.

A Kispiacon fogyasztott magyaros ételek sorában a hatvanévesek szerint a paprikás és a pörkölt foglalja el a legelőkelőbb helyet, de a kútban kött kalács, a fánk és a mákos bejgli is magyarosnak számít, míg a nem magyaros, de általuk is ismert – néha fogyasztott – ételek sorában első a csevap, a pljeskavica, ezt a pizza követi, majd a spagetti.

A hatvanévesek és idősebbek általános véleménye szerint nincs jobb a házi kosztnál, amit a családnak legalább egyszer naponta együtt kell elfogyasztania, és a régi ételek egészségesebbek voltak mint a ma fogyasztottak, ezért teljesen elutasítja azt az állítást, hogy a modern étkezés egészséges vagy pedig az áruházi koszt jobb lenne, mint a saját maga által megtermelt.

A konzumensek táplálkozási szokásai II. Az 1951 és 1970 között született adatközlők

A két, határkönek tekintett időpont között született adatközlők a gazdasági struktúráváltás időszakának közvetett tanúi: egyrészt a hagyományos értékrendet képviselő szülők, másrészt az egyre tágabb lehetőségek mentén formálódó „nyitás” haszonélvezői. Ez a nemzedék szocializálódik a hatvanas–hetvenes években, ami a Nyugat felé fordulás első periódusa is.

Adatközlőink zöme gyermekeivel él egy háztartásban, a hatvanas években még a nagymama vagy az anya főzött otthon, hogy később a feleség vegye át a konyhában a helyet. A napi három étkezés (reggeli, ebéd, vacsora) télen és nyáron is általános volt, ezzel szemben az uzsonnázás nem volt elterjedve, legalábbis nem ezen a néven.

Reggelire a hatvanas–nyolcvanas években a még igen gyakori zsíros kenyér helyett fokozatosan vajas, margarinós és lekváros kenyeret ettek, a tejtermékek (elsősorban az aludttej) töretlen népszerűségnek örvend napjainkban is. A péksütemények (velük együtt a burek) fogyasztása azonos szinten volt a hatvanas években és napjainkban is, mint a tojás, a bundás kenyér és a hajában főtt krumpli fogyasztása. Ez a korosztály még ismeri és fogyasztja is a cukros kenyeret reggelire.

A hétköznapi ebéd elköltése a hatvanas–nyolcvanas években már egyenlően oszlott meg a déli és a munkaidő végeztével bekövetkező étkezés között, hogy aztán a kötött munkaidő következtében annak végeztével következzen be. A véletlenszerű időpontban bekövetkező ebéd gyakorisága az elmúlt ötven évben azonos értéket mutatott. Az ebéd alkalmával elfogyasztott paradicsom-, borsó- és zöldbaleves mellett csökkenő értékben van jelen a krumplileves, hogy a kilencvenes évektől a zacskós leves készítése is kimutatható legyen. A hétköznapi fogyasztott húsfajták közül a disznó- és tyúkhús mögött a halfogyasztás érdemel figyelmet, a vasárnapi étkezés leggyakoribb eleme ugyancsak a tyúk- vagy csirkehús, ünnepnapokra (véltetően az év ünnepeit értették alatta) a disznó- és bárányhús a többi húsfajtát (marha-, tyúk-, hal-, nyúlhús) megelőzi.

Az ételkészítési gyakorlatuk belső megítélése alapján ez a korosztály az ünnepnapok ételkészítést hagyományosan végzi, legfeljebb az ünnephez méltóan változik.

A vacsora időpontját a hatvanas–nyolcvanas években még a szabadban végzett munka vagy házimunka befejezése határozta meg, míg a kilencvenes évektől egy meghatározott időpont befolyásolja. Az első időszakban a vacsora üres kenyérből és tejből, legfeljebb aludttejből állott, gyakoriságát tekintve ezeket a vajas és lekváros kenyér követte. A kilencvenes években némiképp változik az ízlés, ugyanis az üres kenyér és tej mögé a vajas kenyér zárkózik fel. A korosztályra – miként az egy nemzedékkel idősebbekre is – jellemző, hogy az ebédre kimaradt étel lesz leggyakrabban a vacsora is.

Az iskolás gyermek uzsonnája a hatvanas–nyolcvanas években a saját, a kilencvenes éveket követően vélhetően a saját gyermekük uzsonniját jelentette: ennek értelmében a hatvanas években már a vajas kenyér és a felvágott volt a leggyakoribb otthon készített uzsonna, de ennél háromszor gyakoribb volt az iskolai konyhán készített étel. Ennél a korosztálynál ma-

rad a kilencvenes években is leggyakoribb megoldás az iskolai étkeztetés (miután vélhetően erre helyben, az iskolában mód nyílt), hogy napjainkban már éppen ennek rovására hódítson a péksütemény vásárlása (az iskolai szervezett uzsonnáztatás megszűntével).

Az egytálételek elkészítése tekintetében a település szokásai érvényesülnek.

A kávéfogyasztás a hetvenes években – a csoport felnőtté válása idején – lett általános, ettől kezdve az idősebb korosztálynál megfigyelt reggeli és délutáni kávéfogyasztás mellett a délelőtti kávézás is általános.

Amikor piacra mennek, a hatvanas évektől kezdve ott vásárolnak péksüteményt, míg onnan a hatvanas évektől elsősorban déligyümölcsöt, illetve a kilencvenes évektől – vélhetően az újdonság erejével ható – darált és göngyölt húst vittek haza. A piacozás helye gyakoriságát tekintve Szabadka és Magyarkanizsa volt, de ez a korosztály már a zentai piacra is járt árulni és vásárolni. A vásár tekintetében még szélesebb kört figyelhetünk meg, amibe például a kilencvenes évektől Szeged mellett Bács és Trieszt is beletartozott. A bolti vásárlás szűkebb körzetben, a piacozás helyszínein történhetett.

Vendégmunka esetén a hatvanas–nyolcvanas években a helyben, kifőzdében fogyasztott főtt étel az otthon készített étel elé került a rangsorban, a kilencvenes évek tekintetében pedig teljes diverzitás tapasztalható, aminek eredményeképpen a házi koszt, a helyi nyersanyagból saját kezűleg készített étel és a készétel között egyensúly alakul ki, hogy napjainkat a helyi vagy otthoni nyersanyagból saját kezűleg főzött étel jellemezze. Hosszabb útra otthon csomagolt ételt vittek, esetleg helyben vásároltak péksüteményt.

A hatvanas–nyolcvanas évek lakodalmát a tyúkhúsleves, a birkapaprikás, a sült csirke és a kompót jellemezte, míg a kilencvenes években a tyúkhúsleves, sült csirke és kompót mellé a különböző sült húsok (párizsi, bécsi szeletek, fasírt), illetve gyakoriságát tekintve még mindig előkelő helyet elfoglaló birkapaprikás mellé a marhapaprikás zárkózzon fel. A korábbi népszerűségi sorrend napjainkban sem változott meg a kilencvenes évekhez képest. A lakodalomban felszolgált húsok esetében a kilencvenes évektől figyelhető meg a bécsi és párizsi szelet, illetve a töltött darált húsok népszerűségének fokozatos növekedése. A lakodalmakban helybeli férfi főzte a paprikást vagy a pörköltet, és helybeli nő főzte a levest, illetve helybeli nő vagy férfi sütötte a húsokat. Csak napjainkban terjedt el annak gyakorlata, hogy helyi vagy távolabbi település éttermében tartják meg a lakodalmi/esküvői ebédet/vacsorát, ahol előre megbeszélt menüt szolgálnak fel. A lakodalmi asztal nélkülözhetetlen tartozéka volt a torta, amit a vizsgált három időszak egészében helyi vagy szomszédos település

cukrásza készített megrendelésre. A lakodalmak szolgáltattak alkalmat a más nemzetiségűvel, falubelivel történő közös étkezésre, amire leginkább napjainkban kerül sor.

A magyar és szerb lakodalmakban felszolgált ételek közötti különbségek alapján a magyar lakodalmat a bor, a pálinka, a tyúkhúsleves, illetve a sütek jellemzik, a szerbek lakodalmát csak kevesen ismerik, ennek alapján azt a pálinka, a čorba, a sült malac, sült kecske és birka jellemzi.

A településen fogyasztott magyaros ételek sorában a paprikás, a tarhonya, a töltött káposzta és további tizenhat étel került felsorolásra, ugyanakkor az általuk fogyasztott, de nyilvánvalóan nem magyaros ételek sorában az előre felsorolt (sugalmazott) spagetti, csevap, pljeskavica, pizza, hamburger és gibanica mellett a baklava, a giros, a lasagne, a rostélyos húsok és a tengeri halak kerültek feljegyzésre.

A korosztály megkérdezettjei teljesen egyetértenek azzal a megállapítással, hogy a házi koszt nál nincs jobb, illetve, hogy legalább egyszer együtt kell asztalhoz ülni, míg teljesen elutasítja a nagyáruházakban vásárolt ételt és a modern táplálkozási szokásokat.

Összegzés és további elemzési lehetőségek

A rövid elemzés bármelyik településen elkészülhetett volna, és gyanítom, hogy számos helyről rendelkezésünkre állnak hasonló adatsorok. Lejegyzését és közlését azért tartom fontosnak, mert a vizsgálat idősíkját távolabb helyezi a hagyományos paraszti társadalom felbomlása előtti, tehát klasszikus néprajzi vizsgálatok idősíkjánál. E helyütt csak reményemet fejezhetem ki, hogy napjaink néprajzi (és szociológiai, antropológiai) vizsgálataival nem késünk el, miként tettük azt – bátran kijelentve szülőföldünk kutatástörténetének távirati áttekintése után – az elmúlt évtizedek jelentős részében.

Ugyancsak fontos lejegyezni, hogy a most olvasható mutató nem a teljes elemzés, csupán annak egy hányada, hiszen két igen fontos rész későbbi publikálásra vár: az egyik az 1971 után születettek táplálkozási szokásait bemutató elemzés eredményei, illetve a válaszok alapján felsejlő összefüggések megvilágítása. Az összefüggések mögött megbúvó mozgatórugók pedig mindannyiunk számára kézzelfoghatóak, bár csak közhely szintjén emlegetjük azokat: ez a társadalom és gazdaság átstrukturálódása, a divat hatása, a kommunikáció jelentősége, az interkulturális kapcsolatok rohamos változása és dimenzióinak kitágulása. A felsoroltakból – elvben – csak az utóbbi kettő vizsgálatára lenne legitimitásunk, jöllehet igazán nem kell látnoknak lenni ahhoz, hogy megállapíthassuk: a pusztá leírás ebben az esetben (is) hagy maga után kívánnivalót.

Irodalom

BÁLINT Sándor

- 1977 A szögedi nemzet – A szegedi nagytáj népélete II. = *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976–1977/2*. Szeged

BÁTKY Zsigmond

- 1933 Táplálkozás. = Czakó Elemér (red.): *A magyarság néprajza I.* 37–123. Budapest

BOSIĆ, Mila

- 1985 *Božični običaji Srba u Vojvodini*. Beograd
1996 *Godišnji običaji Srba u Vojvodini*

HOLZMANN Ignác

- 1903 *Lakodalom, pünkösd*. EA 2174. 8.

KISBÁN Eszter

- 1963 A népi táplálkozás alakulásának problémái = *Műveltség és Hagymány V.* 189–201.
1967 A joghurt helye és szerepe a délkelet-európai tejfeldolgozási rendszerekben. *Ethn* LXXVIII. 81–94.
1969 A sertéshús tartósítása a paraszti háztartásban. *NK-NT. IV.* 103–116.
1997 Táplálkozáskultúra = Balassa Iván (red.): *Magyar Néprajz IV.* Életmód. 417–584.

MAGYAR NÉPRAJZI ATLASZ (MNA)

- 1989–94 Barabás Jenő (red.): VI–VII. kötet.

MAGYAR NÉPRAJZI LEXIKON I–V.

- 1977 Budapest

PAPP Árpád

- 2003 Táplálkozás. = Papp Árpád–Raffai Judit–Terbócs Attila (szerk.): *Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlaszának kommentárköteté*. 67–85. Kiss Lajos Néprajzi Társaság, Szabadka

PENAVIN Olga

- 1983 A jugoszláviai magyarok régi népi étkezéséről = *Értekezések, monográfiák* 7. 75–86. *HITK*. Újvidék

RADOVÁN István

- 1983 *Bánsági magyar népi étkezés a századforduló táján*. Népismereti dolgozatok, 55–66.

ZÖLDY Pál

- 1961 *A földmunkás és napszámos táplálkozása*. Kézirat. Szabadkai Városi Múzeum
1965 *A szállási családi és társasélet 1900 körül Topolyán*. Kézirat. Szabadkai Városi Múzeum

A kupuszinai rétes és a mákos édességek

Kupuszina település

A Bácska nyugati területének Duna menti magyarok lakta települése Kupuszina. A hagyományait évszázadok óta őrző település a vajdasági tömbmagyarságtól, azaz Zentától, Szabadkától, Topolyától távol fekszik. Nyelvjárását, viseletét, gazdálkodását, akár őseitől örökölt szokásait máig őrzi.

Az országban, ma már Szerbiában, legutóbb a vajdasági Magyar Nemzeti Tanács törekvései nyomán több vajdasági magyar település visszakapta magyar nevét a 21. század elején. Így a mai szóhasználatban Kupuszinát Bácskertesként is emlegetik, habár az ott élő falusiak kupusziniaknak vallják magukat.

A falut ma többségében katolikus magyarok lakják. 1751-ben telepítették ide őseiket feltételezhetően Nyitra, Pozsony és Heves vármegyékből is. Ezzel magyarázható a falusiak jellegzetes palóc tájszólása.

A falu szokásvilágának jelentős elemét képezi a táplálkozás. Az étrend sokáig változatlan formában élt, ahogyan azt továbbörökítették a falu szokáshagyományával együtt. Az 1960-as években bekövetkezett gazdálkodási és piacozási változás következtében a falusi táplálkozásba is bekerültek az újdonságok. Korábban jelentős mértékű volt az endogámia, amelybe az említett korszak hozott változást. Ez az az időszak, amikor a konyhakerti növényekkel távoli városok piacaira is eljuthattak a falusiak. Így kerültek el Zágrábba, Szarajevóba, Tuzlára és más, az akkori Jugoszlávia területén lévő városok piacaira. A táplálkozás változásának másik oka a környező települések más nemzetiségű lakosságával való sekély, de mégis létező kapcsolat: szerbek, horvátok, bunyevácok, sokácok, németek, romák éltek s élnek a szomszédságban.

Talán éppen ez a sokszínűség az, ami hozzásegített a jellegzetes kupuszinai nyelvjárás fennmaradásához. A kupuszinai nyelvjárás a magyar nyelvjárások egyik, belső migrációval keletkezett nyelvjárásszigete. Kizárólag az ebben a faluban élők használják. A magyar nyelvtudomány és a dialektológia igen későn fedezte fel. Benkő Loránd írta 1961-ben a *Magyar nyelvjárások atlaszá*nak kutatópontjául kijelölt Kupuszina nyelvéről: „...a felgyűjtött jugoszláv kutatópontoknak talán legérdekesebbike, [...] archaikus nyelvjárást képvisel, a nyelvész a helybeli beszélőket hallva sokszor szinte a kódexek korában érzi magát” (BENKŐ 1961; 408). A kupuszinai nyelvjárás egyedisége a tájnyelvi szókészletben és a hangkészlet köznyelvtől való eltéréseben mutatkozik meg. A szókincs és a mondatszerkesztés ugyan hajlik az új hatások befogadására, a hangállomány viszont sokáig bántatlanul él tovább. A nyelvjárás különlegessége mellett, a sokáig zárkózott lakosság szókészlete is a környezetétől elkülönülő jegyeket mutat.

A falusiak fő foglalkozása a mezőgazdálkodás. A gabonatermesztés, a konyhakerti növények termesztése és a napjainkra vezető ággá vált gyümölcsészet jellemzi.

A kupuszinai szokásvilág

A falu hagyományvilága igen színes. Különleges nyelvjárása mellett folklórhagyománya is kiemelkedő. Az 1980-as években itt még balladát lehetett gyűjteni (SILLING 1989), ma archaikus népi imádságokat (SILLING 1989) és népdalokat (SILLING 1992) találhat a kutató. Már ezekből az adatokból is látható, hogy a falu szokásvilágának egyik jellegzetes eleme a népi vallásosság. A faluban található kültéri szakrális építmények is erre utalnak (SILLING 2001b).

Archaikus elemeket lelhetünk fel nagyobb ünnepek alkalmával is, mint amilyen a karácsonyi kántálás és a karácsonyi asztalhoz kapcsolódó szokások, a húsvéti locsolás vagy akár a falu templomának Szent Annanapi búcsúja.

A falusi szokásvilág kiemelkedő részei a keresztelő, a lakodalom és a temetés, mint az emberi élet fordulópontjai. A falusi szokásvilág leglátványosabb eleme ma is a lakodalom. Szekvenciái az évtizedek során keveset változtak. A lakodalom mindenütt az ünnepek mintája, így az ott felvontatott menüsor is az. Kupuszinán ez a menü, a ma még élő generációk emlékezete szerint, csak nagyon keveset változott. Itt jelentős helyet foglal el a rétes, a már évszázadok óta legrangosabb ünnepi sütemény.

A rétes az édes, cukros, krémes sütemények, a grilláztorta előtt képezte az ünnepi étkezések zárópontját, a desszertet. Magyarországon a 16. században bukkant fel, 1549-ben említik először (KISBÁN 1997).

A 19. század második felében jellegzetes nagyünnepi parasztsütemények között már szerepel a rétes, a béles, a fánk és a forgácsfánk a kemenében sült kalács mellett (KISBÁN 1997).

A rétesnek a szokásvilágban elfoglalt helye

A máig legkedveltebb kupuszinai rétesek közül a mákost már Alexandar Hankony kupuszinai jegyző is megörökítette az 1859-ben megírt kisebb falumonográfiájában, amely az ismert Ormós-gyűjtemény része. „Élelmiszerek [...] a tészták általában túróval, vagy mákkal hintett nudli, vagy túrós, vagy mákos rétes, mindezek mézzel, vagy zsírral...” (SZIKORA 2010; 29).

A rétes azóta is jelentős helyet foglal el az ünnepi táplálkozásban. Ahogyan a lakodalmi szekvenciák meghatározzák az ünnepek rendjét, úgy a lakodalmi menü is alapját képezi a falusi ünnepi étrendeknek. Lakodalmakban a legújabb, a legfinomabb, a legrangosabb ételek kerülnek az asztalra. Kupuszinán sokáig a legünnepibb édesség a rétes volt. A rétesek sorából ki kell emelnünk egyet, melyet csak két alkalommal készít(h)ettek. Ez a komaasszonyos rétes. Lakodalmak alkalmával ezt készítette a komaasszony a menyasszonynak, és keresztelő után is ezt vitte, amikor gyerekágyat vitt az ifjú anyának. A leggazdagabb rétes külső tekerse mákos, a belső pedig diós.

A komaasszony a menyasszony keresztanya. Ő viszi keresztlányának ajándékba az esküvőre és komatálként a rétest. Korábban ő maga készítette kétlevélnyi rétestésztából. Az igazán gazdag komaasszonyos rétes egyik fele mákos, a másik pedig dióval volt töltve. A két csigaszerűen összetekert rétest egy kerek tepsibe helyezik egymás mellé. Ennek a rétesnek vastagabbnak kellett lennie a többinél. Azt mondták, hogy akkor szép, ha olyan vastag, mint a komaasszony felsőkarja. A kerek tepsiben megsütött rétest a komaasszony erre a célra hímzett, négyyszögletes kendőbe köti bele. Ezt a kendőt hívják komaasszonyos kendőnek, ami visszakerül tulajdonosához. A rétes, ma pedig a torták ajándékozásához hozzátartozik, hogy a lakodalom másnapján illik a tepsit, a tálcaikat a torta egynegyedével együtt az ajándékozónak visszavinni.

A komaasszonyos kendő funkciója nem csak a lakodalmi ajándékozásra terjed ki. Rétest visznek benne, amikor a keresztlányuk gyermeke születik. Ilyenkor Kupuszinán azt mondják, hogy gyerekágyat visznek. A keresztanya keresztlányának ebédet visz. Az ebéd legrangosabb tartozéka korábban a mákos rétes volt. Ma már tortát, esetleg édes krémmel töltött süteményt visznek ajándékba.

A mák a kupuszinai hiedelemvilágban

A karácsonyi ünnepkörhöz tartozó hiedelmekben is szerepel a mák. Kupuszinán úgy tartották, hogy a lucaszékét készítő legény az éjféli miséről kijövet hazafelé futtában, hogy a boszorkányok utol ne érhék, mákot hintett maga után. Ezt a misén meglátott és felismert boszorkányoknak, akik őt üldözőbe vették, kötelezően fel kellett szedniük. Így a legény egerutat nyerhetett, s otthon a lucaszékét a forró kemencébe dobhatta, hogy még a nyomára se bukkanhassanak.

A háziállatokkal kapcsolatos az a hiedelem, hogy a macskáknak nem volt szabad a maradék mákos tésztából adni, mert nem fogják látni az egeret.

A rétesek hierarchikus rendje

A rétesek között – ahogyan már említettem –, az első helyet a mákos foglalja el. Az ünnepi táplálkozás részét képezi. Hétköznapokon nem készítettek, ma sem készítenek ilyen rétest. A mákos után a diós következik. Azt mondják Kupuszinán, hogy az az igazán gazdag lakodalom, ahol a mákos mellett még diós rétes is volt. A diós rétes ritkábban fordult elő mint a mákos az ünnepi táplálkozásban. A dió drágább volt, kevesebb volt belőle, és nem is volt minden családban. A két rétes minősége között a különbség az, hogy a mákos rétesbe a cukrot a mákkal együtt törik, és nem ropog az ember foga alatt, míg a diósba a darált diót kristálycukorral keverték, és abban a cukorszemcsék ropogósak maradtak. Mindkét rétesfajta rendkívül tömény és laktató.

A lakodalmakhoz kapcsolható a harmadik rétesféleség a sorban, a túrós rétes. Néhány évtizeddel ezelőtt a kupuszinai lakodalom majdnem egy hétig tartott. Az előkészületek már a hét közepén elkezdődtek, és a szombati esküvő és lakodalom után még vasárnap, sőt hétfőn is tartott a mulatozás. A lakodalom előtti napon, vagy azok egyikén, a nap folyamán túrós rétest is készítettek, de csak a gazdagabb lakodalmakban. Más alkalmakkor túrós rétest már gyakrabban készítettek, mint mákosat és diósat, de még az ünnepi rétesekhez sorolható. Olyan házaknál, ahol tehenet tartanak, egyszerű köznapon is előfordul. Mindig nagyon finom és értékelt édességnek számít.

Almás rétest leginkább vasárnap sütnek. Napjainkban már az év bármelyik szakában készülhet, ugyanis az almát hosszú ideig tudják tárolni. Jobbára mégis vasárnapi eledel. A tökök rétes sütése az őszi időszakhoz köthető, amikor a sütőtökök beérik. Szívesen fogyasztják vasárnap és hétköznap is. Az almásat és a tököset is fahéjjal ízesítik.

A grízes rétest csak vasárnap készítik, az ebéd befejező fogásaként. Közepébe szilvalekvárt vagy meggybefőttet tesznek.

A káposztás rétes szintén őszi rétes, amikor már a káposzta befejelt és fogyasztható. Ízlés szerint készíthetik édesen és sósan, borsozva is, jobbra hétköznapi éték. Ma sincs, és korábban sem volt nagy becsben.

A tejfölös-tojásos rétes régebben a szegényebb házakban készült. Általában amikor nem volt elég túró, a maradék tésztába ezt kenték. Összehabarták, és azzal töltötték meg a rétestésztát. Tejföl híján tej is megtette.

A maradék rétestésztát, amibe nem jutott töltelék, megszírozzák vagy megolajozzák, megsózzák, összetekerik és megsütik. Ez az üres rétes a táska, sülvé fogyasztják.

Amikor a háziasszonynak több ideje volt, akkor készített rétest. Ilyenkor a délelőttjét teljesen a rétes készítésére kellett áldoznia. Attól függően, hogy a házban milyen alapanyag volt, olyan rétes készült.

A rétesek rétese: a kupuszinai mákos rétes

A kupuszinai rétes receptje nem hagyhatja el a falu határát. Különlegessége talán éppen ebben rejlik. Nagymamák, édesanyák adják át a réteskészítés tudományát a család nőtagjainak. Nekem is ehhez kell tartanom magamat.

Két levél rétes elkészítéséhez 1 liter lisztre van szükség. A lisztből legjobb az előző évi, a tavalyi. 500-as fehér lisztre van a réteshez szükség, mert az jól nyúlik. A finom fehér kenyérliszt nem jó erre a célra. A faluban sokáig működött a Szalay malom, itt vásárolták a háziasszonyok a lisztet. Kérésre az őrlésre vitt búzát a malom tulajdonosa, Szalay Feri bácsi rétes készítésére külön készítette el a lisztet. Ezt a lisztet kizárólag réteskészítés céljára használták egész évben. Ma már a malom nem működik. A lisztet ma a boltban vásárolják.

A tésztához kell még egy kevés só és langyos víz. A víz akkor jó, ha állott. Leginkább a faluban található artézi kútról hozták a réteshez a vizet. A kút vizét már évek óta a falusiak fogyasztják. A házaknál műanyag flakonokban áll ez a víz néhány napig. Ezért alkalmas a rétestészta gyúrására.

A tésztát addig kell gyúrni, amíg egyenletes és szép fényes nem lesz. Ezek után két gombócot kell készíteni belőle a két levélnek. Ezek tetejét nem árt enyhén megszírozni vagy megolajozni, hogy ne száradjanak ki. Ez a mozzanat teszi majd lehetővé, hogy könnyebben lehessen nyújtani a tésztát, akkor nem szakad ki. Az így elkészített tésztát legalább negyed óráig állni kell hagyni.

A rétes készítése közben nem szabad sem ajtót, sem ablakot nyitogatni, mert akkor nem jól nyúlik, és megkérgesedik a tészta.

A rétes nyújtása házi vászonabroszon – a legjobb a kendervászon – történik. A tésztát nyújtó asszony a kezét is meglisztezi, hogy ne ragadjon hozzá, és így nem szakad meg a tészta.

A háziasszonyok ma már többfajta lisztet kipróbálnak. Amelyik jól nyúlik, abból több kilónyt is vesznek, külön a réteskészítés céljára. A rétes nyújtásához mindig jobb az öreg, előző évi búzából készült liszt, mert az jobban nyúlik.

A tésztát egy asszony nyújtja, a szélén fennmaradó vastagabb részt leszakítja. Legtöbbször ebből a fennmaradó részből lesz a táska.

A rétes tölteléke mák és cukor. A mák és a cukor aránya a készítőtől függ. Ez az ő titka. A mák kupuszinai mosott mák kell, hogy legyen. Jobb a sűrke mák, az könnyebben törik. A mákgubó törése és felvágása után a mákot mossák. A legmelegebb nyári időszakban zajlik ez a munkafolyamat. Ilyenkor hat, esetleg hét vízben is újramossák a mákot mindaddig,

amíg csak tiszta nem lesz a víz a tetején. Ezt a mákot több napig szárítják, majd kis vászonzsákokban tárolják egész évben.

A meghatározott mennyiségű mákot famozsárban, ami kb. 80 cm magas, máktörő vassal törik, többnyire a férfiak. A két levél réteshez szükséges mákadagot két-három részre kell osztani, s úgy törni. Leginkább három merőkanálnyi, mintegy félliternyi mák és a hozzá való cukor fér el egyszerre a mozsárban. A máktörő vassal annyit kell ütni rá, ahány nap van az évben, azaz 365-öt. Ha erősen ütik, akkor elég a 300 is. Közben kevergetni kell, lekaparni a mozsár széléről. Meg kell nézni, hogy összetört-e minden szem a mozsárban, ha nem, akkor legalább még 50-et, 100-at kell ütni. A mozsarat a máktörő vasma borítva, falhoz támasztva tárolják, száraz helyen. Esetleg papírral betömik a mozsár száját, hogy ne hulljon bele a por. Az elkészített mákot olajjal átdörzsölik, és már el is készült a töltelék.

Az elnyújtott rétestésztára egyenletesen rászórják a mákot. Ezután a szélét óvatosan felhajtják, erre kerül a kupuszinai szilvalekvár. Azt mondják, hogy minden rétesbe kell lekvár, mert „lekvár nélküli nincs rétes”. A mák tetejére mazsolát szórnak, meghintik tej, tejföl és olaj keverékével, majd feltekerik. A tejföltől, tejtől puhább marad a rétes. A töltés után a vászonterítő szélét megfogva feltekerik. Megzsírozott tepsibe helyezik a rétest, miután négy részre vágják. Előmelegített sütőben sül, amíg enyhén barnás színű nem lesz a teteje. Amikor kihűl, felvágják, megszórják porcukorral. Egy levélből negyven szelet rétes lesz.

A mákos rétesnek ma turisztikai jelentősége is van. A Kupuszinára látogatók körében ez a legkedveltebb és leginkább kívánt, már-már elvárt édesség, desszert.

Egyéb mákos ételek a kupuszinai népi táplálkozásban

Kupuszina azon falvak közé tartozik, ahol nem volt szokás a karácsonyi mákos bejgli készítése. Helyette mákos gubát készítettek, helyi néven pupácskát. A „pupácska édes kelt tészta vékony rudakban, pálcákban megsütve, apró darabokra összevágva, leforralva tejjel, vagy vízzel, aztán cukorral tört mákkal és mézzel behintve” (SILLING 2007; 296). Ezt fogyasztották szentestén a bableves után. Ma már jobbára halpaprikást főznek és metélt, főtt mákos tésztát esznek utána, amit szintén meghintenek mézzel. A mézes-mákoszt csak kimondottan ezen a napon fogyasztják. Az 1950-es évek végéig szokás volt a halottas háznál a koporsó kikísérése után a gyerekeket egy marék főtt mákos tésztával megvendégsélni.

A főtt mákos tészták közül igen finom, de elkészítésében időigényes a mákos derelye, helyi néven mákos pörka. Ebbe is szilvalekvárt tesznek, és a megfőtt tésztát mák és cukor keverékében forgatják meg, ugyanolyanban, mint amilyen a mákos rétesbe kerül. A főtt tészták sorába tartozik még Kupuszinán a mákos gombóc. A krumplis tésztából formált gombócokat szilvalekvárral töltik. Kifőzésük után a fentiekben már említett tört mákos keverékben forgatják meg.

A kelt kalácsok közül a legkedveltebb a mákos kalács. Ennek a közepébe is szilvalekvárt tesznek. Vastag tészta jellemzi. A tepsibe úgy fektették, hogy könyököt formáztak annak egyik végén. Így kevesebb vége volt a kalácsnak. Kelt tésztából készül a mákos lepény is, amelynek tetejére lekvárt kennek, majd azt gazdagon meghintik a Kupuszinára jellemző tört mákkal, s ezután sütik. A kedvelt palacsinták közé tartozik a tört mákkal, cukorral ízesített palacsinta.

Rétestésztából készült más ételek

A réteséhez hasonló tésztából készült ételek újdonságként jelentek meg a kupuszinai konyhában. Gyakoribbak ezek az ételek a kupuszinai asztalokon azóta, amióta a boltban lehet már kész rétestésztát, illetve gibanicátésztát vásárolni.

A gibanica nevű sült tésztaféleség vékony rétestésztából és leginkább tehéntúróból készül úgy, hogy a tészta lapjaira sós túróból és nyers tojásból és tejből kevert masszát öntenek, majd föléje is ilyen tésztaalapokat helyeznek. Mindezt meglocsolják étolajjal. Tepsiben vagy lábasban sütik. Általánosan elterjedt a vajdasági magyar falvakban is. Nem főétel, hanem napközben fogyasztják, vagy előételként gazdag, többfogásos ebéd, illetve vacsora előtt.

A gibanicához nagyon hasonló az albán vagy muszlim pékektől ellesztett burek. A szó nyújtott tésztából készült sült terméket jelent, leginkább túróval töltik, bár tölthetik vagdalt hússal, belsőségekkel, zöldségfélékkel vagy gyümölcssel, leginkább almával.

Hasonló vékony tészta az alapja a baklavanak (baklavé) is. Ez a sült tésztaféleség az édességet igencsak kedvelő boszniai törökök kedvelt finomsága, az ő specialitásuk. Leveles tésztából, dióval vagy mandulával meghintve készül, de lehet mákos is. A sütőbe már felszeletelve teszik. Sütés után felolvasztott cukorból készült sziruppal leöntik. Ennek a süteménynek táji változatai is léteznek már, ilyen a szarajka, amit Szarajevóban készítenek. A falusi háziasszonyok ritkábban, csak ünnepi alkalmakkor tesznek ilyen édességet az asztalra, mert elkészítése munkaigényes.

Az újítások

A réteseknek mindig az ünnepi asztalokon van a helyük. Azonban a cukor megjelenésével és elterjedésével a parasztháztartásokban az ünnepi édességek összetétele, jellege is megváltozott. A komaasszonyos rétesen megjelent a vastagon szórt porcukor. Erre már csak akkor volt lehetőség, amikor a cukor elérhető áron és megfelelő mennyiségben lehetett jelen a paraszti háztartásokban is.

A magyar cukoripar a kiegyezés után kezdett nagymértékben fejlődni. A hazai répacukorgyártás a 20. századra felerősödött. Az addig mézzel édesített ételekben vagy ételeken megjelenik a cukor. Kezdetben csak kiegészítésképpen és jól láthatóan, később teljesen kiszorítja a hagyományos édesítőket.

A lakodalom – mint az emberi élet egyik legnagyobb fordulópontja
112 – nagy szerepet játszik az ifjú pár életében. Az ünnepi alkalmak közül

talán ez az, ami leginkább a közösség érdeklődésének és ellenőrzésének központjában áll (KISBÁN 1963; 194).

Az ünnepen, ahol a legfőbb célt az ifjú pár közösségnek való bemutatása jelenti, a táplálkozás az, ami még az ünnep fényét emelheti, és a lakodalmat rendezők gazdagságát bemutathatja. A rétesre is így került porcukor, és így szorítják ki lassan a grillázstorták és az édes torták. A grillázstorták egyik legelterjedtebb formája a birka. A birkát Kupuszinán a koma ajándékozta a vőlegénynek. Az ifjú pár és az örömszülők fogadják a komákat, násznagyokat, s táncolnak egyet a tortával, így bemutatva azt a jelenlévőknek. Nemcsak a koma birkája érkezik ma így, a habos torták és a hagyományörző családoknál a komaasszonyos rétes is.

A birka következő szereplése az étkezés menüsorának utolsó pontja, az édességek között az első helyen áll. Az öregvőfély, aki a felszolgálatot irányította, és a fogásokat beköszöntötte (leginkább egy legény vagy nő férfi a rokonságból), az ifjú pár elé helyezi a *birkát*. A vőlegény feladata a birka levágása, vagyis egy erre előre elkészített nagy késsel a birka fejének leütése. A vőlegény kezét foghatja a menyasszony is a „levágás” alkalmával. Egy csapással az egész fejet le kell vágniuk, mert csak akkor lesz szerencsés a házasságuk. A bibliai bárányáldozatot engedi eszünkbe juttatni ez a mozzanat. Az édesség darabjait szétosztják a lakodalmas gyerekek között.

A fejlődés, az újítások, amelyek a lakodalmakat leginkább jellemzik, hozták magukkal az újabb és újabb édességeket, melyek legelőször ezeken az eseményeken jelentek meg. Kis jelentéstartalom-változáson mentek át a kalácsok, és legtöbbször más ünnepeken, végül a hétköznapiakban maradtak meg.

Kupuszinán a réteseknek megmaradt hierarchikus rendjük. A mákos rétes az ünnepi táplálkozás legrangosabb édessége maradt, bár egyre nagyobb teret hódítanak az újabb sütemények. A faluba látogatókat mákos rétesrel kínálják, mert az ide érkezők ezt kérik.

Irodalom

- BENKŐ Loránd (1961): Új módszerbeli lehetőségek a magyar nyelvjárás-történeti vizsgálatokban. *Magyar Nyelv*, 57. 401–413.
- BODOR Anikó (1997): *Vajdasági magyar népdalok*. Lírai dalok. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- KISBÁN Eszter (1963): A népi táplálkozás alakulásának problémái. *Műveltség és Hagyomány V.* 189–201.
- KISBÁN Eszter (1997): Táplálkozáskultúra. Sütemények = BALASSA Iván főszerk. (1997): *Magyar Néprajz III.* Anyagi kultúra. 514–533. Akadémiai Kiadó, Budapest

- MORVAY Judit (1950): Az ünnepi táplálkozás a Boldva völgyében. *Ethnographia* LXI. 148–171.
- SILLING István (1989): *Ismeretlen anyám*. Kupuszinai népballadák és balladás dalok. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- SILLING István (1992): *Boldogasszony ablakában*. Népi imádságok és ráolvasások Kupuszináról. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- SILLING István (2001a): A koma birkája a kupuszinai lakodalomban. *Létünk*, XXI. 1–2. sz. 152–153.
- SILLING István (2001b): *Megszentelt jeleink*. A 250 éves Kupuszina szabadtéri vallási emlékei. Petőfi Sándor Művelődési Egyesület, Kupuszina
- SILLING István (2007): *A kupuszinai nyelvjárás és szótára*. Loisir Kiadó, Budapest
- SZIKORA dr. István szerk. (2010): Kupuszina régi okmányai. *Kupuszinai Füzetek* 5. Petőfi Sándor Művelődési Egyesület, Kupuszina
- VAVRINECZ Gábor (1940): A cukorgyártás = *A kémia válmányai II*. Kir. Magy. Természettudományi Társulat, Budapest

Napjaink magyar mesemondói

Az elmúlt hatvan év magyar népmesekutatása a nemzetközileg is elismert magyar egyéniségkutató iskola módszereinek köszönhetően központi témaként kezelte a mesemondók vizsgálatát. A magyar népmesekutatást bemutató összefoglaló munkák (VOIGT 1998, BENEDEK 2002), illetve a népmesekiadványok, sőt még a Magyar Népmesekatalógus egyes kötetei is tükrözik ezt a mesemondó-centrikus szemléletet (BENEDEK 2001). Mindezek alapján pontos képet kaphatunk a magyar hagyományos mesemondók tudásanyagáról, repertoárjuk alakulásáról, a világképük megjelenítéséről, biográfiájukról, a mesemondásuk alkalmairól, a mesemondók és közösségük (közönségük) közötti viszonyról, ritkább esetben a mesetanulás és a történetalkotás, illetve a mesemondás folyamatáról is.

Az egyéniségkutató iskola mellett a mesemondók tevékenységét, mint narratív folyamatot a történetmondáson belül a narratológia is vizsgálta. A magyar kutatók közül Keszeg Vilmos foglalta össze ilyen szempontból a történetmondást (ezen belül a mesemondást is) *A történetmondás antropológiája* című egyetemi jegyzetében, ahol a népmesére vonatkozó fejezetben „...azokat a tudásokat próbálja összegyűjteni és rendszerezni, amelyek a történetmondást – esetünkben a népmesék előadását – szabályozzák és lebonyolíthatóvá teszik. Ez az érdeklődés a szöveget, a történetet a beszélés, a történetmondás mint tevékenység, társadalmi esemény egyik komponenseként fogja fel” (KESZEG 2011; 87–88). A népi narratívumok vizsgálata kapcsán használatba kerül a „homo narrans” fogalom, amellyel a történetmondó embereket meghatározó narratív viselkedési forma jellemezhető. Megfogalmazója Kurt Ranke, aki figyelembe véve a kultúrakutató Huizinga „homo ludens”, azaz „játsszó ember” kategóriáját, valamint a Helmut Plessner által megalkotott „síró és a nevető ember” figuráját, megalkotta a „homo narrans”, azaz a „mesélő ember” fogalmát, hangsúlyozva,

hogy ezzel a kulcsfogalommal kellene magyarázni a népköltészet sajátosságait, ugyanis így határozható meg a lényege annak az embertípusnak, amelynek életeleme a mesemondás (RANKE 1967). A fogalom elterjedésében nagy szerepe volt John D. Niles népi narratívumokat és a történetmondást vizsgáló *Homo Narrans* címet viselő könyvének (NILES 1999). A magyar nyelvterületen ezt a fogalmat használva Keszeg Vilmos végzett elemzéseket az erdélyi magyar szórványokban dolgozó lelkészek, tanítók, földművesek élettörténeteit vizsgálva. Meghatározása szerint „...a homo narrans történeteket kreál, forgalmaz és őriz, történeteket interpretál, a történetmondás által, s ugyanakkor a történetek által irányítottan viselkedik. A homo narrans narratív élményekkel és tapasztalatokkal rendelkezik, narratív kompetenciát, kommunikációs szándékot és hajlandóságot tanúsít, ismeri és betartja a történetmondás és értelmezés lokális helyzetét, normatív szabályait” (KESZEG 2002; 34).

Az egyéniségkutató módszer, valamint a narratológia szellemében végzett kutatások a magyar nyelvterületen belül a hagyományos mesemondókkal foglalkoztak, a hagyományos közösségekben, a szájhagyományozás törvényei szerint továbbélő népmesék előadóival. Eszerint a hagyományos mesemondás a felnőtteknek szánt közösségi tevékenység, amelynek elsődleges célja a szórakoztatás. Specialistái a mesemondók. A mesemondó a mese előadója, aki a népmesék szövegeit megőrzi és formálja. Előadását befolyásolják a meshagyomány mellett más tényezők is: a mesemondás alkalmá, a hallgatóság elvárásai, a külvilág eseményei, saját előadó-egyéniisége is. Tevékenységét a szóbeliség, a közösség és mesemondó sajátosságos kölcsönös kommunikáción alapuló viszonya jellemzi. A mesélő és közönsége olyan közösséget alkot, amelyben mindenki valamilyen módon – aktívan vagy passzívan – birtokosa a hagyománynak. A kollektív tudásanyag ellenére a népmese mégsem teljesen állandósult forma, hanem olyan műfaj, amelyet az élőszó szabályai, a közösség elvárásai, valamint a mesemondó személyisége, újításai folyamatosan alakítanak, újabb és újabb változatokat létrehozva. Az adatok azt mutatják, hogy a magyar nyelvterület hagyományos mesemondási alkalmai fokozatosan tűntek el, megszűnésük idejét nem tudjuk pontosan meghatározni. A mesemondás szokásköre az 1950-es évektől folyamatosan szűkült, a közösségi szférából a családi szférába került át, felnőttek műfajából gyermekek műfajává vált, azaz megváltoztak a beszélőközösségek, és ezzel együtt a beszédhelyzetek és beszédalkalmak is mások lettek. A mesemondás, mint meghatározó közösségi szórakozás, eltűnt. Kis közösségeket (család, szomszédság) érintő tevékenységként még sokáig megtalálható volt, néhány esetben még ma is az. Ehhez a már leszűkült narratív viselkedési formához már más beszédmódok, történet-

mondó habitusok társulnak (VOIGT 1998, RAFFAI 2004, KESZEG 2011). A hagyományos mesemondás megszűnésével egy időben a nagyközönség érdeklődése a hagyományosan előadott népmese felé fordult, a közművelődésben, az oktatásban, a médiában stb. mind szélesebb körben kezdtek magával a hagyományos mesemondással foglalkozni. Kialakultak a mesemondás új alkalmai: a mesemondó versenyek, a színpadi mesemondás formái, a szórakoztató, gyógyító és nevelő céllal történő mesélés. Így az utóbbi néhány évtizedben a mesemondók tevékenységét a magyar nyelvterületen egy kettősség jellemezte: a mesemondás eredeti formájában eltűnőfélben van, viszont egy megváltozott formában virágkorát éli, egy más narratív stratégiát követve. Mindez a megváltozott mesemondás a folklorizmus fogalmával definiálható (VOIGT 1990, VEREBÉLYI 2002, VOIGT 2007–2009).

Munkánkban ezt a megváltozott formát kívánjuk megvizsgálni, azt szeretnénk megtudni, hogy a folklorizmus keretein belül mesélő mesemondók tevékenysége miben különbözik a hagyományos mesélők történetmondásától.

A vizsgált mesemondók egymástól eltérő módon lettek birtokosai a mesemondási technikáiknak, más-más úton jutottak hozzá a történeteikhez, eltérő motivációval rendelkeznek. Legtöbbjük színpadon, rendezvényeken nagy nyilvánosság előtt mesél. Összevetve őket, elmondhatjuk, hogy napjainkban különböző habitusú mesemondók mesélnek, akiket talán legszerencsésebben a mesemondás tanulása szerint rendszerezhetünk.

A folklorizmus keretein belül mesélők között hagyományos mesemondókkal is találkozhatunk. Ők még hagyományos formában tanulták a mesemondást, hosszabb ideig hagyományos keretek között meséltek, meserepertoárjuk nagyobb része szóbeli eredetű. A paraszti hagyományos életforma és kommunikáció eltűnésével a mesemondás valamikori alkalmi megszűntek. A magyar hagyományos mesemondók közül néhányan – akiknek az életéből eltűntek a tradicionális mesemondási alkalmak –, új szereplési formákat keresve, a folklorizmus keretein belül színpadon, oktatási intézményekben, mesemondó versenyeken, médiában stb. kezdtek el mesélni. Az új beszélőközösség már csak ritkán rendelkezett passzív mesetudással, így a közönség mesemondásra gyakorolt normarendszere is megváltozott. Mesemondásuk célja is átalakult, a szórakoztatás mellett a hagyományápolás, identitás megőrzése, a népi kultúra bemutatása, illetve a tanítás lett. Ezt a jelenséget a 20. század második felétől figyelhetjük meg, majd a hagyományos közösségben tanult mesemondók eltűnésével párhuzamosan meg is szűnni.

Időrendi sorrendet követve elsőként az erdélyi Kurcsi Minyát (Magyaró, 1897–Magyaró, 1971), a havasi mesemondót kell ebben a csoportban megemlítenünk, aki 1958-tól, a havason töltött évek után nyugdíjba vonulása után szervezett mesedélutánokon iskolákban és kultúrházakban mesélt a Maros mentén. Az első mesemondók egyike volt, aki meseelőadásain belépődíjat kért és mesemondási tevékenységéért adót is fizetett (FARAGÓ 1969, KESZEG 2011; 99).

Kovács Ágnes mesekutató a bukovinai székelyek mesemondásáról írt munkájában említi a kakasdi Fábián Ágostonnét (Andrásfalva, 1929–Kakasd, 1992), „aki a mesével kapcsolatos folklorizmusnak minden formáját megvalósította. Mesélt óvodában, gyermekkönyvtárban, az öreg napközi otthonában, fonójelenetben színpadon, néha rádióban és tévében is, meselemez is készített felvételeiből. Ilyenkor székely ünneplőruhát vett magára, és mesemondásának egyik célja az volt, hogy a bukovinai székelyek szétszórta élő utódaiban, hallgatóiban az amúgy is meglevő identitás és összetartozás érzését növelje” (KOVÁCS 1984; 298).

Vajdasági példa Beszédes Valéria mesemondója, a székelykevei Szócs Boldizsár (Székelykeve, 1911–Szabadka, 2000), aki a kilencvenes évektől szintén a hagyományos mesemondásra nem jellemző helyeken is mesélt: kulturális műsorok keretein belül, mesemondó versenyen, konferencián stb. (BESZÉDES 2001, 2004, 2005).

Hasonló utat járt be Szűcs László (Hajdújárás, 1922–Hajdújárás, 1998) ludasi mesemondó is, aki iskolai magyarórán, néprajzi és természetvédelmi táborban, kulturális műsorok keretein belül stb. is mesélt. Szerepe a Ludason megszerveződő mesemondó csoport életében nagyon fontos lett. Mesélésének, a falu tevékeny művelődési életének és a Vajdaságban évenként megrendezett mesemondó versenynek köszönhetően a mesemondás a faluban a folklorizmus keretein belül újjáéledt. A helyi fiatalok 1997 óta a falu meseanyagát tovább éltetve ludasi népmesék színpadi előadására vállalkoztak. A folklorizmus jelenségeként tekinthető mesemondás néprajzi érdekessége, hogy a fiatalok nemcsak az idősök meséit veszik át, hanem a mesemondás módszereit is tőlük tanulják. Szűcs László, mint a faluban legnagyobb repertoárral rendelkező, legjobb mesemondó, halála előtt részt vett ezeken a szervezett mesetanulási összejöveteleken. A gyermekek azóta is folyamatosan mesélik a tőle tanult történeteket. Néhány jobb képességgel rendelkező fiatal előadásában látványosan megjelenik Szűcs László előadási gyakorlatának hatása (RAFFAI 2000, 2001).

Itt kell megemlítenünk a szintén vajdasági, oromhegyesi, erotikus meséiről ismert, többnyire felnőtteknek mesélő Cérna Miklóst (Adorján, 1919–Oromhegyes 2013), a vajdasági magyarság Népművészet Meste-

*Cérna Miklós
mesemondás
közben,
2004-ben*

re címmel rendelkező mesemondóját, aki a tréfás mesék, mondák és az igaztörténetek kiváló előadója volt. Élete utolsó két évtizedében többnyire színpadi körülmények között mesélt (DALA 2006). Fellépései alkalmával ugyan a hagyományos történetmondói technikák alkalmazásával szórakoztatta a közönséget, de érezhető volt az előadásában a szokványostól eltérő beszédmód alkalmazása is, ugyanis egyes részeknél – a hallgatósága számára ismeretlennek vélt tárgyak, szokások, életmódbeli sajátosságok említésénél – a történetet megszakítva részletes leírásokat iktatott be a befogadás könnyítése végett a valamikori népi világ adott jelenségéről. Mindez a népmese narratív valóságától eltérően a helyi tudást bemutató történetekre jellemző. Ez a jelenség más idegen beszélőközösségnek mesélő mesemondóknál is megfigyelhető.

Ebbe a csoportba számos más, az elmúlt években nagyközönség előtt mesélő mesemondóról szólhatnánk még. A teljesség igénye nélkül megemlítünk még közülük néhányat: a karcsai Pápai Istvánnét, Páhi Emmát (Karcsa, 1932–Budapest, 2012) (BALASSA 1963, NAGY 1971,

*A karcasai Pápai Istvánné,
Pábi Emma mesél. Budapest,
Hagyományok Háza, 2011*

*Pál István mesél.
Budapest, Hagyományok
Háza, 2011*

1985), akinek mesemondása hallgatósága révén sajátos értelmezést kapott a „sorsmesélés” létrehozásával, illetve a még aktívan mesélő Pál Istvánt (Kétybodony, 1919), a nógrádi pásztort, tereskei dudást, dudakészítőt, aki a színpadi népzenei szerepléseit egy idő után mesemondással is bővítette.

A hagyományos formában tanult mesemondók csoportjához tartoznak, de mégis eltérnek a fent bemutatott személyektől napjaink azon mesélői, akik ugyan még érintkeztek a hagyományos mesemondási alkalmakkal, és a megszokott mesetanulási folyamatokat (gyermekkorai meghallgatás, több évtizedes passzív mesetudást követő mesemondás) végigjárták, de sohasem meséltek hagyományos mesemondási alkalmakkor. Tudásuk a régi mesemondási alkalmak megszűnése miatt már csak versenyeken, fellépések alkalmával aktivizálódhatott. Ilyen a bukovinai székely népi kultúrát továbbvivő mesemondó, Kóka Rozália (Bajmok, 1943), akinek gyermekkorában tanult mesemondását a hagyományápolás és az identitáserősítés hozta felszínre. Itt kell megemlíteni a bánáti székely (hertelendyfalvi) Lőcsei Antalt is, a bukovinai székely mesemondó versenyek többszörös győztesét, aki a mesemondást többé-kevésbé tradicionálisan tanulta, viszont mesetudását napjaink új mesemondási alkalmain mutatta be elsőként. Lőcsei Antalhoz hasonló utat járt be a székelykevei Jó Gyűlvész Margit, a kakasdi Sebestyén István, illetve a bácskerteszi (kupuszinai) Toldi István is. A Népművészet Mestere címmel rendelkező Toldi István mesetudását a Kálmány Lajos Mesemondó Verseny aktivi-

*A bácskertesi (kúpuszinai)
Toldi István a Kálmány Lajos
Népmesemondó Versenyen 2005-ben*

zálta. Meserepertoárja a gyermekkorában hallott történetek mellett idővel a szereplései alkalmával hallott népmesékkel is bővült.

Ebbe a csoportba sorolható a palóc mesemondó asszony, Bartus Józsefné Szandai Teréz (Herencsény, 1931), aki az 1960-as évek végétől mint népi énekes szerepelt különféle kulturális rendezvényeken, majd az 1970-es évek végétől mesemondással is színpadra lépett (MAGYAR 2004). A palóc népi kultúrát reprezentáló előadásain a mesemondás és a népdaléneklés mellett a viselet, a valamikori hagyományos élet, a népszokások bemutatása is szerepel. Itt kell megemlítenünk Bárány Antalné Streho Margitot (Varsány

1939), aki a Röpülj páva hatására, majd a varsányi Muskátlí Hagyományőrző Egyesület tagjaként kezdte meg mesemondói karrierjét. Gyermekkorában még a hagyományos formában élő varsányi mesemondásnak volt a passzív résztvevője, így mesemondásának tanulási módja is tradicionális volt, de koránál fogva sohasem mesélt hagyományos mesemondási alkalmakkor. Passzív népmesetudását a folklorizmus jelenségei aktivizálták. Bárány Antalné Streho Margit nem csupán mesemondó, hanem népdalénekes, népi színjátész, viseletkészítő is.

Ide sorolható még az ördögösfüzesi Kisláposi András (Ördögösfüzes, 1930) és Hideg Anna (Ördögösfüzes, 1936). Ők is először népzenei tudásukkal hívták fel a környezetük figyelmét magukra, majd a repertoárjukat mesemondással is bővítették (MAGYAR 2007, 2010).

Az eddig bemutatott mesemondók többségének jól láthatóan megváltozott történetmondási funkciója, a szórakoztatás mellett fellépéseiken a saját kultúrájuk reprezentálása is céljuk lett. Nemcsak a mesemondás, hanem a több terület (nyelvjárás, népzene, népviselet, népszokások) specialistái lesznek, közösségükben univerzális hagyományápolóként szerepelnek.

Külön csoportban kell megemlítenünk a fenti formáktól eltérő, akár professzionális mesemondóknak is nevezhető, igazi homo narrans tulajdonságokkal rendelkező, manapság egyre népszerűbb mesélőket (például Agócs Gergőt, Berecz Andrást, Fábián Évát), akik tudatos munkával – ál-

*Zerkó Sándor ludasi gyermek
mesemondó a Kálmány Lajos
Népmesemondó Versenyen 2010-ben*

talában komoly előtanulmányok és terepmunkák után – a hagyományos mesemondás szabályait betartva, de igazodva a mai kulturális formákhoz váltak színpadi mesemondókká. Többségük esetében a Táncház mozgalom volt a meghatározó, és a folklorizmus keretein belül történő népzenei szerepléseik mellé társult a mesemondás. Így érthető, hogy ennek a mozgalomnak az alapelveit követi ez a tevékenységük is.

A hagyományos mesemondók többnyire felnőttek voltak. A népmese folklorizmusának színterei (a népmesemondó versenyek, művelődési egyesületek csoportjai, iskolai szakkörök) létrehozták a gyermek mesemondó kategóriáját.

Ők többnyire a népmesemondó versenyek, iskolaünnepségek, falunapok szereplői. Mesetudásuk sokban eltér a hagyományos mesemondókétól, mind a tanulás, mind a szövegtudás és az előadás módja szerint is. Sokan a leírt meseszövegek szó szerinti szövegfelmondását követik, habár köztük is van olyan, aki nem ezt teszi. Ez utóbbira jó példa a már említett ludasi gyermekek mesemondása. Az ő esetükben is már a mesemondás tanulásának módja nem tradicionális, habár a hagyománnyal még érintkezik. Már ők sem a megszokott mesetanulási folyamatokon keresztül (gyermekkori mesehallgatás, több évtizedes passzív mesetudást követő mesemondás) lesznek jó mesemondók. A legtöbb, mesemondó versenyeken szereplő mesemondó kapcsolata a tradicionális mesemondással a ludasi példánál többnyire jóval hiányosabb. A versenyző mesélők többsége csak leírt-átírt meseszövegeken keresztül kerül kapcsolatba a népmesével.

A fenti csoportokkal közel sem tekintettük át napjaink mesemondóit. Az itt felsorolt formákkal többnyire különféle rendezvényeken, előadások, fellépések alkalmával találkozhatunk. Emellett léteznek olyan – többnyire kisebb közösségnek mesélő – személyek is, akik a hivatásukból kifolyólag, vagy szórakozásképp folyamodnak a történetmondás e formájára. Példaként említhetnénk a hivatásukból kifolyólag mesélő pedagógusokat, a mesemondó könyvtárosokat, a meseterápia gyógyító céllal mesélő személyeit. Mesemondásuk elsődleges funkciója már nem a szórakoztatás, hanem a

hivatásukhoz, tevékenységükhöz igazodik. Ezek a mesemondók már nem hagyományos módon tanulták a mesemondást, meserepertoárjuk nagyobb része már olvasmányaikból ered. Vagy autodidakta módon fejlesztették ki magukban a különben is meglévő homo narrans tulajdonságaikat, vagy pedig mesemondással foglalkozó képzés elvégzése után lettek tudásuk birtokosai. Ugyanis az elmúlt évtizedben, a mesemondás népszerűvé válásának köszönhetően, kialakult a mesemondás tudásának intézményesített formában való tanítása. Ennek a folyamatnak az előzményeként, a mese közművelődésben betöltött fontos szerepe miatt a budapesti Hagyományok Háza Népművészeti Műhelye 2002-ben megkezdte a népmese folklorizmus jelenségeinek regisztrálását, vizsgálatát és támogatását. Ennek a munkának a folytatásaként a Hagyományok Háza Népművészeti Módszertani Műhelye 2007-ben elindította *Magyar népmese – hagyományos mesemondás. A szövegfolklor tanulása és tanításának módszertana* című hatvanórás akkreditált képzést. A közművelődési szakemberek és pedagógusok számára szánt, minden évben elindított tanfolyam hatására kisebb mesekörök is létrejöttek, például a budapesti *Abol a madár se jár...* mesemondó baráti társaság, illetve *Gárembucka* mesemondók csoportja. Emellett a tanfolyam volt hallgatói az idén létrehozták a magyar szövegfolklorral foglalkozók szakmai egyesületét is Meseszó Magyar Mesemondó és Szövegfolklor Egyesület néven, azzal a céllal, hogy biztosítsák a szövegfolklorral foglalkozók érdekvédelmét, érdekképviselését, valamint támogassák a magyar kulturális életben a szövegfolklor hagyományainak és értékeinek a megőrzését.

A megváltozott népmeschagyomány ugyan megpróbálta a hagyományos mesemondás kommunikációs modelljét, beszédhelyzeteit mintául venni, de a folklorizmus keretein belül kialakult mesemondás ezen a téren változásokat hozott. Attitűdváltás történik a mesemondáson belül. Az élőszóval azonosult népmesét már nem a mesemondás hagyományos körülményei jellemzik, hanem új funkciók, új alkalmak, új tanulási módok, új mesemondó típusok. Összegzésként a két forma közötti eltéréseket az alábbi táblázattal mutatjuk be:

Hagyományos mesemondás	Mesemondás a folklorizmus keretein belül
A népi kultúra része.	Már a magas kultúra része.
Szóbeliség törvényei jellemzik. Tanulása hagyományos.	Szóbeli formában adják elő, de már nem a szóbeliség törvényei jellemzik. Nagy hatást gyakorol rá az írásbeliség. Tanulásának módjai is részben megváltoztak.
A mesemondó felnőtt, s többnyire felnőtteknek mesél.	Gyakoriak a gyermek mesemondók, a népmese gyermekműfajjá is válik.
A funkciója elsősorban a szórakoztatás.	Funkciója megváltozik, bővül: célja a szórakoztatás mellett a hagyományőrzés, a kulturális reprezentáció, az identitás megőrzése, a tanítás, a gyógyítás stb.
Alkalomhoz kötődik, többnyire állandósult beszédhelyzettel.	A mesemondás alkalmainak megváltozása más beszédhelyzetet eredményez, új alkalmak jelennek meg (például színpadi mesemondás).
Passzív mesetudással rendelkező hallgatóság (beszélőközösség) normarendszere irányítja.	A hallgatóság ritkán rendelkezik passzív mesetudással. A közösség normarendszere többnyire megszűnik, szerepét a pedagógusok, néprajzosok, a versenyen lévő zsűri veszi át.

A folklorizmus keretein belül kialakult mesemondás nem csak magyar jelenség, nemzetközi párhuzamai is vannak, többnyire a történetmondás keretein belül. Az elmúlt évtizedekben világszerte történetmondó központok jöttek létre, hogy összefogják azokat az embereket, aki szívesen kiállnak egy közönség elé, hogy elmondják a történeteiket (gyakran népmeséket is). A történetmondók (storyteller) találkozókat, fesztiválokat szerveznek. Elmondhatjuk, hogy a folklorizmusként értékelhető storytelling jelenség nemzetközi mozgalommá nőtte ki magát. A magyar történetmondás ugyan az utóbbi években jelen van ebben a nemzetközi mozgalomban, de a magyar nyelvterületen a folklorizmus keretein belüli történetmondás a népmese műfajára korlátozódva és a hagyományos népmesemondói technikák életben tartására koncentrálva a nemzetközi tendenciáktól függetlenül alakult ki.

Irodalom

- BALASSA Iván (1963): *Karcsai mondák*. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XI. Akadémiai Kiadó, Budapest
- BENEDEK Katalin (2001): *A cigány mesemondók repertoárjának bibliográfiája*. MNK 10/1. Összefoglaló bibliográfia. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest
- BENEDEK Katalin (2002): Összehasonlító mesevizsgálat = *Hagyomány és interkulturalitás*. Szerk. Bodó Barna. Centrul de Cultură și Artă al Județului Timiș, Temesvár, 147–172.
- BESZÉDES Valéria (2001): Egy al-dunai székely mesemondó az ezredfordulón. *Néprajzi Látóhatár* 1–4. 95–102.
- BESZÉDES Valéria (2004): *Szőcs Boldizsár meséi*. Hagyományok Háza, Budapest
- BESZÉDES Valéria (2005): *Szörögök szárnyán*. Szőcs Boldizsár meséi. Életjel, Szabadka
- DALA Sára (2006): *Cérna Miklós történetei*. Mesék, mondák, anekdoták Oromhegyesről. Hagyományok Háza, Budapest
- FARAGÓ József (1967): Kurcsi Minya, havasi mesemondó. *Ethnographia* 2. 238–262.
- FARAGÓ József (1969): *Kurcsi Minya, havasi mesemondó*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest
- KESZEG Vilmos (2002): *Homo narrans*. Emberek, történetek és kontextusok. KOMP-PRESS–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár
- KESZEG Vilmos (2011): *A történetmondás antropológiája*. Egyetemi jegyzet. Néprajzi egyetemi jegyzetek 7. Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéke, Kolozsvár
- KOVÁCS Ágnes (1984): Bukovinai székely mesemondók = *A hagyományos műveltség továbbélése*. Az I. magyar–jugoszláv folklór konferencia előadásai. Szerk. Kiss Mária. Folklór és Tradíció I. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 291–313.
- MAGYAR Zoltán (2004): *A herencsényi mesemondó*. Herencsényi mesék, mondák és tréfás népi elbeszélések Bartusné Szandai Teréz előadásában. Magyar Népköltészet Társaság IV. Balassi Kiadó, Budapest
- MAGYAR Zoltán (2007): *Tetűbőr belezna*. Ördöngösfüzesi népmesék. Mentor, Marosvásárhely
- NAGY Géza (1971): *Pápai Istvánné, a karcsai mesék legkiemelkedőbb mesemondója*. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 487–503.
- NAGY Géza (1985): *Karcsai népmesék I–II*. Gyűjtötte és a bevezetést írta Nagy Géza. Válogatta és a jegyzeteket írta Erdész Sándor. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XX–XXI. Akadémiai Kiadó, Budapest
- NILES, John D. (1999): *Homo Narrans*. The Poetics and Anthropology of Oral Literature. University of Pennsylvania Press, Philadelphia
- RAFFAI Judit (2000): *A Rézmonyos*. Ludasi népmesék. Palics–Ludas, Szabadka

- RAFFAI Judit (2001): *A mesélő ember*. Szűcs László bácskai parasztember meséi. Osiris Kiadó, Budapest
- RAFFAI Judit (2004): *A magyar mesemondás hagyománya*. Útmutató mesemondók, pedagógusok és minden népmesekedvelő számára. Hagyományok Háza, Budapest
- RANKE, Kurt (1967): Kategorienprobleme der Volksprosa. *Fabula* 9. 1/3. 4–12.
- VEREBÉLYI Kincső (2002): Folklorizmusok = *Ünnepi kötet Faragó József 80. születésnapjára*. Szerk. Deáky Zita. A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára. Györffy István Néprajzi Egyesület, Budapest
- VOIGT Vilmos (1990): *A folklorizmusról*. Néprajz egyetemi hallgatóknak 9. Debrecen
- VOIGT Vilmos (1998): *A magyar folklór* Osiris Kiadó, Budapest
- VOIGT Vilmos (2007–2009): Itt a vége... = *Meseszó*. Tanulmányok mesékről és mesekutatásról. MTA–ELTE Folklór Szövegelemzési Kutatócsoport, Budapest

Bábaasszonyok Kishegyesen

Kishegyesen csak bábasszony. A bábaasszony szó jelentése: bábáskodik valaki fölött.

A Kislexikonban a bába vagy baba első pont alatti jelentése: vénasszony (latinul anus, vetula). Második jelentése: születésnél segédkező nőszemély. Szláv kölcsönszó, amely a szláv nyelvben mindkét értelemben használatos. Ezenkívül megtalálható az oláhban, az új görögben (baba), sőt *bábe* alakban a közép-felnémetben is előfordul.

A bábaasszony szó hallatán még a 20. század második felében is általában egy vénasszonyra, egy minden hájjal megkent öregasszonyra asszociáltak.

Az asszociáció megértéséhez szintén a régmúltba kell visszamennünk. Az „anya” szó jelentése a görögben is és a latinban is azonos a mater szóval, ami egy gyökből (egy töről) ered a latin matróna és a görög mahthr szavakkal. A szó alapjelentése mindkét nyelvben ’anyóka’. A magyar nyelvben az anyóka szót kedves megszólításként használjuk, s nem vonatkozik a bábákra.

Az én emlékezetemben a „bábasszony” úgy maradt meg, mint egy csodatevő lény, aki életet segít a világra. Az édesanyám csak így beszélt róluk. A faluban azonban, különösen az idős nemzedék, a kuruzslással és egyéb női bajokkal is összefüggésbe hozta személyüket. Mindkét megközelítés érdekelt, különösképpen ez utóbbi, mert erről keveset hallottam a szülői házban. Gyerekként a kispadon ülő nénikéktől sok mindent „elhallottam”, ennek jártam utána először 1997-ben. Kutatásom fő részét erre alapoztam. Az anyag felgyűjtését és megírását segítette az alapkérdőívül szolgáló Kapros–Ujváry-összeállítás, Jung Károly monográfiái, Markos Gyöngyi doktori disszertációja és Deáky Zita etnográfus, egyetemi docens tudományos munkái, aki egyben e téma kutatója is.

A bábaasszonyok tevékenységét orvostörténeti szempontból is vázoló-
lom, majd a néprajzkutatás aspektusait figyelembe véve meglétüket – az
elmúlt egy évszázadban – hétköznapi szempontból is igyekszem feltárni.

Bábaképzés a múltban

A hivatásos bábaasszonyok létezéséről már a – Kr. u. 1–2. századból –
maradtak fel görög írásos dokumentumok. Ezek arról tanúskodnak, hogy
bábaasszony csak írni-olvasni tudó nőszemély lehetett.

Az elemi oktatás, vagyis az írás-olvasás megtanítása a fiúkon kívül a
lányokra is kiterjedt. Az iskolázott nők szinte bármilyen szellemi tevé-
kenységet végezhettek.

A filozófia iránt természetesen a nők (és férfiak) csekély töredéke ér-
deklődött, de volt olyan foglalkozás, amelyet csak nők végezhettek, és ez a
foglalkozás a bábaasszonyoké volt. Megfelelő ismeretekkel és gyakorlattal
kellett hozzá rendelkezniük, és gyakorlása feltételezte a szabad mozgást a
városban akár éjjel vagy hajnalban is.

A bába jelentése görögül „maia”, a terhes nők segítője, a szülések le-
vezetője és gyakran a nem kívánt terhességek megszakítója volt, aki tevé-
kenységéért díjazásban részesült. A bába élhetett házasságban – mint pél-
dául Szókratész anyja, Phainareté –, lehetett özvegy, de akár hajadon is.

Az epheszosi Szóranosz nőgyógyászati munkájának két fejezetében
is foglalkozik a bábaasszonyokkal. Az egyikben azt írja le, mi kell ahhoz,
hogy valaki bába lehessen, a másikban pedig azt, milyen a legkiválóbb
bába. Azért rögzíti írásban e gondolatokat, hogy a bábaképzésben ne pa-
zarolják az időt olyan asszonyok tanítására, akik alkalmatlanok e feladat
ellátására. Bába – mint írja – az lehet, aki tud írni-olvasni, élénk szellemű,
jó az emlékezőtehetsége, szeret dolgozni, tud titkot tartani (hiszen bejára-
tos a magánházakba) és elég erős.

A legkiválóbb bábáktól elvárja Szóranosz, hogy elméleti ismeretekkel,
valamint gyakorlattal rendelkezzenek a táplálkozástudományban, a sebé-
szetben és a gyógyszerészetben, meg tudják állapítani, mi válik hasznára
vagy kárára betegüknek, őrizték meg nyugalmukat a kritikus pillanatok-
ban, legyenek jó erőben, tartsák meg betegeik titkait, ne legyenek pénz-
sóvárok, vagyis pénzért ne végezzenek terhességmegszakítást, és ne hig-
gyenek a babonákban, vagyis orvosi kezelés helyett ne bízzanak meg a
mágikus hókuszpókuszokban.

A mi honfoglalási területünkön egészen más volt a helyzet. Mi később
érkeztünk Európába, így szokásaink is mások voltak, mint amit a görög
alapítványi iskolák „programjai” nyújtottak. Visszaemlékezések szerint,

százötven évvel ezelőtt az asszonyok még állva szülték meg gyermeküket, az ajtófélfába vagy a mestergerendáról lelógó kötélbe kapaszkodtak. Ekkor még a szülést tapasztalt öregasszonyok vezették le, segítettek, szavaikkal erősítették a szülőanyát. Bárki volt is az, bábaasszony vagy tapasztalt öregasszony, erejét és tudását a közösség javára fordította, arra használta, az élet megvédésének szolgálatában állt.

Csak a 20. században jelentek meg a képzett bábaasszonyok.

Magyarországon a bábaképzés a 18. századig megoldatlan volt. Addig a bábáság anyáról leányra szállt. Tevékenységüket a helyi szokások, hiedelmek, vallási elvárások szerint végezték alkalmilag vagy rendszeresen. A bábaasszonyok, akik a szüléseket levezették, nem voltak írástudók, ezért a különböző latin nyelven íródott orvosi könyveket sem tudták elolvasni. Ők voltak az úgynevezett parasztbábák, akik képesítés nélkül, hagyományozás útján sajátították el a szülés levezetését. Mágikus eljárásokat, hiedelmeket továbbítottak nemzedékről nemzedékre. Szakember híján a gyermeküket otthon világra hozó anyák egyetlen segítségre támaszkodhattak, a bábaasszonyra, ezért az asszonyok bábába vetett hite nagyon erős volt. Kiszolgáltatottságuk indokolja, hogy a bábák szerepének jelentősége eggyé forrt a mágikus cselekvésekkel.

A szülés levezetése után a köldökszinór elvágása is a bába feladata volt, de sok esetben a szükségkeresztség megadása is.

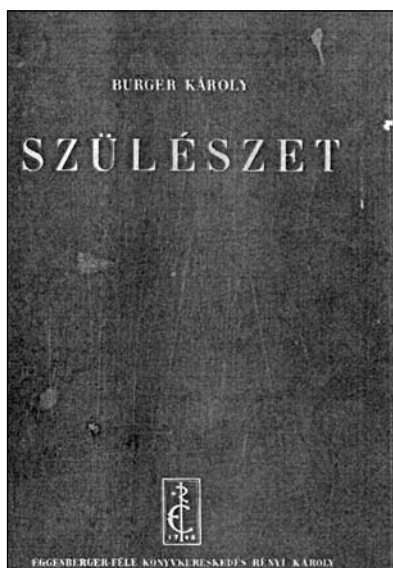
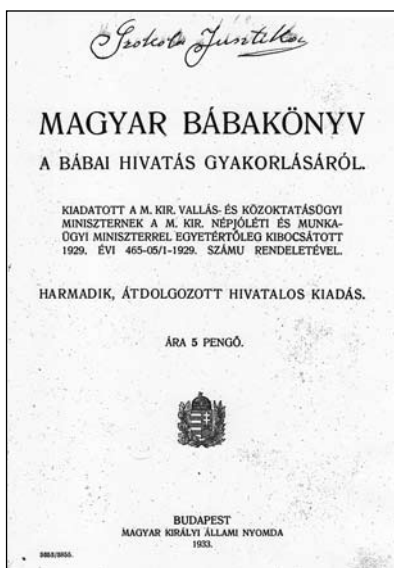
Sajnos, a bábák rengeteg olyan eljárást is alkalmaztak, ami fertőzést okozott, például az anya véres ruhájával való törölgetés az egyik ilyen a sok közül. Miután a gyermek megszületett, az anya koszos, véres ruháit beletették a fürdetővízbe, majd azzal a ronggyal kitörölték a baba szemét, száját. Orvosok, írók, papok felemelték hangjukat a tudatlansággal szemben, a bábákat okolták a nagyszámú gyermekágyi halálért és a csecsemők nagyszámú elvesztéséért. A sok tragikus kimenetelű szülés miatt a 18. század vége felé elterjedtebbé vált az orvosok alkalmazása, főleg a tehetősebb családok körében.

A múltban a szülés és a bábaasszony fogalma eggyé fonódott. A szülés köré csoportosuló hiedelmeink szorosan összetartoztak a bábaasszony nevével. A történetek a bábaasszonyokról, a bábák vallomásai, az anyák által megfogalmazott legendák, a nép ajkán terjedő hiedelmek, magzatgyilkosságok, születési rendellenességek, mind-mind valami misztériumot rejtettek. A régi, orvost kevésbé ismerő falusi ember életében lassan kifejlődött a növényekkel való gyógyítás. Kiválasztódtak az emberi közösségekből azok az emberek, személyek, akik bírták a falu bizalmát, s akikre rábízták egészségük helyreállítását. Később ők alkották a falu kiemelt személyeit, a

falu elejét. Az asszonyok körében főképp ők tartoztak az értékes emberek sorába (NÉMETH 2011).

Az 1876-os közegészségügyi törvény a szülésznői gyakorlatra a régi jogosultak meghagyása mellett csak azoknak engedélyezte ezt a tevékenységet, kiknek az országban érvényes oklevelük, vagy tisztí főorvostól kapott képesítő bizonyítványuk volt. Oklevelet az egyetemeken és egyes nagyobb városokban – Szegeden, Pozsonyban, Nagyváradon – felállított bábaképző intézetekben vagy bábatanfolyamok elvégzése után szerezhettek a bábajelöltek. Minden 1500 lakosú község köteles volt községi szülésznőt alkalmazni. Természetesen ez nem járt azonnal sikerrel, s így a képzetlen bábaasszonyok továbbra is folytathatták tevékenységüket. A törvénynek egyik kitétele arról is rendelkezett, hogy a szülésznőnek kötelessége minden vagyontalan nőnek ingyenesen segítséget nyújtani, a vagyonosnak pedig a községként megszabott díj ellenében.

„A nyílt harc a bábaképzés magasabb színvonaláért és a bábák társadalmi elismeréséért tulajdonképpen akkor kezdődött, amikor Dirner Gusztáv megindította a magyarországi bábák első szaklapját 1893-ban, a Szülésznők Lapját, majd 1894-ben a Bába-Kalauzt, és 5 év múlva egyesítve a lapokat, 1938-ig jelent meg Bába-Kalauz néven” (DEÁKY 1994; 12).

A bábaképző intézetek tankönyvei

Sok gyermek, egy-két gyermek

A faluban szigorú hagyományok voltak, a szájhagyomány törvényei szerint folyt az élet. Paraszti íratlan törvények uralkodtak a szülőházban, s ősi hagyományok öröklődtek nemzedékről nemzedékre. Házasságkötés alkalmával fontos szempont volt, hogy a menyecske nagydarab legyen, „dógos, erős”, aki majd jól bírja a munkát. „Legyen széles a csípője, hogy bírjon egészséges gyerekeket szülni.”

A szakirodalomban több helyen is arról szerzünk tudomást, hogy a sok gyermek az utódlás miatt jött a világra, s hogy a házasságkötés elsődleges célja az utódok biztosítása volt. Nem így a második világháború után. Már a két világháború között is „vigyáztak” a házastársak a gyermekszaporulatra, s nem a sok gyermekben látták a termelés folytonosságát. Kezdett eltűnni az a felfogás, miszerint kell a sok gyerek, legyen, aki dolgozzon. De a sok gyermek újra és újra szegény maradt, sorsából kitörni nem tudott.

„Nyócan vótunk testvérek: öt férfi meg három lány. Születtünk sorba, sorba. Amikó főnyóttunk, mind ment szógáni, legeltettük a szomszéd libáit, disznóit. Kaptunk érte egy kis pénzt. Péter, a legfiatalabb, az má nem szógát, a zadrugába ment, mer akkó má vót zadrugá.

Mind főneveledett, megérték a nagykorút, egy se vót nyomorút, se beteg. A legfiatalabb testvérem 1940-ben született. Én 1921. június elsején születtem. Tizedikén van a névnapom, Margit. Előre adták a nevemet. Az egyik testvérem, a Karnáné, amikó született, én 15 éves vótam, én má akkó nem vótam otthon, má cseléd vótam” (Fridrik Margit).

A sok gyermek születése nem volt jellemző minden családra. Vagyongfüggő volt ez is, mint annyi más. Arra a kérdésre keresve a választ, hogy az úri társadalomban miért nem született sok gyermek, miért csak a szegény családokra volt jellemző, a válasz aránylag egységes. Arról nincs tudomása adatközlőimnek, hogy használtak-e a nagyságuk valamilyen fogamzásgátló szert, tablettát, port vagy bármilyen más módszert a közösülés alkalmával, ellenben azt határozottan állítják az idősebb parasztasszonyok (akik közel száz évet tudnak visszatekinteni), hogy az úr, a gazda „békén” hagyta a feleségét, s szeretőt tartott, szeretőt talált magának, akit azután legtöbbször megvetett.

„A cselédeket az úri házakban nagyon kihasználták. A tanyákon kevésbé. Az úri fiú, az úrfi, meg a gazda is. Ideig-óráig köllött neki, aztán ott vót a felesége.

Szállásokon nem a nagygazdák laktak, hanem a béreseik. Ők bent a faluban. Ha máskó nem, akkó nyáron köllöttek a libapásztorok. Fölfogadták a 10-12 éves lányokat, azok őrizték a libákat, teheneket, disznókat tavasztól

őszig. De ez is megszűnt a földosztás után. Őket, fiatal koruk miatt nem merték molesztálni” (Lénárd Etelka).

A házasság előtti nemi élet megítélésében komoly szerepe volt a népi társadalom alsó vagy felső fokán való állásnak. A szegényebb ember lányával könnyebben megesett a baj, mert gyakoribb volt az alkalom. Az erkölcsi ellenőrzés különbséget tett a gazda, a cseléd és az iparosok családjai szexuális erkölcsének megítélésekor (VERES 1994; 43).

Az íratlan erkölcsi szabályok inkább a parasztcsaládokra, de főképp a cselédlányokra voltak érvényesek. Az ő esetükben szigorúbb volt a számonkérés mint az említett magasabb társadalmi kategóriák között. Az erkölcsi ellenőrzés minden területen érvényesítette azt az elvet, hogy a falusi társadalom egyes rétegei tekintélyükben is különböznek. A gazda leányának is jobban kellett vigyáznia az erkölcsére mint a cselédlányoknak, mivel az értékrendjüket, tekintélyüket védték. A gazdánál nagyobb vétségnek számított a szerető tartása, mint a szegényebbeknél. A gazdalány visszautasíthatta a béreslegény közeledését, de a szegény lány ezt nem tehette meg a gazdafiúval szemben. Ez a közeledés néha még megtiszteltetésnek is számított a szegény lányok körében. Tulajdonképpen a társadalmi helyzet is közrejátszott abban, hogy az egyszerűbb életkörülmények között élő lányok erkölcsé könnyebben csorbát szenvedett.

Aki nagylányként maradt terhes, attól ments meg Isten.

„A Gizi mondta nekünk, este, mikor hajtottuk haza a libákat, hogy lányok, én hónap nem gyüvök legeltetni, nem hajtok ki. Még rászótunk, hogy teneked tán vasárnap nem esznek a libák? Vasárnap, mire mi kintrű hazahajtottuk a libákat, má halott vót. Főkötte magát. Mindenki tutta, hogy kitű terhes. Az szabad ember vót, de nem köllött neki. Aztán az elment Hegyesrű Újvidékre, és ott nősűt meg. És vót ilyen más is, például a bálókba. Akkó is vót ilyen, mint most. Valamit beletettek a szokba [a lány szokjába = üdítő], beletették, megittatták, s addig-addig táncótak, végül oda vitték, ahova akarták. Tehát nem csak ebbe a világba van ilyen, akkó is vót. És aztán annyi, tönkrement az élete” (Lénárd Etelka).

Lénárd Etelka elbeszéléséből megtudhatjuk, hogy áthidalhatatlan szakadék állt fenn a két réteg között a születési számarányt tekintve. A gazda megkönyékezhette a cselédlányt, de ezt, még ha kitudódott is, letagadta. Az úri társadalom ezen a téren nagyon összetartott, ezzel is kifejezésre juttatva kiváltságos származásukat.

A fogamzásgátlás módszerei nem jutottak el a falusi asszonyokhoz. Az idős adatközlők elmondásaiból kiderül, sokan nem is ismerték a férfiak általi védekezés módszerét. A férfiak védekezésével kapcsolatban keveset

beszéltek az adatközlők. A bábák sem foglalkoztak ilyen tanácsadással. Ez szigorúan az intim szférába tartozott.

A sok gyermek azért jelentett gondot, mert elszegényítette az embert, és aki már úgyis szegény volt, hát az nemigen örült a hatodik, hetedik gyerekeknek. Sokszor még enni sem volt mit a családoknak. De volt más vélemény is: „Annyi gyerek legyen, ahányat az Isten ad.” Ez leginkább a nagyon vallásos családokra vált jellemzővé.

Ismert az a szempont is – s ezzel szinte teljesen azonos módon minden adatközlőm egyetértett –, miszerint „a gazdagoknál legtöbb három gyerek vót, mer vót pízük etetni. Meg hogy ne menjen annyi felé a birtok”.

Persze, a múltban is volt egyke meg egy se, de kevés helyen. Igen sok családnál tíz, tizenkét gyermek is született. Ez azonban a második világháborút követően megbosszulta magát. Több olyan nagycsaládos példát ismerünk, ahol még az 1960-as évek első felében hat gyermek született, viszont amikor a gyermekek felnőtté váltak, családot alapítottak, kivétel nélkül mindegyiknél egy gyermek született. Ilyen család például Pecze Nándor vagy Molnár Ferenc bácsi családja. A szülők még a régi értékrendszer erkölcsi normáit tartották kötelező érvényűnek.

A gazdasági racionalitás felől nézve, a gyermekszám ott és akkor csökken, amikor a gyermek már sokkal inkább „fogyasztótárs” mint „keresőtárs” (MOHAY 2008; 26).

Önmagamról

1948-ban születtem, egykeként. Nem született testvérem. Nem is hiányoltam. Lehet azért, mert édesanyám ügyesen nevelt, lehet azért, mert akkor még sok gyermek volt az utcában. Édesanyám többször is elmondta, azért nincs testvérem, mert ők nagyon szegény sorsban éltek, s nem akarta, hogy én is olyan sorsra jussak. Heten voltak testvérek. Elsőáldozáskor nekem kellett a legszebbnek lennem a generációból, mert az anyám élete végéig emlegette a számára kölcsönként elsőáldozási ruhát. Annak is felkötötték a derekát, mert lelógott a földig. Ezek olyan mély sebet hagytak a lelkében, amit sohasem tudott „kiheverni”. Hogy gyermekkori szomorú emlékét egyensúlyozza, nekem Szabadkáról hozatta az elsőáldozási ruhát, azzal a céllal, hogy én legyek a legszebb.

1963-ban fejeztük a nyolcadik osztályt. A generációm 58 tanulójaából 13-an egykeek voltunk, és 28 tanulónak csak egy testvére volt, tehát két gyermeknél nem született több a családban.

A születések és az elhalálozások száma a 20. században:

Év	Született	Meghalt
1906	305	153
1907	290	161
1908	288	181
1909	300	191
1910	293	137
1930	153	86
1931	166	92
1936	112	93
1955	147	66
1960	92	84
1964	50	82

1963-ban megszűnt a kishegyesi szülőotthon, ettől kezdve a születések számáról nincs pontos adat, mert a szülőanyát Topolyára, Verbászra, Zentára vagy Szabadkára viszik szülni (MOHAY 2008; 26).

Az elhalálozások számát illetően vannak pontos adataink, a születéseknél alapul az első osztályba íratott tanulókat vettük:

1970	55	102
1976	61	89
1983	47	104

1991-től felbomlik a település etnikai egyensúlya, sok az újonnan betelepült menekült, bevándorló stb., így már nem tartom fontosnak a demográfiai adatok közlését.

A szaporulat csökkenésének okai

Az ateista társadalom is segítette az Istenbe vetett hit elhalványulását, így azt a mondást is, hogy a „gyermek Isten áldása”. Már nem tartották lényeges tapasztalatként emlegetni, „ha az Isten báránykát adott, ad hozzá legelőt is”. Egyszerűen nem hittek benne. Ezt csak akkor mondogatták, ha valaki véletlenül maradt terhes, s megszülte gyermekét.

A szaporulat motívumairól különbözőképpen hozhatunk ítéletet. A statisztikai adatok számokban fejezik ki a településen született gyermekek számát évekre lebontva. Arról azonban nem kapunk információt, mi rejlik

a számok mögött. Például melyik társadalmi réteg az, amelynél a legtöbb gyermek születik. A múltból utólag tudjuk és ki merjük mondani, hogy a legszegényebb réteg volt a legszaporább. A jelenben viszont ez már nem állja meg a helyét. A legnagyobb szaporulatot a szellemileg elmaradott családoknál (ha lehet egyáltalán családokról beszélni) tapasztaljuk.

A 20. század hetvenes, nyolcvanas éveiben kényelemszeretetről is szó esett. Ekkor még nem beszélhetünk rossz gazdasági helyzetről, vagyoneloszlásról. A harmadik évezred első évtizedében viszont már csak a rossz gazdasági helyzet befolyásolja a népszaporulatot a kishegyesi magyarok körében. Az igényesebb élet utáni vágy a szülőkhöz ismét az egykézését váltotta ki. Jobb életmódot szeretnének biztosítani gyermeküknek.

Születésszabályozás

A születésszabályozás igazi módját teljes egészében nem tudjuk feltárni, mert talán nem is létezett. A védekezés egyik módját a szegény ember a társadalom úri rétegénél a már említett szerető-gazda kapcsolatban látta. Ettől azonban sokkal többről van szó. A megelőzés legáltalánosabb elve a távolságtartás volt. Az asszonyok, ha csak tehették, kerülték a szexuális kapcsolatot férjükkel. De nem tehették mindig, ezért a kimosakodás különböző változatait hallották a bábaasszonyoktól. Közösülés után a nő jól fölnyúlt és „kimosta magát”, legtöbbször hideg vízben, mert nem állt rendelkezésére zuhanyozó, kád, csak egyszerű lavór. A kimosakodás fejlettebb változata volt az irrigátor alkalmazása. Az irrigátor egy kisebb ballonszerű gumilabda, melyet tölcészerű száján keresztül megtöltöttek enyhe ecetes vízzel, majd ráerősítették a hosszabb csövet, melynek elvékonyodott vége tompa volt, hogy ne sértse fel a nő nemi szervét. Ezt feldugták a hüvelybe, s a közösülés végeztével a benne levő folyadékot felpumpálta a nő a hüvelybe. Ez az ecetes oldat megölte a férfi ivarsejtjeit.

A terhesség megszakításával kapcsolatban különböző házi praktikák léteztek, amelyeket azelőtt alkalmaztak, még mielőtt segítségért a bábaasszonyhoz fordultak volna. Nehéz terhet cipeltek, például zsákot, követ, hátha megszakad a terhesség, s „elmén” a gyerek. Forró vízbe ültek, pálinkát ittak, mert az a tudat járta, az megindítja a vérzést. Ismert volt a magasról való leugrás. Létra fokáról, asztalról, vert falról, hátha a rezdüléstől elszakad a magzat, leválik a méh faláról.

Ezek a házi praktikák ritkán jártak eredménnyel, de lelkiileg továbbvitték a terhes anyát elszántsága irányába.

Művi vetélést önmagukon kevesen végeztek a faluban, azonban néhány esetről van tudomása az idősebb nemzedéknek.

A születésszabályozásban a bábáknak volt igazán fontos szerepük. A növényi főzetek alkalmazása tőlük származott. Cickafark, fodormenta, kamilla összefőzve, s a nő derékig beleült a forró főzetbe, általában a teknő volt erre a célra a legalkalmasabb, s a forró gőz elhajtotta tőle a magzatot. A terhesség egy-két hónapos koráig lehetett ezt csinálni. A magzatelhajtás e módszerét nem tartották a megsemmisítés drasztikus példájának. Magyarázatul azt hozták fel, hogy meglehet, nem is volt az terhesség, vagy ha az is volt, az még olyan parányi, hogy nem is élt.

„Meleg vízbe ültek az asszonyok, abban bíztak, hogy az megindítja. A bábasszony adott bizonyos gyökereket, azzal kellett megpiszkálni magát, s attól megindult a vérzés. Ezek nagyon elszánt anyák voltak. Nehéz sors volt, titkolta ezt mindenki nagyon” (Lénárd Etelka).

A magzatelhajtás módjára sok példát tudunk, de semmi esetre sem úgy mesélték el, mint a saját tapasztalatukból eredőt. Szűkszavúan csak annyit mondtak: megkaparta magát kötőtűvel. Legáltalánosabban a kötőtűt emlegetik, a pinceajtó kulcsát (nagy méretű kulcsot dugtak fel, és azzal kaparták magukat), vagy valami éles tárgyat. De nem szeretnek róla beszélni. Egyet azonban leszögezhetünk: szörnyű asszonyi sorsok voltak. Olyan fájdalmak voltak ezek, amelyek egyéni indítékú egyedi cselekmények. Az anyák jól tudták, mekkora erőfeszítést igényel a gyermekszülés és a gyermeknevelés.

Az egyház mélyen elítélte a magzatelhajtást, ezért a nők igyekeztek ezt titokban tartani. Elszántságuk azonban ettől sokkal erősebb volt, mint-hogy bűnnek tekintsék a műveletet.

„Voltak olyanok, akik belehaltak a gyerekeltevésbe. Elment a terhes nő a bábasszonyhoz, megpiszkálta és elvetélt. S ez vagy sikerült, vagy nem, hogy elment a gyerek. Gyakran kaptak hullafertőzést, azokat már nem lehetett megmenteni.

Volt, aki valamilyen tablettákat szedett, annak a tablettának egy hét alatt meg kellett volna indítani a szülést, de nem indította meg. Ismertem egy asszonyt, akivel – szerencsére – Újvidéken kötöttek ki, mert kint volt egész héten a cséplőgépnél, s szombaton már nem érezte jól magát. Ott voltak a rokonaik, s azok elvezették egy orvoshoz. Az orvos mindjárt tudta, hogy mit evett. Hiába tagadta az asszony, hogy ő semmit. »– De, tudja maga, csak nem ismeri be, azt is tudja, hogy három nap múlva hol kötött volna ki. A gödörbe.«

Ezt a bizonyos tablettát széles körben ismerték. Egymásnak adták az asszonyok. Volt, akinek jó volt, de legtöbbször nem.

Sokan azért nem akarták megszülni a leendő gyermeket, mert szegények voltak, s az orvost sem bírták fizetni. Háromezer dinárba került

egy magzat megsemmisítése az orvosnál. Például háromezer dinárért dolgoztak ketten egy hétig, vagy egy személy két hétig. Olyan drága volt. A vallás tiltotta, de az orvosok megcsinálták. A bábaasszonyok valamivel kevesebért is. Minden bábaasszony tudta, ismerte ezeket a fifikákat. Az is, amelyik az állomás felé lakott, meg az is, amelyik erre, a Treszka néni. Nem volt szabad, szigorúan tiltva volt, de olcsóbban elvégezték, mint az orvosok” (Lénárd Etelka).

A praktikák ismerete más területre is kiterjedt. Mesélik, a timsó kiváló szüzességvarázsló oldat volt. Ha valaki már nem volt szűz, de szűz lányként akart férjhez menni, az az esküvő előtt két napig langyos timsós vízben ült, s a timsó összehúzta a hüvelyt. Arra a kérdésre, hogy mi biztosította a vérfoltot a lepedőn, azt válaszolták: „az jelentette a legkisebb problémát”.

A születésszabályozás egyik fontos íratlan szabálya volt a nagybőjti időszakra vonatkozó nemi kapcsolat tiltása is. Nagybőjtben nem szerettek a házastársak, semmilyen nemi életet nem folytattak, mert a bőjtök az önmegtartóztatást, az élvezetek gyakorlását tiltotta.

Szülés

Kishegyesen a nők terhessége idején Szent Annához kellett imádkoznia, hogy segítsen könnyen, fájdalom nélkül világra hozni gyermekét. Gyakran kellett gyónnia és a nyakában keresztet viselnie, mert így távol tudta tartani a gonosz lelkeket.

1948 novemberéig Kishegyesen is háznál folyt le, s ezután már csak okleveles bábák közreműködésével folyhatott le a szülés. A bábaasszonynak általában tudomása volt a terhes nőkről, számon tartotta a közösség is, ki az, aki babát vár. Amikor jöttek a fájások, elküldtek valakit a bábaasszonyért. Ez annyira közvetlen és közösségi szokás volt, hogy legtöbbször a tíz-egynéhány éves fiúgyermeket küldték el. A fiúgyermek az a távot, amíg a szülésznő házáig értek, futva tették meg. A szülés hírére összesereglettek a rokonság és a szomszédság női tagjai. Az újszülött világrajövele közösségi eseménynek számított, éppen ezért nemcsak a bábaasszony volt jelen, hanem az anya nőrokonai, barátnője is segédkezett. Mindenki támogatta őt, hogy egészséges gyermeket hozzon világra, és minél könnyebben szüljön. Előre kívánták biztosítani, hogy megfeleljen a társadalmi elvárásoknak. A férj nem volt jelen a szülésnél, őt kiküldték. Bármennyire is igyekeztek megelőzni a bajt, mégis megesett, hogy az édesanya megbetegedett. Ilyenkor az újszülöttről a nagymama vagy a nagyobb testvérek gondoskodtak.

„Az öcsém, amikó megszületett 1940-ben, akkó az anyám megbetegedett, be köllött menni neki a kórházba, oszt a kisbaba otthon maradt.

Akkó haza köllött mennem, mer annak gondját köllött viselni. Azt én fürdetgettem meg pelenkáztam is, vót kecskénk, apám fejte a kecskét, oszt kecsketejet adtunk neki főhígítva. Négy-öt napig. Aztán az édesanyám hazakerült és újra szoptatta, mer a kórházban kifejték a tejet, hogy maradjon neki” (Fridrik Margit).

Mai adatközlőim a szülésnek az ágyban szülés módjára emlékeznek. A *Magyarság Néprajza*-ban utalást találunk arra, hogy a Délvidéken létezett a szülőszék, de erre már senki sem emlékszik (SZENDREI-SZENDREI 1992; IV. 158).

„Amikó a Hajnalka született, egyedű vótam otthon, mer az uram katonára vót Újvidéken (1945). A szomszédasszony segített, az édesanyám szálláson vót, begyűtt ő, de nem maradhatott, mer a szálláson ott vót a többi. Akkó a Margit néni azt mondta, hogy verjem meg a házmegit, ha baj lesz, akkó majd ő gyün. Ő majd meghallja és gyün. Úgy is vót. Mindig bekísíztettem vizet, mer nem vót az udvarban kút. A Margit néni tüzet gyújtott, vizet melegített, az ura, az Antal bácsi meg ement szóni a bábaszszonyrak. Én nagyon szerettem a gyerekeimet, amikó megszülettek, úgy örűtem, azt mondták, verebet lehetett vóna fogatni velem. Olyan picikék vótak, úgy örűtem nekik” (Fridrik Margit).

Az előkészületekhez tartozott az asztal fehér abrosszal történő leterítése, szentelt gyertyát gyűjtottak, szenteltvizet hintettek az ágyra, s a vajúdó anya, amíg csak bírt, imádkozott. A szülőanya hozzátartozói, anyósa, édesanyja készenlétben álltak, hogy a bábának rendelkezésére lehessenek. Meleg vizet a lavórba, kéznél legyen a tiszta törülköző, vizes ruhaborogtást tettek a kismama homlokára. Külön varázsigékről, babonákról nincs tudomásunk. Kishegyesre nem volt túlságosan jellemző a babonaság.

A szülés a gumilepedő elterjedése előtt a földön vagy az istállóban történt. Elterjedése megvédte az ágyat a szennyeződéstől.

A férfiak a szülésnél nem lehettek jelen, csak ha már világra jött és fiú volt az utód, akkor adták az apa kezébe.

Amikor az újszülött a világra jött, a bábaasszony ollóval elvágta a köldökszinórját és elkötötte, ha nem sírt fel, akkor kicsit megtapsikolta a popsiját, vagy picit vízzel megszentelte. Utána fehér ruhába csavarta és félretette. Ezután az anyával foglalatzkodott, várta, hogy kijöjjön a méhlepény, amit úgy neveztek, hogy a mása. Vödörbe dobta s a férjnek adta, hogy ássa el a kertben. Az anyát a bába körülmosta hipermangános vízzel, letörölgette, s még sokáig vele maradt, három-négy órán át, nehogy valami komplikáció lépjen fel. A kisbabát fürdetés előtt a bábaasszony – szokás volt – seggen köpködte, hogy szerencsés legyen az életben, majd beletette

a langyos vízbe. Nagyon vigyáztak rá, a legnagyobb gyengésséggel mosták meg a kis testét.

Fürdetés után bepólyálták az újszülöttet. Sok helyen piros pántlikát kötöttek a kezére, Kishegyesen nem emlékeznek ilyenre. Sőt, azt állítják, hogy ezt a szerbektől tanulták el a magyarok az utóbbi években.

A csecsemőhalandóság nagy volt a 20. század közepéig. Ez nemcsak a bábák tudatlanságának tudható be, csak részben. A korabeli higiénés viszonyok, gyógyíthatatlan gyermekbetegségek és a járványok hozzájárultak a csecsemőhalandóság nagy számarányához. A források arról tanúskodnak, hogy a bábák mindent megtettek a szülés szerencsés lefolyásáért, azért, hogy az anya és a gyermek életben maradjon.

A bábaság komplett feladat volt, hiszen a szüléstől/születéstől legalább még egy hétig járt a bábaasszony gondozni a kisbabát: megfürdette, tisztába tette, ellenőrizte a köldökét, nem fertőződött-e el? Tejprobléma is adódhatott, vagy túl sok volt a tej, ilyenkor tejláz lépett fel, tanították kifejni a mamákat. Előfordult, hogy nem volt, vagy csak kevés teje volt az édesanyának. Ilyenkor tehéntejjel pótolták az anyatejet. Vízzel felhígították, felforralták, s amikor langyosra hűlt, cumisüvegből megcumiztatták a kisbabát.

A bábaasszony lyukasztotta ki a kislányok fülét, ezt egy-két napos korában elvégezték, hogy függőt tehessenek a fülükbe. Az anyának tanácsot adott menstruációs problémákban, elszorította a kismama hasát, hogy ne nyúljon ki, illetve ne maradjon „lötyögős” a szülés után. Erre külön varrtak egy széles vászontörülközőt, amit többször is jó szorosan körülcavartak a kismama hasánál, szorosan megkötötték, s ebben kellett neki gyermekágyat feküdnie. Ezt a haskötőt rendszerint kölcsönadták, házról házra járt.

A burokban született gyermeket szerencsésnek tartották. Ha valakire az életben gyakrabban rámosolygott a szerencse, arra azt mondták: biztos burokban született.

„Az a burok, amibe nyől a gyerek az egész kilenc hónap alatt és a szülésnél nem hasad ki. Nem bújik ki belüle, mint a csirke a tojásból, hanem a burok rajta marad teljes egészibe. Akkor azt a burkot szigorúan el köllött tenni. Oszt megszáritotta az anya olyanra, mint a selem. Olyan vót az. Oszt aztán valamibe belevarrták. Ez a burok megőrizte, ha háborúba ment. Golyó nem éri. Nem lesz semmi baja egész életibe. Az a burok minden bajtú megőrzi. Engem is őrzött. Szerencsémre vált.”

Keresztelés

Szükségkereszttségnek nevezték, ha az újszülött életveszélyben volt, ha nem volt életképes, s ha a bába úgy látta, hogy nem éri meg a gyermek a keresztséget, akkor ő megkeresztelte. Több ilyen esetre is emlékeznek, arra viszont nem, hogy ezek a bábák tettek-e fogadalmat a keresztségre, illetve, hogy a pap fel is eskette őket e feladat végzésére. Ezt a hirtelen keresztelést nevezték még bábakeresztelésnek is, amit az egyház is elismert. Ennek hiányában az elhalálozott újszülöttet a pap nem temette el, illetve nem részesülhetett egyházi temetésben.

Ma már érvényét veszítette az a szokás, hogy az újszülöttet addig nem szabad kivinni a házból, míg meg nem keresztelik. Azzal indokolták, hogy még pogány, a lelke még az ördögé, s így árthatnak neki a gonosz szellemek. Olyanokra gondoltak, mint a szemverés, a rontás, majd hasfájós lesz, sírós baba válik belőle, mert bekebelezi az ördög.

A születés után egy hét elteltével került sor a keresztelőre. Korábban csak a templomba vitték a gyermeket a keresztszülők a bábaasszony kíséretében, de amióta polgári anyakönyvezés van, azóta az anyakönyvvezetőhöz is kell menni (1890 óta). Amikor hazaértek, akkor ezzel a szólással léptek be a házba: „Pogánykát vittünk, báránykát hoztunk!” A ház küszöbén a gyermeket apja vagy nagyanyja emelte át, és ezzel teljesen a család tagjává vált.

Ekkor nevezték először nevén a gyermeket.

A keresztelés után mindjárt megtartották a keresztelési ebédet, melyen többnyire a keresztszülők, a család és a bábaasszony vettek részt.

„Abban az időben nehéz volt a szülés, mert sokan tanyákon laktak. Például az én apám háromszor visszament a szállásra, mert olyan hó volt 1929-ben. A feketicsi határban születtem, s a szomszéd ember segítségével meg a kutyák ugatásának hangjával tudtak tájékozódni, s bejutni a faluba. Kihozták a bábaasszonyt, aki másnap délig kint tartózkodott az anyámmal a tanyán. Addig, míg egy kicsit engem mint újszülöttet helyrehoztak, meg az anyámat. Azután a szomszéd tanyáról járt át egy néni engem megfürdetni. A szülét kihozták a bábasszonnyal együtt, s ő maradt az anyámmal segíteni. Akkor nem az volt a divat, hogy három meg négy hónapos gyereket körösztolnek, hanem pár napon belül, mert hátha meghal. Én a hét utóján születtem, s már vasárnap behoztak körösztolni. S mire vissza kiértek, én már össze vótam gémberedve, anyám úgy melengetett. Sovány kislány vótam. Mindent etettek velem, még madárürülék is. Szedték az akol oldaláról, megszáritották, ösz-

szetörték, cukorral összekeverték, s azt is adtak enni kiskanállal. Azt tartották, hogy az egészséges” (Lénárd Etelka).

A körösztlőn az édesanya legtöbbször nem vett részt, mert legalább két hétig nem volt szabad felkelnie az ágyból. A férj, illetve az apa, az „le-ment” a templomba. Amikor hazahozták a keresztlőről, a keresztmama hozta, s ahogy beléptek az ajtón, letette a földre, s azt mondta: Pogánykát vittünk, báránykát hoztunk. És az volt az érdekes, hogy ki kapja fel előbb. Az fogja jobban szeretni. Kitől kap majd több szeretetet, kinek lesz kedvesebb. A bábaasszony egy hét után már nem járt ki.

„A körösztlőre az édesanyámat nem hozták be, akkó az nem vót divat. Én sem mentem el a saját gyerekem körösztlőjére. Akkó ez nem vót divat. Kedden szültem, s vasárnap körösztlőték a Jóskámat. A szülőotthonból hazavittek az anyámék, s ő gondozott még két hétig, s csak utána vittek haza a mi saját otthonunkba.

Apám, anyám testvérei rendszeresen, két hétig hozták az ebédet, ameddig az anyáméknál vótam. A gyerekágyat fekvő asszonynak tyúkhúsleves, rántott csirkét, kalácsot, mézes pálinkát szoktak vinni” (Lénárd Etelka).

Amikor a kisbát először vitték ki a népek közé, a kisinget, az ún. réklit fonákul adták rá, hogy ne rontsák meg az emberek, ne verjék meg szemmel. Később már ellenállóvá vált a kisbaba az ilyen kártékony hatásokkal szemben.

A névadás szokásköre is már a múlté. Az elsőszülött, lat. primogenitus, tágabb értelemben méhet megnyitó magzat, szoros értelemben a család első gyermeke. Az első fiúgyermek nevére vonatkozóan a paraszti társadalom tartalmazott bizonyos íratlan szabályokat. Az apa nevét kapta, s az apa után ő lett a családfő, és különleges atyai áldásban részesült. Tekintélye fölötté állt a többi fiútestvérnek. Eltérések azért akadtak. Ilyenkor a nagyszülők haragjával is számolniuk kellett a fiataloknak. Később, a hetvenes években, ez a hagyomány veszített erejéből, s az elsőszülött gyermek esetében először fiúnevet kerestek, hiszen minden fiatal szülő, különösen az apák, elsőszülött gyermekként fiút vártak, de már nem ragaszkodtak a felmenőik nevéhez. A második, harmadik gyermek keresztnévét aszerint választották, hogy a naptárban mi következett a születés után.

„Én januárban születtem, decemberben van a nevem napja, én hátú hordom az eszem. Ne adjátok neki ezt a nevet, hát hátú hordja majd az eszit – mérgelődött a nagyanyám” (Lénárd Etelka).

Gyermek- és anyahalandóság

Régen, még a 20. század első felében is, a szülésben, születésben benne foglaltatott a halál is. Hála az orvostudomány fejlődésének, ez már a múlté, minimálisra csökkent a csecsemőhalálozás.

A csecsemő halálát egykor könnyebben elviselték a hozzátartozók. A keresztleletlen gyermekkel kapcsolatban Pecze Jánosné Margit néni 1998-ban még arról számolt be, s tette ezt teljes meggyőződéssel, hogy a keresztleletlen gyerekek ott sírnak a temetőárokban, s ha valaki este vagy éjjel arra jár, az hallhatja. Ezt több adatközlő is megerősítette.

Kunt Ernő írja: „A gyermekhalandóság magas száma is hozzászoktatta őket a kisgyermek, a csecsemő halálának elfogadásához. A kisgyermek halála felett rendszerint édesanyjuk szokott a legmélyebben bánkódni, hiszen csak ő volt abban a helyzetben, hogy a kialakuló egyéniség legkorábbi megnyilatkozását figyelemmel kísérhette. Ő már valakit gyászolt, míg mindenki más – sokszor a gyerekekkel csak nagyobbacska korában foglalkozni kezdő apa is – csak egy gyermek elvesztése miatt bánkódik” (KUNT 2003; 98).

Nagymamáink fájdalmas belenyugvással ezt mondogatták: Isten adta, Isten elvette.

Dr. Celluska Frindik Erzsébet a csecsemőelhalálozásról a következőket nyilatkozta: „Igazából nem lehet azt állítani, hogy szülés közben haltak meg az asszonyok. Nem ez volt a jellemző. Természetesen előfordult, annál fogva, amit ma császármetszésnek neveznek, illetve végeznek. Ezt, ha nem hajtották végre, akkor vagy a gyermek, vagy az anya halálozott el. Kishegyesen és kisebb településeken nem végeztek császármetszést. Újvidéken, Szabadkán, esetleg Verbászon Tesényi doktor privát rendelőjében. 1959-ben még működött Verbászon Tesényi doktor rendelője. Odahaza házaknál szültek, s ha valamilyen komplikáció jött létre, akkor elvérzett az anya. Ez inkább jellemző, mint belehalni a szülésbe. Az újszülöttek elhalálozása sokkal gyakoribb volt. Egyéves korig tekintjük a gyermeket csecsemőnek. Magas láz miatt, légúti fertőzések miatt haltak meg általában a gyermekek. Többször előfordult, hogy a köldökzsinór elvágása alkalmával fertőzést kaptak, tetanuszt. Az egy héten, tíz napon belül végzett a gyermekkel. A tuberkulózis is gyakran elvitte a gyermeket. Torokgyíkban is sok csecsemő halt meg. Magas lázzal járt, begörcsöltek a gyerekek, frászt kaptak. Akinek az ellenállóképessége magasabb volt, az túlélte, akinek nem, az belehalt. Gégemetszést is végeztek az orvosok, ezáltal sok gyermeket megmentettek.”

Kishegyesi bábaasszonyok és a szülőotthon

A szülőotthon létesítése előtt a gyermek születése a családi házban történt. Az anya saját otthonukban hozta világra gyermekét. Egy-egy településen több bábaasszony végezte e nemes feladatot. Kishegyesen két bábaasszonyra emlékeznek, akik még a szülőotthon megnyitása előtt bábaasszonyként tevékenykedtek a faluban: Tóth Molnár (Paja) Borbálára és Kerepes Terézre. Köznymelven csak a Paja Bora néni és a Treszka néni.

Kerepes Terézia, lánykori nevén Gavlik, Szenttamáson született 1895. május 10-én. Kishegyesre jött férjhez Kerepes Jánoshoz 1914. január 21-én. 1967. december 9-én halt meg Kishegyesen. A Bácska utca 10-es szám alatt laktak.

Tóth Molnár Borbála, köznymelven Paja Bora néni 1885. november 24-én született, és 1967. április 14-én halt meg. Férje, Tóth István (1879) topolyai lakos volt, s 1906. január 15-én esküdtek.

A bábaasszonyok felszerelése nagyon kezdetleges volt: köldökvágó olló, szőrzetvágó olló, gumikatéter, mellszívó gumitárgy.

Az elválasztás, azaz a szoptatás módszerét is a bábák tanácsa szerint fejezték be. Az 1930-as években még élő népszokás volt, hogy a leányt holdtöltekor választották el, hogy telt mellű és formás testű legyen, a fiút pedig újhoidkor, hogy gyorsan és jól fejlődjék.

Kishegyesen a bábaasszonyokat nagyon megbecsülték. Jutalmazásukról nem sok adat maradt fenn, az viszont igen, hogy tiszteletnek örvendtek a faluban.

Az első gyűjtésemet a népi gyógymódokkal kapcsolatban 1998-ban végeztem. Adatközölőim emlékezetében még világosan élt az egykori szűkös életmód, amely közelebb hozta az embereket a természethez. A korszerű gyógyításhoz, a beavatkozáshoz orvos, az orvoshoz pénz, utánjárás és idő kellett. Az igazán szorult helyzetben lévő asszonyok a bábákhoz fordultak segítségért. Úgy tartották, fele idő s korig el lehet csinálni a gyereket. Súlyosabb esetekben előre kialakult összeget kért a bába.

Mihálovics Gizella, az akkor hetvenhét éves asszony így emlékezett: „Boris néni, az öreg bábaasszony pálinkáért, tűzrevalóért, ajándékért fogadta az asszonyokat. Így került hozzá Matild ángyom, de nem könnyen, hanem öt liter pálinkáért. Bizony, soká beteg vót.” A bábának sem lehetett könnyű dolga, menteni, ami még menthető, mert az idő s kishegyesi asszonyok elbeszélései szerint a legkezdetelesebb módszerekkel igyekeztek megszabadítani az asszonyokat a nem kívánt terhességtől. „Sokan veszték el közülük méhvérzésben, mert zöldséggyökérrel, présgyökérrel szűrtak föl a méhibe, de szokásban vót forró fürdőt venni, zsákot emelgetni, illetve forró mézspárát belehelleni.” Elterjedt méhen belüli fogamzásgátló eszköz

volt az úgynevezett facsiga, erről Kiss Géza is ír az ormánsági egykézés kapcsán. Idős adatközlők ezt már csak hallomásból ismerték, közelebbit vele kapcsolatban nem tudtak feleleveníteni. Mindenesetre a századforduló táján igen elterjedt volt a faluban.

A női bajokat igyekeztek házon belül kezelni, csak súlyosabb esetekben vették igénybe az idősebb asszonyokat, vagy magát a bábát. A titoktartás kölcsönös volt, megszegése akár végzetes következményekkel járhatott volna, hiszen a falu közvéleménye haraggal, megvetéssel kezelt bizonyos kényes eseteket. A nemi élettel való gondok, vagy akár a nemi betegségek kitudódása komoly veszélyt jelentett a beteg és annak családja számára. Csökkenthette például a fiatalok házassági esélyeit. Ennek következtében a családok valóban csak végszükség esetén keresték fel a kívülálló gyógyító személyeket, a bábákat.

A szülőanya, ha volt rá lehetősége, mindig ugyanazt a bábaasszonyt hívta el a születeket levezetni.

Egy véletlen beszélgetés hozott közelebb a kishegyesi hivatásos bábaasszonyok életéhez.

Dr. Celluska Frindik Erzsébet nőgyógyász szakorvos tett említést arról, hogy családjukban több szülésznő is volt. Dédnagyanyja, Urbán Erzsébet volt az első szülésznő a családban, aki Szegeden szerzett bábaasszonyi képesítést. Ott tanulta el a szakmát, onnan hazakerült Kishegyesre, majd Újvidékre. A család Völgypartról került Kishegyesre. Urbán Erzsébet Újvidéken a nagykórház szülészeti osztályának a főszülésznője volt 1918-tól 1921-ig. A főépület most is megvan a Futaki úton, és ott olvasható magyarul és szerbül is: Szüléset és sebéset.

„Az én gyerekeim otthon születtek, házná. Amikó a legfiatalabb fiam született, a Pityu, 1948. október 20-án, akkó azt mondta a Piroska, hogy mé nem vártam még 3 hetet, mer akkó nyílik meg az a gyönyörű szülőotthon” (Fridrik Margit).

Az 1950-es években kötelezővé vált a kórházi, szülőotthoni szülés, ami a szülés intézményi szabályozását, a hagyományokkal való szakítást jelentette. A faluban 1948 novemberében nyílt meg a szülőotthon, a mai helyi közösség épületében. Sokáig a nők nem akartak bemenni a kórházba, mert az a bezártságot, az idegenséget jelentette. Biztonságot adott nekik az otthoni környezetük, a saját ágyneműjük, az ismerős bábaasszony és a segédkező vagy csak jelen levő rokon asszonyok vagy barátnők, akik a segítségen túl a személyességet, a csak rá figyelést és a hagyományok megtartását is biztosították. Ezért, ameddig lehetett, a parasztasszonyok nem mentek be a kórházba (MARÓY 2013).

1963. május 1-jéig működött Kishegyesen a szüléset. Három több-
144 ágyas szoba állt a kismamák rendelkezésére. Itt születeket vezettek le a

Urbán Erzsébet, az első hivatásos kishegyési szülész nő

bábaasszonyok, szerepük megmaradt, csak helyben, házakhoz nem járhattak. Kivétel persze adódott.

A szülőotthon létrehozásakor a nők eleinte nem szívesen mentek be szülni. Arról is vannak adataink, hogy először is azok vették igénybe, akiknek nem volt más választásuk, például a megesett lányok.

A kishegyési szülőotthonban ketten dolgoztak: Utasiné Frindik Piroska és Tóth Bacsa Mária.

Utasiné Frindik Piroska 1919. január 9-én született Kishegyesen, s 1985. november 2-án hunyt el. Szabadkán tanulta a bábaképzést, ahol néhány hónapos képzésben részesült. Az első gyermek, akit Kishegyesen 1942-ben a világra segített, Merta Zoltán volt. A visszaemlékezések alap-

ján a keze alatt világra jött csecsemők számát ezerig jegyezte, név szerint is. Dokumentációja sajnos nem maradt fenn, mert leánya külföldre távozott, s magával vitte a hivatalos adatokat igazoló iratanyagot. Gazdag élettapasztalattal rendelkezett, személyes hangvételű biztatása a szülőanya felé a mai komfortos világban már elképzelhetetlen. Hívhatták a nap bármely szakában, hóban, sárban kerékpárra szállt, és már ott is volt, ahol szükség mutatkozott a segítségére. Mindig sietett, mert tudta, hogy életek múlhatnak azon, hogy időben odaér-e a szülő nőhöz. Hála istennek, még életében élvezhette a falu bizalmát. Emléke még ma is él a kishegyiesiek körében.¹ „A szülőotthonban, ami probléma felmerült, akár orvosilag is, azt mind a Piroska néni [bábaasszony] oldotta meg. A Hartmann doktor hetente egyszer kilátogatott Feketicsről, ha szükség mutatkozott rá, akkor megvizsgálta a szülőanyát. Engem a Piroska néni varrt össze. Gátvágást csináltak, mert a Joci fiam nagy baba volt, négy kiló öt deka. Úgy mondták akkor, hogy gátvágást csináltak” (Lénárd Etelka).

A kishegyesi bábaasszonyok különleges nőalakjai voltak a közösségnek. Róluk mindenki tudott, hiszen minden családba volt bejárásuk, rituálékat és imádságokat vittek magukkal a sírba. Hiedelmeink őrzői voltak ők, amelyek a várandóssághoz, az első fürösztvízhez, a kereszteléshez, a tiltott magzatelhajtáshoz kapcsolódtak.

Kishegyiesen szívesen emlékeznek dr. Márton Sándorra, köznyelven a Kisdoktorra. Alacsony termete miatt nevezték így. Komplikációk esetén a bábaasszony is őt hívta segítségül. A családok először mindig a szülésznőnek, bábaasszonynak szóltak, mert „olcsóbb” volt, mint az orvos. A bábaasszonyt terményben is ki lehetett fizetni. A „gázsija” a család anyagi helyzetétől függött. Volt, amikor egypár tyúkot kapott, de zsák kukoricáról is tettek említést. Az adomány mennyisége, minősége sohasem szivárgott ki a bábáktól. Ezt szakmai szolidaritásként kezelték, senkit meg nem szóltak, mennyit és mit adott cserébe a szülés levezetéséért.

Közösségi élet

A szülés egészségügyi intézményesítése változásokat hozott a paraszti faluközösség hiedelmeinek továbbélésében. A szülés szellemi humánumát a biológiai humánus vette át. Ez a szülési folyamat kétségtelenül többletet jelent a szülőnő egészségügyi ellátását illetően, maga a szülés vált biztonságosabbá, de jelentős alulmaradást jelent szeretetben és körültekintő gon-

¹ Tóth Mária gyermeke itt él a faluban, de nem hajlandó nyilatkozni, és semmilyen dokumentumot az édesanyjáról a rendelkezésünkre bocsátani. Tóth Mária, alias Mariska néni Topolyáról ment nyugdíjba.

doskodásban. A lélek nyugalomára vonatkozó mágikus eljárások megszűntek, nem mondanak közösen imát a nagy esemény elé.

„A magzat védelmét, a gyermek védelmét az égieknek rendelték alá, hogy a gyermek várását, a szülést, a csecsemővédelmet transzcendens függőségbe szervezték meg, a mostoha körülmények ellenére is biztosították a gyermek iránti törődés spirituális, érzelmi és fizikai, egészségügyi védelmét” (BALÁZS 1999; 332).

A szülőanyát és gyermekét a rá leselkedő veszélyektől seregnyi mágikus eljárás védte, s az illendő viselkedés szokásai igyekeztek előmozdítani az új élet biztonságos továbbfejlődését (MOHAY 2008; 22). A közösség végigkísérte az egyén életét a születéstől a halálig. Ez a figyelem mindenre kiterjedt. Közös érdek volt, hogy a várandós fiatalasszony betartsa az óvóvédő szokásokat és a hit által szabályozott viselkedési normákat.

Régen a szülés és a születés közösségi esemény volt. Az édesanyát egy szorosabb egység vette körül, ami azokból állt össze, akik lélekben vele voltak. A szülést egy szülésznő, a bába kísérte végig, az ő közreműködésével hozta világra a gyermekét, s vele a későbbiekben is tartotta a kapcsolatot. Összekötő kapocs volt számára a bába a földi és másvilági élet között. Ma, akármilyen higiénias indokkal is közelítünk a szüléshez, azt kell mondanunk, hogy magányos esemény. A szülésznő és a szülőanya története. Már szokások sem fűződnek a születendő gyermek köré. Régen az újszülött kislány első fürösztvízébe piros almát tettek, hogy egészséges és szép, pirosposzgás legyen. A kisfiút az apa kivitte a közösségnek megmutatni, az odasereglett szomszédoknak, s bevitte az istállóba is, megmutatta neki a lovakat, a tehenet, hogy jó munkás váljék belőle.

A fiatal anya már nem fekszik gyermekágyat, mert az az elv, hogy nem kísérgetnek senkit, ne vigyenek ebédet, városon megrendelik a kifőzdéből, faluhelyen pedig az étel elkészítésében sokat segít a mélyhűtő láda. Ma már a szűkebb vagy tágabb közösség nem imádkozik az életet adó anyáért. A szülés orvosi eset lett, s a nőt úgy kezelik, mint minden más kórházi esetet.

Valamikor a közösségi érdek megelőzte az egyéni érdeket. Ma sajnos a közösségi érdeknél fontosabb az egyéni. A média számtalan ponton igyekszik ezt erősíteni. A politika, a média és minden fórum azt üzeni, hogy az egyéni érdek mindenekfelett áll. Szétbomlottak a kisebb-nagyobb közösségek. Ez a családi létben is tapasztalható – korábban a gyermek minden esetben alárendelődött a közös, családi érdeknek, ma ez inkább fordítva működik. A család alárendelődik a gyermeknek. A gyermek a család központi szereplője, köré épül a családi élet, s nem az apa, vagy

másként a szülők köré. Ezenkívül kitolódott az anyaság kezdete is. Ez is gond. A hatvanas–hetvenes években már nagyon sok minden visszavonhatatlanul megváltozott, melynek következményeit a mai napig a bőrünkön érezzük.

A modern világ hatása nem az anyaságot erősíti a nőkben, hanem a külsőségek, az önmegvalósítás, a karrier fontosságát. Korábban a vénleány, vénlegény hátrányt, megbélyegzettséget jelentett.

Hogy lehetséges-e valamit is átemelni a hagyományos kultúra családfelfogásából, szokásrendszeréből, arra Deáky Zita a következő választ adja: „Sokkal többről van szó, mint a normák, az ideológiák megváltozásáról – az egész társadalom, a körülmények, az életmódunk változott meg. Kétkeresős modell van, muszáj dolgoznia a nőnek, és nagyon nagy vállalás az, ha valaki mégsem ezt az utat járja” (DEÁKY 2011). Nem jelent teljes megoldást a hagyományos társadalomhoz való visszanyúlás, múltba tekintés, de a családi, vallási vagy lokális közösségben való létezést érdemes volna újratanulnunk. Az emberek keresik a szilárd értéket, a viszonyítási pontokat, akármilyen válságot élünk. Nagy lehetőség, sőt a jövő építésének feltétele visszatekinteni – a múltunkat a jelen tükrében megismerni – és levonni a következtetéseket.

Általános tanúságok

A bábaasszonyokkal kapcsolatban és a szülés módjára vonatkozó recens adatok jóval szegényebbek, mint a szakirodalomban e témával találkozunk. Különösen vonatkozik ez Kishegyesre. Ha elemezzük a fennmaradt hiedelemanyagot, a népi hitvilágban nevükhöz fűződő mágikus eljárásokat, akkor azt tapasztaljuk, hogy Kishegyes korán megindult a polgárosodás útján (bár ehhez sohasem tudott felnőni), hiszen földrajzi fekvése lehetővé tette a jó közlekedést, s hamar közlekedési gócponttá is vált.

Sok olyan vallással kapcsolatos szakkifejezés hiányzik a szótárunkból, mint például a boldogasszony ágya. Senki sem emlékszik a régi forma szerinti keresztelőnapokra: pénteken nem kereszteltek, s igyekeztek a tizenharmadikát is elkerülni. Napjainkban a vasárnap helyett kezd divatba jönni a szombat esti keresztelés. Ennek is megvan a magyarázata: szombaton este sokáig lehet „bulizni”. Csúnya kifejezés, megsemmisíti a keresztelés szentséges mivoltát.

Mai szemmel nézve megbotráncozunk a történetek, életmódok feltárásán. Nagyot változott a világ – mondogatjuk, miközben nem szűrjük ki a múltból azt, amit talán ma is fontos volna betartanunk, vagy elgondolkoznunk rajta. Mindettől függetlenül némi összehasonlítást kell végeznünk a

mai tudományág, a kulturális antropológia szemszögéből, hiszen csak így érthetjük meg a múlt és a jelen összefüggéseit.

A szaporulat mértékét illetően valamennyi adatközlőm egyetértett abban, hogy lehetőleg minél kevesebb gyerek legyen. A múltra vonatkoztatva már nem érvényes és nem is lelhető fel az a nézet, miszerint azért kell a nagycsalád, a bő gyermekáldás, hogy legyen, aki dolgozzon.

A kórházi szülések bevezetése által a férfiorvosok vették át az irányítást és az ellenőrzést a szülések felett. A női élet nagy fordulójában tehát a férfiak vették át a hatalmat a nő teste-lelke, rendelkezési jogai felett. „Érdekes, hogy amikor a legnagyobb életfordulóhoz érkezik el a nő, az a terület, amely évezredekken keresztül a női tudás, tapasztalatközvetítés, a női szolidaritás csaknem kizárólagos területe volt, mostanra már kizárólagos férfidominancia alá került” (LOSONC 1991; 35).

„Az anyák úgy írják le a szülést, mintha egy náluk nagyobb erő ragadná magukkal őket. A szülés olyan, mint a folyó, örökké létezik, hömpölyög, árad. Tudomást sem vesz a nőről, és ő sem törődik vele mindaddig, míg a születés vize nem zubog a lába mellett. A vajúdás alatt belegázol ebbe a folyóba, amelynek erős sodra a túlpartra viszi őt. A szülés erősebb, mint a nő” (ARMSTRONG–FELDMAN 1995; 52).

Bábaasszonyok nemzetközi napja (Međunarodni dan babica/ International day of the midwife)

Ezt a napot 1992-ben hozta létre a Bábaasszonyok Nemzetközi Konföderációja – BNK (International Confederation of Midwives – ICM). Szerbiában 2009 óta ünneplik.

Léteznek adatok arról, hogy a bábaasszonyok 1900-ben Berlinben konferenciát tartottak, több mint ezer résztvevővel. Az európai bábaasszonyok egy csoportja 1919-ben Antwerpenben kezdeményezte a BNK-nak a megalakítását. Ebben az időben az országok többségében a bábaasszonyoknak nem volt szervezete, de a nehézségek ellenére mégis sikerült létrehozniuk a nemzetközi szervezetet.

1930 és 1940 között a szervezet munkája – a politikai körülmények miatt – megnehezült. 1954-ben a szervezet londoni székhellyel folytatta munkáját. Az ICM tanácsát 1999-ben Hágába (Hollandia) helyezték át. Az ICM-nek jelenleg 105 országban vannak tagszervezetei.

A bábaasszonyok nemzetközi napja és a család nemzetközi napja (május 15.) között a tagszervezetek a figyelmet a nők társadalmi helyzetére irányítják.

Adatközlők: Dr. Celluska Frindik Erzsébet (1959); Fridrik Margit (1920); Gruber Erzsébet (1918–2000); Kálmán Ilona (1951); Lénárd Etelka (1928); Mihálovics Gizella (1917–2002); Szőke Gizella (1942); Szűcs Mihály (1931).

Irodalom

- ARMSTRONG, Penny–FELDMAN, Sheryl (1995): *A születés művészete*. Alternatal, Budapest
- BALÁZS Lajos (1999): *Szeretet fogott el a gyermek iránt*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda
- DEÁKY Zita (1994): A Magyar Bába-Egyesület megalakulása és nemzetközi kapcsolatai (1894–1920) = *Néprajzi Látóhatár* 3–4.
- DEÁKY Zita (2011): A születés titka egykor és ma = *Új Ember*. Magyar Katolikusok Hetilapja, 2011. 7. 31. 7–8.
- KUNT Ernő (2003): *Az utolsó átváltozás*. A magyar parasztság halálképe. *hamvas* Könyvek, Budapest
- LOSONC Ágnes (1991): Az új élet kihordása: szülés, születés = *Terhesség – szülés – születés*. Szerk. Hanák Katalin. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest, II. kötet. 5–40.
- MARÓY Ditta: Kis magyar bábaságtörténet – interjú Deáky Zitával. <http://kangaegyesulet.hu/2013/03/04/kis-magyar-babasagtortenet-interju-deaky-zitaval/> (Letöltés ideje: 2013. július 20.)
- MOHAY Tamás (2008): *Töredékek az ünnepről*. Nap Kiadó Kft., Budapest
- NÉMETH György (2011): Költőnők és bábaasszonyok. http://www.romaikor.hu/leigazott_nepek/hellas/az_okori_gorog_nok/koltonok_es_babaasszonyok. (Letöltés ideje: 2013. június 10.)
- PALLAS NAGYLEXIKON: http://www.kislexikon.hu/baba_a.html (Letöltés ideje: 2013. június 10.)
- SZENDREY Zsigmond–SZENDREY Ákos (1992): Szokások (Születés és gyermekkor) = *Magyarság Néprajza* IV.
- VERES László (1994): *Erkölcsei normák és tevékenységi típusok*. Folklór és etnográfia, Debrecen

Vértesi Károly beszédeinek margójára

Polgári szellemiség és szimbolikus politika lehorgonyozottságai egy zombori
beszédgyűjteményben

Tanulmányom egy határterületen fekvő forrás értelmezési lehetőségeit mutatja be. Vértesi Károly saját kiadásában megjelent beszédeit, pohárköszöntőit, sürgőnyeit és cikkeit elemzi. A megjelentetett írások nem az irodalmi esztétikum felől válnak fontossá. A velük való foglalkozás inkább kötődik a banalitások és mindennapi iránt érdeklődő történeti antropológia vagy az új kultúrtörténet területéhez. Reprezentativitásuk is vita tárgyát képezheti, ugyanis több hasonló kiadvány sorából lettek kiemelve. Ebben elsősorban egy rövid periódusra (1904–1907) vonatkozóan egy megyei szabadfoglalkozású értelmiségi ünneplési szokásai, fontosnak tekintett társadalmi eseményei és ügyei, valamint kapcsolathálója tükröződik.

A polgárságról alkotott kép az 1990-es években lezajlott magyarországi akadémiai paradigmaváltás keretében gyökeresen átalakult. E képünket a történelemkönyvek mellett a különböző korok világnézeti, ideológiai közhelyei is formálják: továbbsodródó diskurzusokként befolyásolják – olykor torzítják – azt a keretet, amelyen keresztül a laikus érdeklődő vagy a történeti rekonstrukciót végző visszatekint. A különböző politikai rendszerek polgárságról alkotott ideologikus történészi képét és közbeszédét, valamint a „nemesi jellegű, feudális” Magyarország sosem volt „valódi polgárságának” téves és meghaladott közhelyét a posztmodern paradigmaváltás során gondolták újra (lásd GYÁNI 2004; 13–15, GYÁNI 2002; 78–115). Történészi körökben megjelent a polgári családok különböző nemzedékeinek életmód-stratégia elemzése is (BÁCSKAI 1989, JÁVOR 2000). A polgári mindennapokhoz és ünnepekhez kötődő források elemzésénél a magyar kutatás pedig svéd–finn közvetítéssel adaptálta a nyugat-euró-

A tanulmány a 03217-es számú MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport keretében jött létre.

pai megközelítéseket (lásd FRYKMAN–LÖFGREN 2005; BRANCH 1999; HOFER–NIEDERMÜLLER 1987; GYÁNI 1998).

A polgári szellemiség (ethosz) és világgép egymást kölcsönösen a természetesség és magától értetődőség által erősíti és teszi elfogadhatóvá. Az ethosz az emberek alapvető viszonyulása saját maguk és az élet által visszatükrözött világ felé (GEERTZ 2001; 7). A bácskai polgárság közös és ünnepnapjait, szokásait és rutinjait vizsgálva egyaránt találkozunk a valóság esetlegességétől jól elhatárolható eszmékkal, világról és önmaguk szerepéről alkotott nézetekkel és azok konkrét, kontextusfüggő megnyilvánulásaival. Az eszmék, stratégiák, elvárások és megvalósulásaik esetében fontos a mintakövetés, az a tapasztalat útján megismert példa, amely modellként – ha nem is ugyanazon formában, de – követhető. A polgárság esetében ilyen mintákat a nemesség nyújtott (BÁCSKAI 1989; 110–170). A Kárpát-medencei és a megyei polgárság megjelenése egyrészt a városokhoz, azok többnyire német nyelvi szituációkban élő 18. század végi és 19. századi lakosaihoz kötődött, másrészt történeti gyökereit és súlyát tekintve eltért a klasszikus nyugat- és közép-európai városi polgárságtól. A megye polgársága tágabb közegében, a Monarchia keretében körvonalazódott.

A vizsgált köszöntők, beszédek, táviratok egy komplex polgári életformának csupán egy szeletét adják, ráadásul a szerző válogatásában. Ezek ugyanakkor több tekintetben megvilágítják azoknak a középrétegeknek az életét, akik a helyi és regionális nemzeti kultúrát formálták. A paradigmaváltás körül a néprajz számára az elitek világa azért vált figyelemre érdemessé, mert a nemzeti műveltség részévé ez a réteg tette a népi kultúra egyes elemeit is, ami egyszerre volt szelektálás és beemelés. Virter Károly, az útleíró és függetlenségi politikus főként az előbbire, a nemzeti kultúra-felfogás alakítására szolgált tanulságos példát.

Virter, az ügyvéd

Szinnyei József a dualizmus korának irodalmi és közéleti személyiségeit felsorakoztató életrajzi lexikonjában Vértesi Károlyt – aki az 1900-as évek elején már országosan ismert utazó és útleíró volt – tanulmányain, valamint szakmai és közéleti társasági tagságain keresztül mutatta be (SZINNYEI 1914; 1163–1164). Vértessit az 1980-as évek végének tudománypromótor-sító vajdasági helytörténetírása is számon tartotta (KALAPIS 1987; 201–216). Jelen tanulmány Vértesi Károlynak, a budapest–zombori ügyvédnek a személyét a polgári/nagypolgári lét sajátos lényegi vonásai, ethosza felől kívánja megvilágítani.

VÉRTESI KÁROLY

a
Bács Bodrog Megyei Irodalmi Társaság
és a
Rákóczi szoborbizottság
elnöke.

Vértesi Károly köz- és váltóügyvéd Zomborban, a Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaság elnöke, útirajzíró, szakíró, szónok és publicista, 1843. október 22-én Zomborban született. Atyja Virter Ferenc, Zombor város főjegyzője, később Bács-Bodrog vármegyei törvényszéki ülnök volt. Anyja a nemesmiliticsi Czintula Fáni (HERRMANN 1911; 5).

Vértesi Károly nemcsak a megyei közéletnek, hanem a dualizmus kori magyarországi társadalmi átalakulásnak is jellegzetes alakja volt. Apja, Virter Ferenc a szerb vajdaság megszűnését követően, az 1862-től 1867-ig

terjedő időszakban, a korábbi megyei törvénykezés visszaállításával, a zombori törvényszéki ülnökök között található¹ (ZSOLDOS 1909; 458).

Az anyai köznemesi ág 1580-ban nyert címeres nemesi oklevelet, nemességét 1798-ban Torontál vármegyei nemesi bizonyítványa alapján Bács-Bodrog vármegyében hirdették ki. 1803-ban Czintula János Nemesmiliticsen adományt, 1806-ban pedig Nemesmiliticsi előnevet nyert. Fiai közül Antal 1848–1849-ben a Bács-Bodrog vármegyei nemzetőrség őrnagya volt (REISZIG 1909; 577, lásd még BOROVSZKY 1909; 197–232).

Amíg a német apai és a köznemesi anyai ág önmeghatározása a korábbi rendi hagyományokon alapuló hungarus tudat lehetett, addig a családnévét 1885-ben Virterről Vértessire magyarosító² Károlyt az 1848-as forradalom modern nemzetértelmezésén nyugvó magyar asszimilatív nemzeteszmé határozta meg.

A névmagyarosítás a kiegyezést követően 1881-től szerveződött át „össztársadalmi ügygé, mivel az uralkodó nyilvánosság fórumain egyre rendszeresebben lett tárgyalások és polémiák tárgya” (KARÁDY-KOZMA 2002; 49). Többé már nem tekintették családi magánügynek, hanem a modern magyar nemzetkoncepció egyik mozgalmává, a társadalomkép magyar jellegét erősítő eszközzé vált. Virter névmagyarosítása arra a kezdeti időszakra esett, amikor még ennek szószólói a sajtó és egyes civil társadalmi kezdeményezések voltak.

Vértesi Károly szabadfoglalkozásúként és a lokális polgári felsőközép-osztály tagjaként kifejtett tevékenységét Európa-szerte a hasonló társadalmi rétegek nemzeti kultúra alakításában játszott szerepének tükrében kell értelmezni. Az életrajzi vonatkozású írások által kiemelt tanulmányaiban a *Bildung* felvilágosult eszménye tükröződik, amely közvetetten későbbi útleírói és közéleti tevékenységében is megjelenik. Nevelő volt Beniczky Ödön országgyűlési képviselő, nagybirtokos és neje, Keglevich Stephania grófnő családjánál, továbbá Hinka Józsefnél, a Magyar Tudományos Akadémia ügyvédjénél. A Just családnál is tanított, miközben az egyetemen orvosi és természettudományi előadásokat is hallgatott (HERRMANN 1911; 5). Többször volt a városi küldöttség tagja. „Rudolf trónörökös nászlésekor a budavári királyi palotában 1881. május 19-én az udvarnál tartott

¹ Zsoldos Benő zombori törvényszéki jegyző, Vértesi Károly pedig a Bács-Bodrog vármegye kötetek fejezeteinek egyik felülbírálója.

² Virter Ferencnek nem mindegyik fiúgyermeké névmagyarosított. Ifj. Herrmann Antal külön kiemeli Virter Károly névmagyarosítását egy 1888-ban megjelenő kötet említésénél: „Ekkor már ismert író, aki a Virter nevet Vértessivel cserélte fel, ezzel is kifejezést adva igazi magyar érzelmének” (HERRMANN 1911; 10).

fogadtatási estélyre és Tisza Kálmán miniszterelnök estélyére is volt hivatalos” (HERRMANN 1911; 6).

Vértesi szerepvállalásában a korabeli középosztályt átható törekvésként tetten érhető a nemzeti keretek között átértelmezett *bürgerliche Verbesserung* felvilágosult gondolata is, amely a társadalomról és a világról szerzett pozitív, racionális tudást a társadalom e világi jobbátételére vélte alkalmasnak. „Vértesi Károlynak, mint világlátott, nagy műveltségű embernek, a társadalom a közéletben mindig kiváló szerepet biztosított. Különösen szülővárosában, Zomborban alig volt az utóbbi évtizedekben közéleti tevékenység, melyben a főszerepet ne Vértesi vitte volna. Ezenkívül jártában-keltében mindenütt ponderált. Felvilágosodott, tisztult lelkivilágával, mély, erős, hazafias érzelmeivel mindenütt – a haza határain belül és kívül – szóval és írásban hathatósan működött a magyarság érdekében. Vértesiről, mint szónokról nem kell külön megemlékeznünk, mert irodalmi munkásságának négy kötete tartalmazza ünnepi, hazafias beszédeit, felköszöntőit stb., s így azok tartalmából is meggyőződhetünk róla, hogy a magyar közéletnek milyen kiváló szereplője Vértesi Károly” (HERRMANN 1911; 8) – írta ifj. Herrmann Antal.

Vértesi, a közvetítő

Vértesi személye és tevékenysége főként a modern polgári minták közvetítése felől válik számunkra érdekessé a főváros és a megyeközpont között. Vértesi társasutazásainak egzisztenciális alapját a megyei elithez tartozó családi háttere és zombor–budapesti ügyvédi karrierje biztosította. Szabadfoglalkozásúként ideje felett önmaga rendelkezett, ami a nemesség időhasználatához hasonlóan gyakran jelentette a munka, a kedvtelés és a társadalmi kapcsolatok építésének/mobilizálásának összerosódását.

A modern európai önképben jelentős szerepet játszott az utazás. Ennek során a nyugat-európai felfedezők és nagypolgárok saját önképüket alakíthatták ki és erősíthették meg. A nagypolgári lét elengedhetetlen utazásai során formálódó antik örökség és az Európán kívüli világ képehez két fontos további nagypolgári mozzanata társult: a világkiállítás és a sajtókongresszus eseménye. A világkiállítás a modern államok/nemzetek tőkés iparának és egyúttal nagypolgárságának fontos reprezentációs alkalma volt (KIRSHENBLATT-GIMBLETT 1998; 79–81). A sajtó pedig a modern társadalmi kérdések újszerű fóruma lett, amely – réteglapokról lévén szó – a helyi középosztályok eltérő csoportigényeit artikulálta az adott lap mögött álló hírlapírói és kiadói elit olvasata szerint (vö. LIPTÁK 2002; 33–36). Vértesi Károly utazásait sorra követték a tárcákban, szemelvényekben, majd önálló kötet formájában is megjelenő útleírások (HERRMANN 1911; 10, GLESZER 2010).

Vértesi Károly útleírásain és beszédein keresztül egy megyei és fővárosi nagypolgár világlátásába, irodalmiasságról alkotott elképzeléseibe nyerünk betekintést. A nyugati fejlődésgondolat a külhonban szerzett tapasztalatokkal együtt a saját település, térség, ország és nemzet „fejlesztését”, modern értelemben vett „jobbátétele” iránti igényt is jelentette. Ennek gyakorlati megvalósulását azok a különböző egyesületi tevékenységek jelentették, amelyekben Vértesi szintén aktív szerepet vállalt.

A közreadott beszédek útleírásokat nem tartalmaznak. Ezekre csupán a már megjelent szerzői kiadású könyvek listájában történik utalás. A beválogatott szónoklatok és a névmutatóból (VÉRTESI 1908; 205–214) tükröződő földrajzi mobilitás viszont a középrétegek modern utazási kultúrája nélkül aligha értelmezhető. Ezek az utazások egy másik síkon közvetítettek, s összekötötték az országos és megyei törekvéseket. A modern politikai gondolkodás keretei szintén a 19. század folyamán alakultak ki. A hatalom egyrészt már nem kezelte „nyájként” az alattvalókat, hanem a modern tömeg tagjait „megmunkálni” törekedett, azaz szerződéses viszonyokat teremtvé „célra irányítani” s a céloknak megfelelően formálni az individuális öntudatra kelt polgárokat. Másrészt az individualizmuson nyugvó polgár világának középpontjában önmaga a polgár állt. „Isten, a transzcendencia főként két formában fért meg benne: mint az egyén szubjektív-személyes viszonya Istenhez vagy mint a személy mögött álló *bagyomány* része” (KAPITÁNY-KAPITÁNY 2007; 383). A vallás korábbi világmagyarázó, világösszefogó szerepét pedig a saját világának középpontjában álló polgár világalakító tevékenységeként felfogott politika vette át. Az önmeghatározás keretei ekképp politikaiak lettek: a nemzethez tartozás, ami a nemzetek közötti politikai viszonyokban nyert jelentőséget, illetve a politikai irányzat, a párt megválasztása (KAPITÁNY-KAPITÁNY 2007; 384). Ebben a kontextusban nyer értelmet a polgárság közjogi vita mentén történő 67-es és 48-as, azaz függetlenségi elköteleződése is. Vértesi – többek között a Kossuth Album munkatársaként – a függetlenségi szimbolikus politikát közvetítette, a függetlenségi körökkel és a Kossuth mellett elköteleződő 48-as veteránokkal tartott kapcsolatot.³

Vértesi, a hazafi

Vértesi Károly beszédei – az általa megfogalmazott „hazafiság” – egy szimbolikus realitás volt. Elsősorban azt tükrözik, ahogyan szerinte az őt körülvevő világnak alakulnia kellett volna. A tényleges hatalmi politika

³ A bácskai sajtóvitákban, ahogyan a közélet más területein, feltűntek olyan 48-as veteránok is, akik királyhűek voltak, a 67-es törekvéseket támogatták.

vagy reálpolitika az e mögött meghúzódó valóság volt (vö. GERŐ 2004). A. Sajti Enikő szerint a függetlenségi retorika pusztán látszatnak tekintendő. „Délvidék már régóta nemzetiségi terület volt. Ennek ellenére lakói biztos kormánypárti szavazóknak számítottak, a 48-as alapú ellenzékiiség igen gyorsan átadta a helyét a 67-es politika támogatóinak” (SAJTI 2004; 17). A német polgárságot és a szerb földbirtokosokat egyaránt a Dinasztia iránti lojalitás kötötte a Monarchiához. A rendi, dinasztikus korban nem az etnicitás vagy a nyelviség játszott döntő szerepet, hanem az azonos kiváltságokkal rendelkező csoportok alkottak egy rendet, és ezek összessége a rendi nemzetet. Így tehát a nemest a kiváltságai emelték a nem nemesek fölé és nem az, hogy milyen nyelven beszélt. Ez a *natio Hungarica* kifejezés felől érthető meg. A *natio Hungarica* a rendi felfogásban gyökerezett a Magyar Korona Országaiban. A *natio Hungarica* etnikai, vallási hátteret figyelmen kívül hagyó nemesi nemzetet jelölt. Ezen alapult a „Hungarus” tudat, amely a reformkorban a rendi, később nemzetiségi szakadékok áthidalására használt alternatív nemzetkoncepcióként tűnt fel. E felfogás az 1844-es nyelvtörvénnyel realitását veszítette. A nyelvi alapú nemzetkoncepció maradt kizárólag a főáramban (PAJKOSSY 2005; 207). A nyelvkérdés és a magyar nyelv hivatalossá tétele szembeállította a liberális magyar nemesi elitet a nemzetiségi elit csoportokkal. Míg a latin volt a hivatalos nyelv, a *Regnum Hungarorum* egyik etnikai közösségének nyelve sem volt kiváltságos helyzetben (SZÁSZ 1998; 193). Viszont egy 1842-es felmérés szerint a Magyar Korona területén élő népesség mindössze 37%-ának volt magyar az anyanyelve (DOBSZAY-FÓNAGY 2005; 81), ezért a magyar liberális politikai elit a nem magyar anyanyelvűek asszimilációját tűzte ki célul. A magyar nyelv hivatalossá tételével, ezáltal pedig a nemzetiségi elit csoportok liberális magyar nemesi elittel való szembekeverülésével függ össze, hogy a magyar nemzeti törekvésekkel párhuzamosan kibontakozó nemzetiségi törekvések leginkább a magyarokkal szemben határozták meg magukat. Szász Zoltán szerint a nemzetiségek elkülönülési folyamata megkövetelte, hogy a nemzetiségi törekvések sikere ne a hatalom ajándékaként jelenjen meg, hanem nemzeti vívmányként. Az 1848/49-es magyarországi események lehetőséget teremtettek a nemzetiségek számára, hogy a magyarokkal szemben, intézményes keretekben megmutassák érdekérvényesítő képességüket (SZÁSZ 2007; 141). Ez a konfliktus – a nemzetiségi diskurzus, valamint a nemzeti–dinasztikus el-lentét – hatotta át azt a függetlenségi szimbolikus politikát is, amelyet a Vértessire magyarosított Virter Károly – a megye megbecsült személyiségeként – az irodalom, a közélet és a gazdaság szervezése terén kifejtett.

Ha a nemzeti szimbólumok és hagyományok lehorgonyozottságát vizsgáljuk, kézenfekvő példák lehetnek a legkülönbébb alkalmakkor elhangzott köszöntőbeszédék. A polgári szociabilitás alkalmaira különböző kiadványok szolgáltatnak kész mintákat hazafias alkalmi beszédhez és pohárköszöntőkhöz (a teljesség igénye nélkül MÉLYACSAI é. n., MÉHES é. n.). Vértesi részben ezt a gyakorlatot követve, részben megyei szerepvállalásából eredően saját – konkrét alkalmakhoz kötődő, datált – köszöntőit adta közre. A gyakran szóvirágok sorjáztatásaként ható szövegek számunkra – Hofer Tamás nyomán – abból a szempontból válnak fontosá, hogy a helyi gyakorlatok szintjén miként horgonyozódnak le a nemzeti szimbólumok és gondolatok.

A 19. század modern nemzeti jelenségeit az elmúlt évtizedekben a hagyományalkotás és az autenticitás felől különböző elméleti keretek között kísérelték meg értelmezni. A történeti konstruktivizmus az új hagyományalkotást és az új igényekhez igazított közösségi mozgósító kereteket emelte ki, míg a szociálintropológiai hagyománykonceptió nem tett lényeges különbséget eredeti régi és új kitalált hagyományok között, tekintettel azok folyamatosan változó szociokulturális kereteire. Míg az előbb Hobsbawm, Gellner, Bendix nevéhez köthető, az utóbbinál Eriksen, Honko, Avi Sagi említhető (HOBSBAWM–RANGER 1989, BENDIX 1997, BRANCH 1999, SAGI, 2008). A függetlenségi szimbolikus politika nemzeti hagyományait akár tekintjük új hagyományoknak, amelyek a tőkés verseny keretei között a nemzetállamon belül közös cselekvésre tudják ösztönözni a tömegeket, akár régi szimbólumok és toposzok új körülmények között zajló értelmezésének, közös bennük a jövőképet, közösségi célt kijelölő vonatkozás. A beszédék és köszöntők közreadásának idején ilyen szimbolikus keret volt a nemzeti irodalmi kánon mellett Rákóczi Ferenc, illetve az 1848/49-es események emlékezeti kánonja. Az előbbi – Péter László értelmezését követve – rendi társadalomban bekövetkezett viszály az uralkodó és a nemesség egy része között, míg az utóbbi a rendi és a modern nemzeti társadalom határán bekövetkezett hasonló konfliktus volt (PÉTER 2004). Vértesi mindkét történelmi esemény nemzetivé váló emlékezeti kánonjának alakításában, továbbításában aktívan részt vett. Vértesi a Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaság, a március 15-i és október 6-i „hazafias ünnep-rendező bizottság”, az ebből kinövő Schweidel-szoborbizottság és a Rákóczi-szoborbizottság elnökeként, valamint a Rákóczi Asztaltársaság tagjaként Zombor és a megye legtöbb függetlenségi társadalmi kezdeményezését kézben tartotta (vö. TRENCSENY 1909; 233). Az aradi vértanú egész alakos szobrával és az ország első egész alakos Rákóczi szobrának felállításával Vértesi a függetlenségi szimbolikus

politikai megyeközpontbeli emlékezeti helyeit teremte meg (GLESZER 2009, GLESZER 2010). A nép történetét a hit tárgyává tévő immanens vallás jegyében – amit a vallásszociológia civil vallásnak, a magyar történelmi adaptáció nemzetvallásnak tekint (GERŐ 2004) – vértesi nemzeti oltárokként aposztrofálta az általa előmozdított, széles társadalmi összefogással, közadakozásból létrejött szobrokat. Vértesi ezt ki is fejtette egyik pohárköszöntőjében, amit özv. dabasi Halász Gedeonné szül. Schweidel Annára és fiára mondott a kápolnásnyéki Halász-kastélyban tartott vacsorán 1907. augusztus 21-én: „Maradjon nekem csak az a lelkiöröm, hogy városunk nagy szülöttének, az aradi Golgothán kiszenvedett nemzeti vértanunak a szobra áll, és ércbe öntött néma alakja is tanít, buzdít a hazaszeretetre, ennek a tanításnak lett ő az apostola” (VÉRTESI 1908; 94).

A konkrét nemzeti ünnepek megemlékezésein túl a kultuszok összefonódására, a nekik tulajdonított társadalmi funkcióra Vértesi több rövid köszöntője is rámutat. A hódásági függetlenségi párt megalakulását követő díszebéden (1907. július 7.) „A jó magyarokra” mondott pohárköszöntője szemléletesen mutatja be függetlenségi kultuszok szoros összefonódását a modern nemzetértelmezéssel és annak asszimilatív törekvéseivel.

„Azért, hogy a hazafias eszmét terjesszük, alakítottunk hazafias ünnepélyeket rendező bizottságot, emeltünk a szabadsághőseinknek szobrokat, hogy azokon, mint oltárokon, a hazafiságnak áldozhassunk, úgy a márciusi szent napon, valamint az októberi gyásznapon. Tovább mentünk, szerveztünk függetlenségi pártot és kört, Irodalmi Társaságot, hogy terjesszük a szabadság eszméjét, a csengő magyar nyelvünk körét minél jobban tágítsuk ki. Ma pedig, ebben a német ajku honpolgárok által lakott városban zeneszó mellett felvonulva, kocsisornak robogása közben, felzavarjuk a kisvárosi csendet, az ünnepi szónok ajka ékes beszédekre nyilván, kérve kértük a lakosságot, hogy színvallással, fogadja el a függetlenségi párt eszméit. Jól tudjuk, hogy gondolkozóba ejtettük önöket itteni uraim, de aki gondolkozik, cselekszik. Magyar érzés kell csupán csak ehhez a jó dologhoz, a nyelv, az mellékes, és mivel, valamennyien, a magyar szent koronának a tagjai vagyunk, magyarságos cselekedetekkel fényesítsük a magyar szent koronát; iszom azért minden jó magyarnak a jólétére. Aki nem az, legyen az!” (VÉRTESI 1908; 90–91) Vértesi beszéde végén ugyanakkor korábbi nemzetkoncepciókhoz is visszanyúl, nemzetiségi közegben a „hungarus” tudatra alapoz, és asszimilációra buzdít.

A függetlenségi szimbolikus politika mögött ugyanakkor a nemzeti keretek között tevékenykedő tőkés érdekek mobilizációs stratégiái is meghúzódtak. Vértesi a hazai ipart Magyar Védő Egyesület és a magyar háziipart védő Tulipánkert Szövetség zombori fiókjának, valamint a zombori

tisztviselők fogyasztási szövetkezetének kezdeményezője és elnöke volt (TRENCSÉNY 1909; 234). A konstruktivista történeti megközelítés szerint a gyorsan változó társadalom új eszközöket igényelt, „hogyan biztosítsák és kifejezzék a társadalmi kohéziót és önazonosságot, valamint hogy strukturálják a társadalmi kapcsolatokat” (HOBSBAWM 1987; 263). Hobsbawm felfogásában a nemzeti hagyományok ideologikus eszközök, amelyek a modernizációnak, a munkaerő megnövekedett horizontális mobilitásának körülményei közepette a versenyhelyzet monopolisztikus szűkítésére szolgálnak. Karl Wolfgang Deutsch nyomán úgy tekinti, hogy az iparosodottság és a modern piacgazdaság viszonyai közepette gazdasági és pszichológiai előnyök származnak minden sikeres csoportképződésből. A gazdasági vagy kulturális versengés viszonyai között a nemzethez tartozás hangsúlyossá teszi a csoportpreferenciákat és csoportszolidaritásokat, és így tendenciájában minden külső versenytársat kizár. Mivel mindegyik „kitalált tradíció” a történelmet használja legitimációs eszközként és a csoportkohézió létrehozójaként, elemzésük rávilágít az egyes korok múltához való viszonyára (HOFER–NIEDERMÜLLER 1987; 2).

A védő egyesületek és fogyasztási szövetkezetek cselekvésre ösztönző jelképeit Vértesi is a nemzeti történelemből merítette. A Magyar Védő Egyesület megalakításakor tartott megnyitóbeszédében Vértesi a zombori városháza nagytermében, a Rákóczi-hamvak hazahozatalának évében (1906. április 26-án) Rákóczi és Kossuth kultuszát kötötte össze a nemzeti gazdasági törekvések kérdésével. „Ebben a teremben, annak az erkélyéről szoktuk ugyanis megülni évenként a március 15-iki szabadságünnepet. Itt tartottuk meg a Kossuth- és Rákóczi-ünnepélyeket. Ma is ebben a teremben gyűltünk össze, mert hazafias ünnepet akarunk ülni, olyan ünnepét a magyar lelkületnek, melynek ha nincsenek is külső diszei, de annál mélyebbek az érzései szívünknek, mikor összejöttünk zászlót bontani. A Magyar Védő Egyesület zombori fiókját akarjuk ma megalakítani” (VÉRTESI 1908; 40). A gazdasági törekvések legitimációját is a nemzeti történelemből és a függetlenségi szimbolikus politikából merítette. „Annak a régi való jó, 1844. október 6. napjáról való, Kossuth apánk által megalakított országos védő egyesületnek az emlékezete, képe tűnik fel a lelkemben, amely akkor sok szép szóra, oly nagy tetszést és lelkesedést idézett elő és erős akaratnyilvánítást vett ki az akkori hazafiakból. [...] Ma, ott állunk, hogy a küzdelmet újra fel kell vennünk. Az 1844. évi október 6. napjából gyásznappá lett, miként az 1849. évi október 6. napjából, de mindig az a vigasztalásunk, hogy halál után a feltámadás következik embernél, az elnyomott eszménél, mert él a magyar, áll Buda még, sőt reményünk van arra, hogy ragyogóbbá válik budavári királylak, mint valaha. Mi pe-

dig föleszmélve, tisztán látva, a történelmi multból merítve a tapasztalást, lássunk komolyan az ernyedetlen munkához, soha nem lóhadó jó kedvvel, igaz magyar lelkesedéssel” (VÉRTESI 1908; 40–41). A mindennapok részévé váló szimbolikus megjelenítést, lehorgonyzottságot a kereskedők táblakihelyezése adta volna. A kezdeményezés azonban egy év alatt sem talált Zomborban visszhangra, a Magyar Védő Egyesület tábláját csak hét boltban tetté ki. Ők Vértesi beszédében szintén nemzetvallási kontextusba helyeződtek: „Ne csak a Kossuth Lajos-utcai kereskedők értsék meg Kossuth 1844. évi szózatát, hanem mások is, iparosok, akik a hazafias mozgalomból legtöbbet nyernek” (VÉRTESI 1908; 54).

A szimbolikus cselekedet és fogyasztói minták Vértesi tolmácsolásában a nemzeti ünnepek rituális vonatkozásaival is összeforrtak. „Nálunk, városunkban, évtizedek óta éneklük hazafias ünnepélyek alkalmával a hazafiságos érzésű dalárdák a Szózatot és Himnuszot. Tódulnak az ünnepélyre, hogy helyet alig találunk. Folytonosan cseng a fülünkbe, hogy »Itt élned, halnod kell.« Az is, hogy »Isten áldd meg a magyart... bőséggel«. Ha tehát itt élünk, halnunk kell, emeljük virágzásra a magyar ipart, adjunk munkát a magyar népnek, hogy az ne legyen kénytelen kivándorolni. Ha bőséget akarunk, ne szórjuk a pénzünket a szomszéd államba, külföldre, mert a sok kicsi sokra megy, nekünk, mindégre elvesz” (VÉRTESI 1908; 55).

Vértesinek a megyeközpont szintjén meghonosított országos törekvései a középrétegek fogyasztási szokásait érintették, azokat kívánták nemzeti keretek közé terelni. Utal erre a gyarmatáru iránti igény említése is. „A Zombor városban élő köz- és magántisztviselők közül többen, kiknek a fizetése nem áll arányban a napról-napra fokozódó drágasággal [...] segíteni akarunk magunkon, ez a cél. [...] Nem akar ez hadüzenet lenni senkinek [...] zaklatott édes hazánk és a Magyar Védő Egyesületnek is a szolgálatába állunk akkor, mikor magyar, honi háztartási cikket kívánunk fogyasztani, nemde uraim, a fiumei kikötőből, a magyar révvároson át kívánjuk a gyarmatárukat, a délvidéki gyümölcsöket, magyar vizeken és vasutakon szállítva megszerezni. Szinte sejtelemszerűen látom, hogy a mi szövetkezetünk lesz városunkban a legmagyarabb bolt. Magyarországi ásványviz, sajt, cukor stb. Ugyebár uraim, nem kell nekünk más, megelégszünk a magunkéval, jobban izlik az” (VÉRTESI 1908; 47). A tényleges fogyasztási szokásokra és a nemzeti szimbolikus törekvések azokban való lehorgonyzottságára azonban egyértelműen csak a családi vásárlói könyvek elemzésével derülhetne fény (vö. BARNA 2011). A szimbolikus politika jelképei és toposzai mögött viszont egyértelműen megjelent a reálpolitikai gazdasági törekvés: „Ne sajnálja senki az obulusát, mit a Védő Egyesületnek ad,

mert magának adja azt, egyik kézről a másikba teszi csak s minden pénzünk itthon marad, mit a hazai gyártmányu cikkekre adunk ki” (VÉRTESI 1908; 56) – buzdított Vértesi.

Adalékok a bácskai polgári szellemiséghez

Vértesi és a megyei elit saját kiadásban, monografikus munkákban, valamint heti- és napilapokban megjelent írásai a bácskai magyar közélet meghatározó diskurzusainak történeti alakulására, a modern polgári öntudat jegyeit magukon viselő önszerveződések stratégiáinak formálódására, különböző toposzok és szimbólumok útjaira, összefonódására vagy szembeállítódására mutathatnak rá. Az a kor és közeg, amelyben ezek az írások keletkeztek, mai világunk számos magától értetődőnek tekintett jelenségének gyökere a tárgyi világ dolgaitól és gyakorlataitól a kultúra szimbolikus elemeiig. Ezek feltáró elemzése az ezredfordulón teljesedett ki, vajdasági vonatkozásaiban viszont több tekintetben még felkutatásra vár.

Kiadás(ok)

MÉHES András (é. n.): *Magyar pohár-köszöntő*. Az életben előforduló minden alkalomra. Felköszöntő-könyv. Méhner Vilmos kiadása, Budapest

MÉLYACSAI (é. n.): *Pohárköszöntők (Toastok)*. Felköszöntők keresztelés, menyegző, névnap, születésnap, ezüst-, aranymenyegző, előléptetés, társas összejövetelek, ebédek, estélyek és más mulatságok alkalmával. Minden rendűek és ranguk számára. Harmadik javított és bővített kiadás. Pohárköszöntések. Lampel Róbert/Wodianer F. és fiai Cs. és Kir. Udv. Könyvkereskedés Kiadása, Budapest

VÉRTESI Károly (1908): *Vértesi Károly Legújabb beszédei 1904–1907*. Hazafias ünnepélyeken – gyűléseken küldöttségben – pohárköszöntők – sürgönyök útján – vegyes. Szerző kiadása, Zombor

Irodalom

Könyv

BÁCSKAI Vera (1989): *A vállalkozók előfutárai*. Nagykereskedők a reformkori Pesten. Magvető Könyvkiadó, Budapest

BENDIX, Regina (1997): *In Search of Authenticity*. The Formation of Folklore Studies. The University of Wisconsin Press, Madison, Wisconsin – London

FRYKMAN, Jonas–LÖFGREN, Orvar (2005): *Culture Builders*. A Historical Anthropology of Middle-Class Life. Translated by Alan Crozier, foreworded by John Gills. Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey, and London

- GERŐ András (2004): *Képzelt történelem*. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből. Eötvös Kiadó–PolgART Kiadó, Budapest
- GYÁNI Gábor (1998): *Az utca és a szalon*. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- GYÁNI Gábor (2002): *Történetészdiskurzusok*. A Múlt ösvényein sorozat. L'Harmattan, Budapest
- HERRMANN Antal, ifj. (1911): *Vértesi Károly élete és munkái*. 32 képpel. A Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaság elnökének negyven éves írói jubileumára. Irta ifj. Herrmann Antal dr., a Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaság választmányi tagja. Első Váci Sajtó
- JÁVOR Kata (2000): *Életmód és életmód-stratégia a pécsi Zsolnay család történetében*. Néprajzi Tanulmányok sorozat. Akadémiai Kiadó, Budapest
- KALAPIS Zoltán (1987): *Régi bácskai és bánáti utazók*. Forum, Újvidék
- KAPITÁNY Ágnes–KAPITÁNY Gábor (2007): *Túlélési stratégiák*. Társadalmi adaptációs módok. Kossuth Kiadó, Szekszárd
- KARÁDY Viktor–KOZMA István (2002): *Név és nemzet*. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig. Osiris Kiadó, Budapest
- KIRSHENBLATT-GIMBLETT, Barbara (1998): *Destination Culture*. Tourism, Museums and Heritage. University of California Press, Berkely–Los Angeles–London
- LIPTÁK Dorottya (2002): *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában*. Bécs–Budapest–Prága. L'Harmattan, Budapest
- SAGI, Avi (2008): *Tradition Vs. Traditionalism: Contemporary Perspectives in Jewish Thought*. Rodopi, Amsterdam–New York
- A. SAJTI Enikő (2004): *Impériumváltások, revízió, kisebbség*. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Napvilág Kiadó, Budapest
- SZINNYEI József (1891–1914): *Magyar írók élete és munkái*. XIV. kötet Kiadja Hornyánszky Viktor, Budapest

Gyűjteményes kötetben megjelent tanulmány

- BOROVSKY Samu (szerk./1909): *Magyarország vármegyéi és városai*. Bács-Bodrog vármegye I–II. Budapest
- BRANCH, Michael (ed./1999): *National History and Identity*. Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic Region Nineteenth and Twentieth Centuries. Finnish Literature Society, Helsinki
- DOBSZAY Tamás–FÓNAGY Zoltán (2005): A Rendi társadalom utolsó évtizedei = *Magyarország története a 19. században*. Szerk. Gergely András. Osiris, Budapest, 57–124.
- GEERTZ, Clifford (2001): *Az értelmezés hatalma*. Antropológiai írások. Második, javított kiadás. Osiris Kiadó, Budapest
- GLESZER Norbert (2010): A Rákóczi-kultusz első „oltára”. Vértesi (Virter) Károly szerepe egy Bács-Bodrog vármegyei függetlenségi kultusz emlékhelyének kialakításában = *Szenvedély és szolgálat*. Tanulmányok a hatvanasz-

- tendős Silling István tiszteletére. Szerk.: Dévavári Beszédes Valéria–Silling Léda. Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság, Szabadka, 419–438.
- GYÁNI Gábor (2004): 'Az újra felfedezett polgári múlt' = *Sokszínű kapitalizmus*. Pályaképek a magyar tőkés fejlődés aranykorából. Szerk. Sebők Marcell. HVG Kiadó, Budapest, 13–15.
- HOBBSAWM, Eric–RANGER, Terence (ed./1989): *The Invention of Tradition*. Past and Present Publications. First published 1983. Cambridge University Press, Cambridge–New York, Port Chester–Melbourne, Sydney
- HOBBSAWM, Eric (1987): A hagyományok tömegtermelése. Európa 1870–1914. (Mass-Producing Traditions. Europe, 1870–1914) = *Hagyomány és hagyományalkotás*. Tanulmánygyűjtemény. Szerk. Hofer Tamás–Niedermüller Péter. MTA NKCs, Budapest, 227–297.
- HOFFER Tamás–NIEDERMÜLLER Péter (szerk./1987): *Hagyomány és hagyományalkotás*. Tanulmánygyűjtemény. MTA NKCs, Budapest
- PAJKOSSY Gábor (2005): A reformkor = *Magyarország története a 19. században*. Szerk. Gergely András. Osiris, Budapest, 191–235.
- PÉTER László (2004): Ország és királya a hatvanhetes kiegyezésben = *A kiegyezés*. Szerk. Cieger András. Osiris, Budapest, 546–583.
- REISZIG Ede (1909): Bács-Bodrog vármegye nemes családai = *Magyarország vármegyéi és városai*. Bács-Bodrog vármegye II. Szerk. Borovszky Samu. Budapest, 559–602.
- SZÁSZ Zoltán (2007): Nemzetállamiság a soknemzetiségű birodalomban = *A Monarchia kora – ma*. Szerk. Gerő András. Habsburg történeti monográfiák 1. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 136–153.
- TRENCSENY Károly: Zombor = *Magyarország vármegyéi és városai*. Bács-Bodrog vármegye I. Szerk. Borovszky Samu. Budapest, 207–236.
- ZSOLDOS Benő (1909): Törvénykezés = *Magyarország vármegyéi és városai*. Bács-Bodrog vármegye I. Szerk. Borovszky Samu. Budapest, 435–462.

Folyóirat-publikáció

- BARNA Gábor (2011): A fegyvergyarmati Tóth család bevásárlási könyve. *Alba Regia*, Annales Musei Stephani Regis 40. Székesfehérvár, 293–303.
- GLESZER Norbert (2009): Rákóczy itthon. A Rákóczi-hamvak hazahozatalának rítusai Bács-Bodrog vármegyében a sajtó tükrében. *Bácsország*, 4. 59–68.
- GLESZER Norbert (2010): Az utazó polgár – Vértesi (Virter) Károly. *Bácsország*, 4. 68–75.

